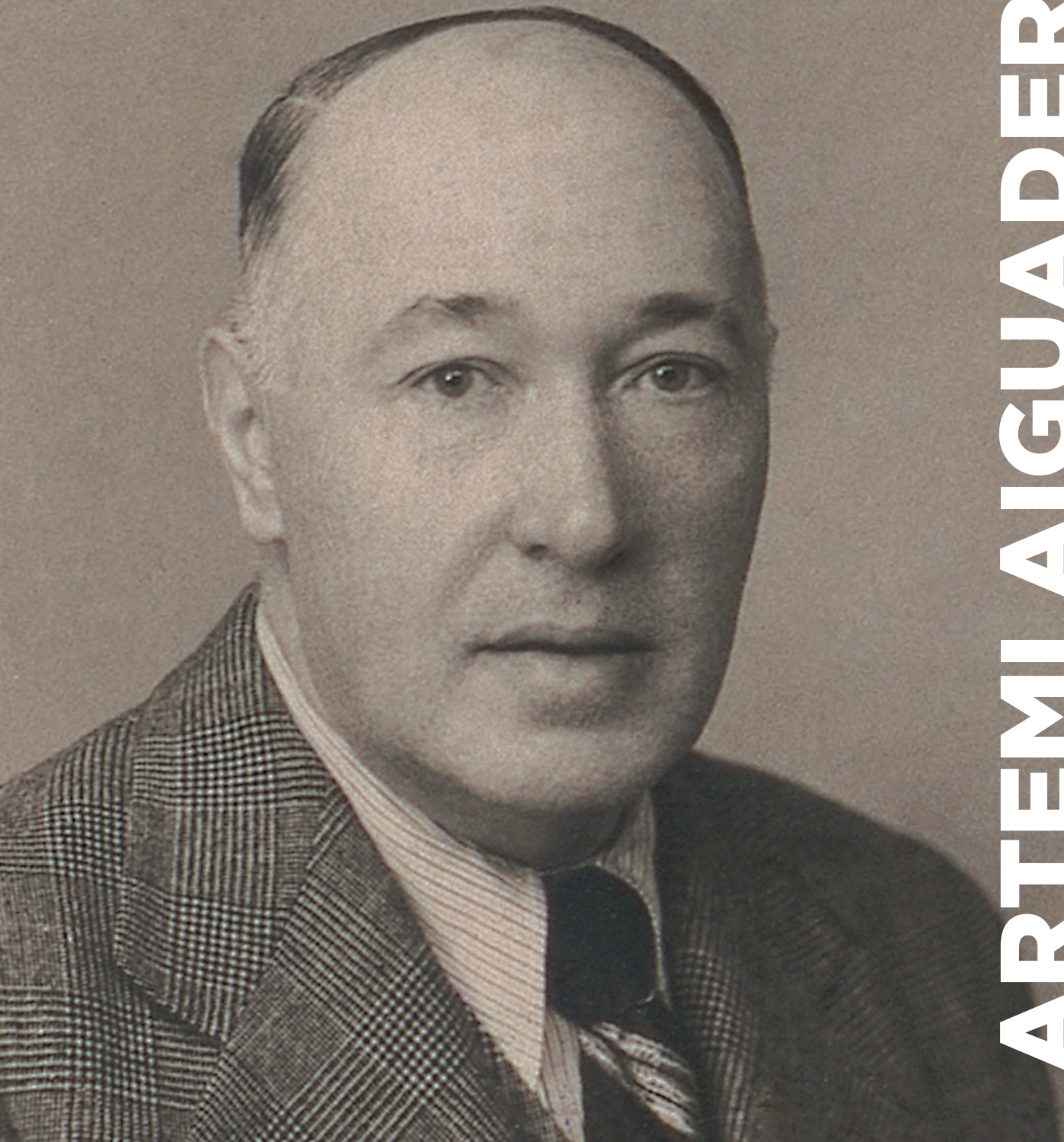

ARTEMI AIGUADER

POSAR ORDRE A LA REREGUARDA

JOAN ESCULIES

Coberta

1941

Artemi Aiguader.

AGN

ARTEMI AIGUADER

POSAR ORDRE A LA REREGUARDA

ARTEMI AIGUADER

POSAR ORDRE A LA REREGUARDA

JOAN ESCULIES

BARCELONA, OCTUBRE DE 2021

Per a la Clàudia, la Sònia i en Jordi,
que no són de Reus, però gairebé ho semblen.

FUNDACIÓ JOSEP IRLA

historia@irla.cat

EDITOR

JOSEP VALL

EQUIP EDITORIAL

JOAN ALMACELLAS

CARME PUJOL

CORRECCIÓ LINGÜÍSTICA

SOFIA LOZANO

DISSENY ORIGINAL

JORDI VINYETS

IMPRESSIÓ

GRÀFIQUES CUSCÓ

ISBN

978-84-09-34820-6

DIPÒSIT LEGAL

B 17565-2021

Diputació Tarragona

L'obra editada en aquest llibre
va ser la guanyadora de la

Beca d'Estudis Històrics President Tarradellas 2020

convocada per la Fundació Josep Irla
amb el suport de la Diputació de Tarragona
i la col·laboració de l'Arxiu Montserrat Tarradellas
i Macià i la Universitat Rovira i Virgili.

Són rigorosament prohibides, sense l'autorització escrita
dels titulars del copyright, la reproducció total o parcial
d'aquesta obra per qualsevol procediment i suport,
incloent-hi la reprografia i el tractament informàtic,
la distribució d'exemplars mitjançant lloguer o préstec
comercial, la inclusió total o parcial en bases de dades
i la consulta a través de la xarxa telemàtica o d'internet.
Les infraccions d'aquests drets estan sotmeses
a les sancions establertes per les lleis.

BIBLIOTECA DE CATALUNYA - DADES CIP**Esculies i Serrat, Joan 1976- autor**

Artemi Aiguader: posar ordre a la rereguarda
Bibliografia

ISBN 9788409348206

I. Fundació Josep Irla, entitat editora II. Títol

1. Aiguader, Artemi, 1889-1946 2. Polítics - Cata-
lunya - Biografia 3. Republicanisme - Catalunya -
Història - S. XX.

929Aiguader, Artemi

329.23(460.23)"19"

Sumari

PRESENTACIÓ. Redescobrir Artemi Aiguader	11
NOEMÍ LLAURADÓ I SANS	
PRÒLEG. Compromís polític republicà.....	13
NÚRIA GAVARRÓ I RODRÍGUEZ	
ARTEMI AIGUADER, POSAR ORDRE A LA REREGUARDA	
JOAN ESCULIES	
INTRODUCCIÓ. Molt més que un germà.....	15
1. 1889-1930. Un notori polític reusenc	21
1.1. Fill d'una nissaga de transportistes en una ciutat en transformació.....	21
1.2. Un republicà reformista	25
1.3. Un jove regidor molt abrandat.....	31
1.4. L'adhesió al Partit Republicà Català	33
1.5. Primer tinent d'alcalde i alcalde accidental	41
1.6. En segon pla.....	47
2. 1931-1936. L'ombra de Jaume Aiguader.....	57
2.1. Apoderar-se de les comunicacions.....	57
2.2. Un expeditiu home de partit.....	63
2.3. President del Casal Català de l'Esquerra de l'Eixample	69
2.4. Cada vegada més en sintonia amb les JEREC.....	75
2.5. Els misteriosos Fets d'Octubre	85
2.6. La sol·litud després dels Fets d'Octubre.....	94
2.7. Retorn a l'acció.....	99

3. 1936-1938. Un home per a confrontar-se a la CNT-FAI.....	103
3.1. Representant d'ERC al Comitè Central de Milícies Antifeixistes	103
3.2. Conseller de Seguretat Interior.....	107
3.3. L'afer Rebertés.....	117
3.4. Cap als Fets de Maig.....	123
3.5. Els Fets de Maig.....	139
3.6. Conseqüències dels Fets de Maig.....	153
 4. 1939-1946. L'esperança de tornar	159
4.1. De París a Montpeller.....	159
4.2. Rumb a Mèxic	164
4.3. Veniu, veniu	167
4.4. El retrobament	171
4.5. Mort en vida.....	175
 Fons documentals i gràfics.....	185
 Bibliografia.....	187
 Índex onomàstic.....	195

Barcelona, tardor de 1936

Artemi Aiguader,
conseller
de Seguretat Interior
de la Generalitat
de Catalunya.

ANC

PRESENTACIÓ

Redescobrir Artemi Aiguader

NOEMÍ LLAURADÓ I SANS

PRESIDENTA DE LA DIPUTACIÓ DE TARRAGONA

Sovint, coneixem més bé personatges destacats d'altres latituds que no pas la gent de casa nostra, encara que la seva trajectòria hagi estat igualment rellevant. Per sort, el treball ingent d'experts en els camps de la història, el periodisme o la investigació en general combat aquesta anomalia i ens aporta llum sobre persones que un dia van participar de manera activa en l'esdevenir del nostre país. I en no pocs casos, la investigació històrica les rescata literalment de l'oblit.

En el llibre que teniu a les mans, l'historiador Joan Esculies i Serrat ens aporta una visió exhaustiva del reusenc Artemi Aiguader i Miró, un polític poc conegut per bé que va ser regidor i alcalde accidental de la ciutat de Reus i, posteriorment, conseller de Seguretat Interior de la Generalitat de Catalunya durant la Guerra Civil, en governs liderats per Lluís Companys. L'exili d'Aiguader, primer a França i després a Mèxic, on va morir al cap de poc temps, va contribuir al fet que el seu allunyament no fos només geogràfic. Ara, la present publicació en recupera la seva figura i obra.

Però més enllà del seu caire biogràfic, *Artemi Aiguader. Posar ordre a la re-reguarda*, esdevé clau per descobrir i entendre molt millor aspectes poc coneguts de la història de Catalunya durant la primera meitat del segle XX, amants amb nombroses fotografies i altres documents gràfics que n'arrodoneixen el contingut.

El projecte de recerca de Joan Esculies va guanyar, el maig del 2020, la primera edició de la Beca d'Estudis Històrics Josep Tarradellas, convocada per la Fundació Josep Irla, amb el suport de la Diputació de Tarragona —i la col·laboració de l'Arxiu Montserrat Tarradellas i Macià i del Grup de Recerca Consolidat ISOCAC del Departament d'Història de la Universitat Rovira i Virgili— i creada amb l'objectiu de promoure estudis inèdits en el camp de la història del republicanisme de la nostra demarcació.

Atesa la seva rellevància social i històrica, les institucions tenim el deure de contribuir a l'edició de llibres com aquest, amb els quals millorem el coneixement del nostre passat col·lectiu i, alhora, impulsem el camí present cap a la recerca d'un futur millor com a poble.

Barcelona, 6 d'octubre de 1936

Presidència de la manifestació en commemoració del segon aniversari dels Fets d'Octubre, situada a l'Estació Marítima del Port de Barcelona.

D'esquerra a dreta: Jaume Serra i Hünter, Ventura Gassol, Lluís Companys, Carles Pi i Sunyer, Jaume Miravittles i Artemi Aiguader.

BRANGULÍ / ANC

PRÒLEG

Compromís polític republicà

NÚRIA GAVARRÓ I RODRÍGUEZ

DIRECTORA DE L'ARXIU MONTSERRAT TARRADELLAS I MACIÀ

És un goig tenir a les mans la biografia del reusenc Artemi Aiguader, conseller de Seguretat Interior de la Generalitat de Catalunya entre setembre de 1936 i maig de 1937, signada per Joan Esculies. Aquesta obra sorgeix de la primera edició de la Beca d'Estudis Històrics President Tarradellas, que va néixer de la voluntat de posar en valor la història del republicanisme a les comarques del Camp de Tarragona, les Terres de l'Ebre i el Baix Penedès.

El treball d'Esculies fa justícia a la dimensió política de qui va comandar l'organització de l'ordre públic a la rereguarda catalana durant uns mesos crucials de la Guerra Civil i que malauradament ha estat oblidat per la historiografia i s'ha mantingut fins ara a l'ombra del seu germà Jaume Aiguader, alcalde de Barcelona durant la República i ministre durant el conflicte bèl·lic.

En Joan Esculies contribueix, amb el present treball, a compensar aquest buit historiogràfic i a posar en valor l'alta volada política del petit dels Aiguader. Amb un relat molt plaent de llegir ens acosta, de forma minuciosa, a la dimensió humana del personatge per tal que puguem entendre les seves actuacions polítiques, fins ara poc conegudes i, fins i tot, distorsionades. El seu és un treball rigorós i ben documentat, que situa Artemi Aiguader com un personatge clau tant en l'àmbit governamental com a nivell d'Esquerra Republicana de Catalunya.

Artemi Aiguader assumí, de ben jove, un compromís polític que el portaria a desenvolupar una dilatada trajectòria en aquest àmbit, primer com a regidor republicà a la seva ciutat natal, amb només vint-i-cinc anys, i després com a membre actiu de les files d'ERC. Quan esclatà la Guerra Civil obtingué la total confiança de Lluís Companys i s'involucrà en la contesa primer des del Comitè Central de Milícies Antifeixistes i després al Departament de Seguretat Interior. En uns mesos molt complicats per la gestió de la rereguarda, el seu caràcter abrandat i temperament enèrgic, el portaren a fer-se càrrec de l'ordre públic mentre contribuï a afermar ERC com a partit de govern.

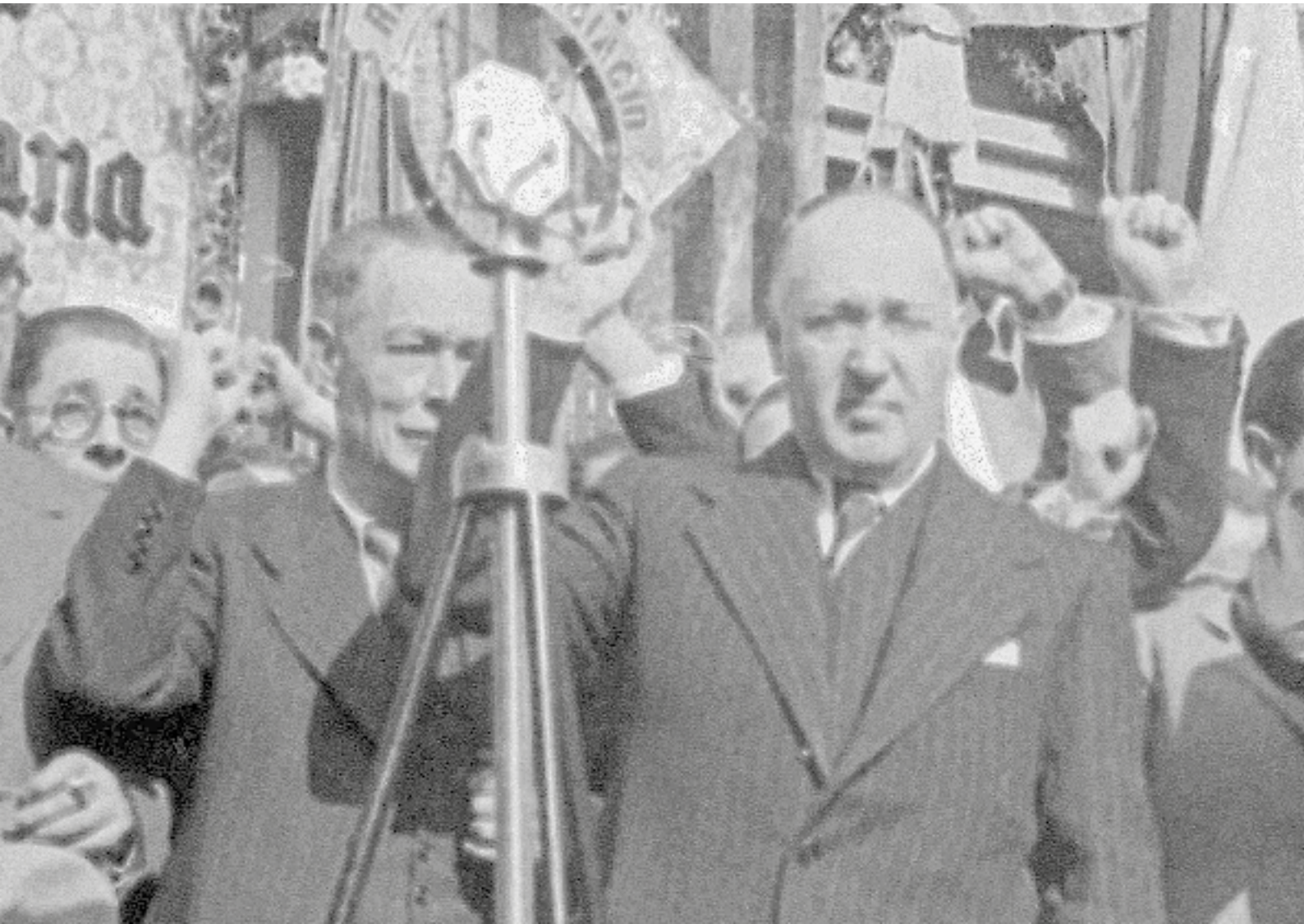
La seva vida mereix ser explicada i recordada. Aquesta biografia esdevé una peça clau per recuperar de l'oblit els dirigents polítics del territori hereus d'una generació compromesa i transformadora que han de perviure per sempre més en la nostra memòria col·lectiva.

València, 15 de novembre de 1936

Artemi Aiguader, conseller de Seguretat Interior de la Generalitat de Catalunya

i Jaume Aiguader, ministre sense cartera al Govern de la República presidit per Francisco Largo Caballero, en la inauguració de la Plaça de la Generalitat Catalana al cap i casal del País Valencià.

JOSEP MARIA SAGARRA / ANC

INTRODUCCIÓ

Molt més que un germà

A la biografia que el 1977 Josep Maria Poblet va fer de Jaume Aiguader, al seu germà menor, Artemi, només se l'esmenta en una única ocasió per consignar que presidia un casal d'Esquerra Republicana de Catalunya, gairebé a les acaballes de les tres-centes pàgines del llibre. Res més.¹ El desinterès de Poblet per la seva figura no és cap excepció, sinó la constatació de la poca importància que la historiografia ha donat a qui va ser conseller de Seguretat Interior entre el setembre de 1936 i el maig de 1937, uns dels mesos més complexos en la gestió de l'ordre públic a la rereguarda catalana durant la Guerra Civil.

Posat d'altra manera: d'Artemi Aiguader no se'n sabia fins avui gairebé res. Per adobar-ho, el seu nom poc comú va despistar més d'un periodista i al llarg de la seva trajectòria pública se'l va arribar a batejar com Antoni, Erminio o Artensio.² Això, però, tampoc no ha importat perquè respecte a ell es va assumir que «*fou sempre, en la vida política, com l'ombra* [de Jaume]» tal com va descriure'l Artur Bladé.³ I és que la rellevant trajectòria del gran dels Aiguader com a alcalde de Barcelona i després ministre —què Manuel Pérez Nespereira va aprofundir i posar al dia— va deixar el germà conseller en un pobre segon pla.⁴

La qüestió és, però, que la d'Artemi envers Jaume era —també d'acord amb Bladé— «*una ombra admirada, o sigui, plena d'admiració per aquell il·lustre metge humanista, polític i escriptor*».⁵ I aquest és, precisament, un dels ele-

1 Josep Maria POBLET. *Jaume Aiguader. Una vida «amb Catalunya i per Catalunya»*, p. 201.

2 «De l'Atracció de Forasters», *La Veu de Catalunya*, 31 de març de 1914, p. 4; «Reus», *La Publicidad*, 12 de novembre de 1917, p. 2; *La Publicidad*, 3 de març de 1918, p. 4; «Tarragona», *El Diluvio*, 11 de novembre de 1917, p. 3.

3 Artur BLADÉ. «Morts a l'exili (86). Artemi Aiguader i Miró», *Avui*, 21 d'abril de 1978, p. 4.

4 Tal com va explicar Manuel PÉREZ NESPEREIRA a: *Jaume Aiguader. La nació popular*, tot i que la grafia del cognom familiar era Aguadé, i als documents oficials sempre constà d'aquesta manera, qui seria alcalde de Barcelona la va normalitzar públicament a la forma «Aiguader». Artemi, que signaria fins a la seva mort «Aguadé», com es pot constatar en la seva correspondència, també adoptaria públicament el cognom normalitzat.

5 Artur BLADÉ. «Morts a l'exili (86). Artemi Aiguader i Miró», *Avui*, 21 d'abril de 1978, p. 4.

ments que d'entrada fan interessant el personatge. Com es concretava aquesta admiració vers el germà gran? Posats ambdós en política i militant al mateix partit, Esquerra Republicana, de quina manera va ajudar-lo o entorpir-lo? Quina influència va tenir en ell? Què li va permetre de fer o estalviar de fer perquè ell, com un *fixer* —un solucionador de problemes—, ja se n'ocupava?

En la política catalana de la dècada de 1930 hi ha una llista notable de germans dedicats a la política en els mateixos rengles o en els oposats com, per exemple, els de les JEREC Miquel i Josep Badia; el carlí Josep i el diputat d'ERC Lluís Bru i Jardí; el lligaire Josep i el diputat republicà Jaume Simó i Bofarull; el separatista Antoni i el diputat d'ERC Josep Andreu i Abelló; el diputat d'ERC Antoni i el també diputat socialista Josep Xirau i Palau, i un llarg etcètera.

Quin impacte personal i polític van tenir aquests llaços en les respectives trajectòries? Durant la Guerra Civil Josep Bru i Jardí va aconseguir passar a la zona sollevada gràcies a l'ajut del seu germà d'Esquerra, Lluís. Després Josep va actuar de testimoni en el procés contra Manuel Carrasco i Formiguera, essent el germà d'aquest, Rossend, que anys més tard militaria a ERC. Al marge del lloc comú i la visió tòpica —en determinats casos certa— de la contesa com una «guerra entre germans» aquests lligams van tenir unes derivades polítiques, moltes de les quals romanen avui encara inexplorades.

Al marge també d'aquells que van dedicar-se plegats a la política no s'ha de menystenir tampoc, com resulta evident, la importància que els germans o germanes fora d'aquest àmbit poguessin tenir.⁶ Aquesta és una temàtica que compta amb literatura en altres indrets, però que a Catalunya no ha despertat especial interès.⁷

6 Com és el cas de l'important geògraf Enric Lluch: Joan ESCULIES. *Ernest Lluch. Biografia d'un intel·lectual agitador*, p. 58-60.

7 Com a exemples, Catherine DALLET HEMPHILL. *Siblings. Brothers and Sisters in American History*; Gus RUSSO i Stephen MOLTON. *Brothers in Arms. The Kennedys, the Castros, and the Politics of Murder*.

I, tanmateix, per comprendre els ressorts psicològics i actuacions de determinades figures, un coneixement profund del seu entorn familiar més íntim és molt rellevant. Com els pares, allò que van fer els germans, a què es van dedicar, amb qui es van casar, quin nivell econòmic van tenir és sovint central per perfil·lar bé el personatge que estudiem. Antònia Tarradellas i Joan i el seu marit Ramon Tomàs i Torruella, per exemple, en moltes fases de la seva vida van ser econòmicament depenents de Josep Tarradellas. Des d'aquesta perspectiva, doncs, Artemí Aiguader no és una figura col·lateral com poden donar a entendre Poblet i la historiografia fins ara sinó central per completar un perfil biogràfic de Jaume.

Al marge de l'esment puntual que se n'ha fet en les trajectòries del seu germà il·lustre, el perfil del menor dels Aiguader s'ha posat de relleu només per assenyalar-lo i, sovint culpabilitzar-lo, com a iniciador dels Fets de Maig de 1937 en haver ordenat l'ocupació de l'edifici de la Telefònica defensat pels anarcosindicalistes. Aquesta biografia permet una aproximació més complexa a aquell moment perquè traça un retrat psicològic d'Artemí que facilita entendre quina mena de persona era el conseller de Seguretat Interior, com havia arribat al càrrec, quines qualitats i mancances tenia, i quines motivacions van poder dur-lo a prendre aquella decisió.

El perfil planteja la seva conducta activa el maig de 1937 com un contrapès a la passivitat de la que va ser acusat la nit dels Fets d'Octubre de 1934 —que en deixar-lo en evidència davant dels seus li va dol·dre molt—. ¿Un episodi que és possible que Artemí Aiguader veiés en la seva actuació durant aquell moment específic de la Guerra Civil com una forma de rescabalar la seva discreta —i, segons algunes opinions, poc valenta— participació en la revolta de tres anys abans? La resposta no pot ser concloent, però veure els dos moments com les dues cares d'una moneda biogràfica és plausible en la seva trajectòria.

Des del seu naixement a Reus a les acaballes del segle XIX fins a la seva mort a Mèxic a mitjans del segle XX, Artemí va passar del republicanisme més genèric a un de més catalanista i federal. A continuació va abraçar —ja a redós del seu germà fins al final— el separatisme o, si més no les seves formes d'actuació,

dins d'ERC i de les Joventuts d'Esquerra Republicana - Estat Català. Més endavant va adoptar un perfil marcadament governamental amb l'ascens a conseller de Seguretat Interior, per acabar enquadrat en el legalisme —la defensa de l'Estatut i la Constitució republicana— i l'ortodòxia d'ERC a l'exili.

Al llarg de tota la seva trajectòria política, primer com a membre del republicanisme reusenc i després a les files d'ERC, el menor dels Aiguader va destacar per ser un perfecte home de partit. El seu era el perfil d'algú capaç de deixar de banda les seves pròpies impressions per actuar d'acord amb allò que es determinés col·lectivament. Va ser, en aquest aspecte, un gran coneixedor de la maquinària interna de les organitzacions per on va transitar, a diferència del seu germà, sempre més dedicat al món de les idees. I, de nou, arriba la pregunta; Jaume va poder desentendre's d'aquesta qüestió perquè el germà petit li resolía la política entre bambolines?

Aquesta gran dedicació al partit i a la política de facció d'Artemi no va anar acompanyada d'un desig per ocupar càrrecs, ni d'assistir a actes públics, ni tampoc d'ésser fotografiat. En aquest aspecte va ser, doncs, un dirigent —perquè no era un simple militant— fins a cert punt atípic. A partir de l'inici de la dècada del 1930 l'objectiu del menor dels Aiguader, solter fins als darrers anys de la seva vida i sense descendència, va passar per servir al seu germà admirat, encara que tampoc li va estalviar algun que altre maldecap pel seu caràcter, en ocasions abrandat i explosiu.

La seva inclinació a sovintejar la vida nocturna barcelonina i a l'acció va fer les delícies de l'oposició política que va fer servir la seva conducta, quan la podien trobar dissoluta, per desgastar l'alcalde de Barcelona, Jaume Aiguader. Els qui el van conèixer, però, amics i adversaris, van convenir que per moments Artemi podia passar per ser un eixalbrat però que tenia bon cor, que era un home dur però també sentimental, i sempre un gran amic dels seus amics.

Precisament aquests episodis més exposats van permetre traçar d'ell un dibuix de persona lleugera o irreflexiva sense tenir en compte cap contrapès. D'aquí sorgeix l'explicació senzilla dels Fets de Maig de 1937: havia ordenat ocupar la Telefònica en un esti-

rabet. Artemi, però, malgrat aquesta conducta no era un arrauxat o, diguem-ho d'una altra manera: quan actuava hi havia sovint una motivació o objectiu polític subterrani, més del que es volia veure. La dècada del 1910 —la dels seus vint a trenta anys— li van donar un coneixement de la política molt important a través del món local. D'aquí l'interès de seguir-lo des dels seus inicis a Reus i la necessitat de fer aquesta mirada llarga per captar el seu tarannà.

Degut també al fet d'haver-se concentrat l'interès en ell només en l'anàlisi dels Fets de Maig i degut sobretot al relat poumista i cenetista d'aquests, d'Artemi s'ha dit que tenia «complicitats» amb sectors comunistes,⁸ que era «pròxim» al PSUC, que el cònsul soviètic tenia ascendent sobre ell⁹ i que els de Joan Comorera hi tenien influència.¹⁰ El perfil que segueix demostra que aquest relat no se sosté i referma el plantejament ja defensat per José Luis Martín Ramos segons el qual Artemi va coincidir amb el PSUC en els seus objectius, però que en cap cas era un filocomunista.¹¹ En aquest sentit el seu cas és similar al de Juan Negrín, catalogat de la mateixa manera durant dècades,¹² i a la imatge donada de Lluís Companys com un titella del cònsul Vladímir Antónov-Ovséienko, fins que nous estudis no n'han centrat els fets.¹³

Així mateix, la següent biografia evidencia que Artemi Aiguader va ser una peça clau des de l'inici de la

- 8 Josep Maria PASCUAL, «Un complot desconocido» a: Enric UCÉLAY-DAL CAL i Arnau GONZÀLEZ VILALTA. *Contra Companys, 1936. La frustración nacionalista ante la Revolución*, p. 67.
- 9 Joan CASANOVAS. *Joan Casanovas i Maristany, president del Parlament de Catalunya*, p. 195, 210.
- 10 Pelai PAGÈS. *Catalunya en guerra y en revolución (1936-1939). La crisis del antifascismo en Cataluña*, p. 193.
- 11 José Luis MARTÍN RAMOS. *La rereguarda...*, p. 145.
- 12 Ricardo MIRALLES. «La leyenda sobre Juan Negrín y sus seis acusaciones» a: Ángel VIÑAS. *En el combate por la historia. La República, la Guerra Civil, el Franquismo*, p. 833-846; Enrique MORADIELLOS. *Negrín. Una biografía de la figura más difamada de la España del siglo XX*.
- 13 Josep PUIGSECH. *Falsa leyenda del Kremlin. El consulado y la URSS en la Guerra Civil española*.

Barcelona, 25 de desembre de 1936

Artemi Aiguader en l'ofrena a la tomba del president Macià,
en el tercer aniversari de la seva mort,
organitzada pels milicians de la Columna Macià-Companyys.
BRANGULÍ / ANC

Guerra Civil —primer al Comitè Central de Milícies Antifeixistes i després al Departament de Seguretat Interior— en l'estratègia d'ERC d'afermar-se com a partit, de no enfonsar-se i de recuperar les quotes de poder perdudes de resultes del sollevament rebel i també de guanyar les possibles a la República amb una política de fets consumats. Esquerra Republicana, com han afirmat el propi José Luís Martín Ramos i Francesc Bonamusa, no va desaparèixer durant la contesa, sinó que va mantenir la direcció del Govern i de les seves carteres més rellevants enfront a l'afany del PSUC i de la CNT-FAI de prendre-li el terreny adquirit durant els primers anys 1930.¹⁴

Al llarg de tot aquest periple vital d'Artemí Aiguader hi ha també buits, anys en què desapareix de l'escena pública, les hemeroteques no en registren res i els arxius no en guarden informació, com en el cas del seu contemporani Joan Lluhi.¹⁵ Sense descartar que en el futur aquestes llacunes es puguin omplir, la present biografia opta per exposar fins on arriba la recerca, en comptes de llançar-se a fer suposicions del que podria haver fet. Digressions que com a exercici literari són molt vàlides, però com a plantejament historiogràfic, ni que sigui en el terreny biogràfic, ja són més dubtoses.

En un perfil com el d'Aiguader, el lector entendrà de seguida per què en aquests moments de buit no s'ha optat per fer un relat contrafactual a l'estil de les no-entrevistes que feia la periodista Irene Polo quan la persona amb qui volia conversar no hi era o no la rebia.¹⁶ Sense més prolegòmens, doncs, passem a conèixer la peripècia vital de la figura que el president Lluís

14 José Luís MARTÍN RAMOS. «Ni hundimiento, ni eclipse. La activa presencia de Esquerra Republicana de Catalunya en la política de retaguardia durante la Guerra Civil», *Ayer*, 79/2010 (3), p. 247-279; Francesc BONAMUSA. «Catalunya tendeix a la sobirania. Generalitat republicana 1936-1939», *Eines*. Hivern 2008, p. 163-174.

15 Enric UCELAY-DA CAL i Arnau GONZÁLEZ VILALTA. *Joan Lluhi Vallescà. L'home que va portar la República*.

16 Glòria SANTA-MARIA i Pilar TUR. «Introducció» a: Irene POLO. *La fascinació del periodisme. Cròniques (1930-1936)*, p. 11-33. L'exemple d'entrevista frustrada a Francesc Cambó per *Imatges* el 1930 a p. 49-55.

Companys va escollir enmig de la Guerra Civil per posar ordre a la rereguarda, que no era un home qualsevol i resulta molt més interessant que una nota a peu de pàgina.

Reus, circa 1910

Vista general de la ciutat des del campanar de la prioral de Sant Pere.

S'hi pot veure, a l'esquerra, la xemeneia de la fàbrica sedera del Vapor Vell.

La capital del Baix Camp era, a principis del segle XX,
la segona població de Catalunya en nombre d'habitants.

MANEL CASAGUALDA NAVÀS / CIMIR-FONS CASAGUALDA NAVÀS

1889-1930

Un notori polític reusenc

1

1.1. Fill d'una nissaga de transportistes en una ciutat en transformació

Quan Artemi Aiguader va néixer a les deu del matí del 13 d'abril de 1889 al número 7 de la cèntrica Plaça del Teatre, a Reus no feia gaire que s'hi havia inaugurat el Teatre Fortuny, format la societat anònima de l'Institut Pere Mata, instal·lat el primer cinema al Cafè París i començat, o ho faria en breu, la construcció dels emblemàtics edificis modernistes de la Casa Navàs i de la Casa Rull, de Lluís Domènech i Montaner. També aleshores prenia cos a la urbs el catalanisme polític i s'iniciava el domini republicà a l'Ajuntament.¹⁷

Artemi era el darrer de tres germans. El primogènit, Jaume, havia nascut el 24 de juliol de 1882 en un domicili anterior i es deia com el pare, el reusenc Jaume Aguadé i Serra d'aleshores vint-i-sis anys. Després venia la germana Rosa que es deia com la mare, Rosa Miró i Castells —nascuda a Barcelona— filla de Pau Miró i Casamitjana, fundador de l'agència de transports «Hijos de Pablo Miró». Una empresa de renom a Reus, que disposava de molts i molt variats carruatges i que tenia l'exclusiva de la càrrega i descàrrega de l'estació de ferrocarril.¹⁸

L'avi matern d'Artemi, Pau Miró i Casamitjana havia quedat vidu de Paula Castells i s'havia casat en segones núpcies amb Gertrudis Aguadé i Busquets —a qui els tres germans Aiguader sempre van considerar la seva àvia—. El seu fill, Pau Miró i Aguadé —germanastre per tant de Rosa Miró— el desembre de 1898 va casar-se amb Maria Sala. Jaume Aguadé i Serra —pare de Jaume, Rosa i Artemi— va exercir de testimoni.¹⁹ Aquest petit entramat familiar va ser rellevant en la vida d'Artemi perquè quan el seu avi matern, va morir el 6 de maig de 1905, el

17 Pere ANGUERA, Ezequiel GORT i Jordi MELICH. *Aproximació a la Història de Reus*, vol. II, p. 86-87.

18 RCR. Partida de naixement d'Artemi Aguadé i Miró; *Diario de Reus*, 24 de setembre de 1907, p. 3; *Diario de Reus*, 5 de maig de 1907, p. 2; Josep Maria POBLET. *Jaume Aiguader...*, p. 8; Cristian AGUADÉ. *Op. cit.*, p. 14.

19 «Local y general», *Crónica reusense*, 30 de desembre de 1898, p. 2.

Circa 1892

Jaume Agudé i Serra
i Jaume Aiguader i Miró,
pare i germà d'Artemi.

FRA

fill d'aquest, Pau Miró i Aguadé, i el gendre, Jaume Aguadé i Serra, van continuar amb una societat mercantil el pròsper negoci de transports.²⁰

Artemi i el seu germà gran tenien caràcters i interessos molt diferents com s'evidenciaria al llarg de tota la seva vida. Jaume, entre 1899 i 1907 va desplaçar-se a Barcelona per estudiar Medicina i va seguir amb el doctorat a Madrid l'any següent. Malgrat que va ser cridat a files el 1902, va estalviar-se el servei militar pagant la quota corresponent.²¹ Artemi, sentia atracció per les armes i se'n va treure la llicència d'ús, però sembla que va seguir el mateix camí que el seu germà i no va servir.²² No hi ha constància tampoc que anés més enllà dels estudis bàsics. Sempre va escriure i expressar-se en un català prefabricat que en ocasions li va comportar ser objecte de befa. A diferència de Jaume ben aviat va quedar vinculat al negoci familiar que regentaven el seu pare i el seu tiet.

Durant la joventut d'Artemi, Reus va viure de ple el procés de canvi des d'una societat bàsicament agrícola a una d'industrial. De resultes, la ciutat va experimentar el contrast entre modernitat i tradició, laïcisme i religió, idees revolucionàries i conservadores i, de manera lògica va veure com hi augmentava la conflictivitat social i política. Fins el 1910, amb prop de 30.000 habitants, era la segona ciutat més poblada de Catalunya. La seva estructura industrial s'articulava entorn a la producció tèxtil, els béns de consum i cuirs i l'exportació d'oli i vi. L'arribada de la fil·loxera a finals de segle XIX, però, havia acabat amb l'etapa daurada d'aquest darrer sector i repercutit en el comerç de maquinària i béns relacionats que la ruralia adquiria a l'urbs.

La ciutat exercia, així mateix, de distribuïdor des del camp de Tarragona fins al Matarranya i l'Alt Maestrat, de productes agraris de l'entorn i dels arribats als ports de Salou i Tarragona. La connexió ferroviària Reus-Lleida també ho facilitava. L'empresa de transports «Hijos de Pablo Miró», doncs, tenia un paper important en el dinamisme urbà. Artemi —un xicot d'1,71 metres d'alçada, de complexió forta i ulls clars, a qui als estius agradava de participar en les regates a Salou, la platja predilecta dels reusencs—²³ va constatar també que l'escassetat d'aigua llastava la puixança de la ciutat.

El dèficit d'abastament condicionava l'agricultura i la població en veia restringit el consum de manera periòdica. La indústria tèxtil que cercava fonts d'energia més barates, com l'aigua, en detriment del carbó, no va trobar el lloc idoni per desenvolupar-s'hi i va optar per implantar-se a les conques del Llobregat, el Cardener, l'Anoia, el Ter o el Freser. Les limitaci-

Circa 1880

Rosa Miró i Castells,
mare d'Artemi Aiguader.

FRA

20 *Diario de Reus*, 28 de maig de 1905, p. 3.

21 ANC. Fons Jaume Aiguader. Documentació personal i familiar.

22 *Boletín Oficial de la provincia de Tarragona*, 6 de desembre de 1913, p. 3.

23 *Diario de Reus*, 10 d'agost de 1911, p. 2; «Una primera piedra», *Diario de Reus*, 11 d'agost de 1912, p. 1; *Diario de Reus*, 12 d'agost de 1911, p. 2; AGN. Fitxa del Servicio de Migración, 20 de juny de 1941.

Reus, 1897

Processó entrant

a la plaça Prim des del
Raval de Santa Anna.

Als baixos de la cantonada
amb el carrer Monterols
es pot llegir el rètol
«Empresa de transportes
de Pablo...»

el negoci familiar
de Pau Miró i Agudé.

RAMON VIDIELLA BALART /
CIMIR-FONS VIDIELLA MARTÍ

ons d'aigua van fer, per tant, que malgrat que resistís la producció i comercialització de l'oli i altres indústries del sector alimentari, entre l'any en què va néixer Artemi i el 1910, Reus perdés un 8% de la població.²⁴

1.2. Un republicà reformista

A Jaume Aiguader, la professió el va ocupar de manera gairebé absoluta en els primers temps de metge. Li interessava més publicar estudis i conferenciar, a banda d'exercir, que no pas la política. A aquesta hi va arribar, com molts altres companys de professió, per l'aspecte social quan va palesar a les barriades barcelonines on treballava les pobres condicions en què vivien moltes de les persones a les que havia de tractar.²⁵

Artemi, en canvi, més enllà d'haver participat amb dinou anys, en la seva primera joventut, en el setmanari satíric reusenc *La Kabilia*, no va involucrar-se en política fins els vint-i-tres anys. Precisament, el 29 de desembre de 1912, l'endemà que el seu germà es casés a Barcelona amb la concertista de piano Carme Cortés i Lladó, el menor dels Aiguader va ser escollit vice-president segon del Círculo Republicano Reformista de Reus, que presidia Salvador Bonet.²⁶ Feia un parell de mesos que el Círculo s'havia adherit al Partido Reformista de Melquíades Álvarez d'àmbit estatal, al que també aleshores era proper Lluís Companys.²⁷

El Círculo s'havia format de les restes del republicanisme possibilista, amb una forta implantació a Reus. En establir-se la Restauració el 1874 i el torn de partits el 1885 —entre conservadors i liberals—, el republicanisme que altra hora havia estat el gran referent de les classes populars urbanes i del moviment obrer va ser bandejat, perseguit i va quedar desorientat.

24 Albert ARNAVAT, Maria MUIÑOS i Jordi TOUS, «Reus sota la Restauració borbònica (1874-1923)» a: Pere ANGUERA. *Història general de Reus. Una societat en ebullició, 1800-1923*, vol. III, p. 224-225, 238-239, 245-247.

25 Manuel PÉREZ NESPEREIRA. *Op. cit.*, p. 39.

26 *Las Circunstancias*, 31 de desembre de 1912, p. 2.

27 Josep Maria POBLET. *Vida i mort de Lluís Companys*, p. 23.

1914

Anunci comercial de l'empresa familiar, anunciada com a «Gran Cochería de Pablo Miró Aguadé».

Riudecanyes,

10 d'octubre de 1904

Acte de col·locació
de la primera pedra
del pantà de Riudecanyes.

FOTOTÍPIA THOMAS /

CIMIR-COL·LECCIÓ

ARXIU HISTÒRIC

DE L'AGRUPACIÓ

FOTOGRAFICA DE REUS

El republicà Emilio Castelar va fundar el Partido Democrático, que va acabar per denominar-se Partido Posibilista perquè defensava assolir allò possible que en cada moment fos millor per l'evolució de la societat. Una definició molt vaga, de manera evident. El de Castelar, per tant, era un republicanisme que d'alguna manera legitimava de portes enfora el torn polític perquè a la pràctica no tenia opció de governar.

Després que Castelar abandonés la política, el nucli reusenc possibilista havia buscat el seu lloc cercant l'entesa amb grups regeneracionistes de sectors socials benestants, més que no pas amb els populars i obrers. Per sintetitzar-ho: quan els seus representants sentien amenaçats els seus interessos deixaven de banda les idees de llibertat i progrés i apostaven per l'ordre i la propietat.

El possibilisme reusenc, a més, sobrevivia gràcies a una xarxa clientelar i d'interessos, que el convertia sobretot en un grup de pressió a l'Ajuntament. Des del consistori va impulsar millores notables en la xarxa bàsica d'infraestructures urbanes i cercava aliances diverses amb els liberals i els catalanistes, per barrar el pas sobretot als conservadors.²⁸ La filiació d'Artemi en el republicanisme reformista no estava exempta de lògica. Era el partit en què s'enquadrava aquella part de la burgesia industrial i propietària que tenia un cert afany regeneracionista.

Quan el menor dels Aiguader va unir-s'hi, a més, ho va fer en un moment en què el Partido Reformista era un dels que dominava el consistori, junt amb els republicans radicals llerrouxistes. Just aleshores, però, les tornes van canviar. El que ho va motivar, de manera principal, va ser precisament la politització del debat entorn a l'abastament d'aigua. Mentre no s'enllestien les obres del pantà de Riudecanyes —en l'avantprojecte del qual a finals de segle havia participat l'enginyer militar Francesc Macià—²⁹ l'Ajuntament arribava a acords amb proveïdors d'aigua, en ocasions particulars.

28 Albert ARNAVAT, Maria MUIÑOS i Jordi TOUS. *Op. cit.*, p. 271-276.

29 *Ibidem*, p. 338.

De manera recent n'havia signat un amb el prohom i polític catalanista republicà Joan Caballé i Goyeneche per dur-ne des d'una de les seves finques. El contracte, però, establia que aquest podria explotar el servei de proveïment i subministrament d'aigües per a usos domèstics i industrials durant unes quantes dècades, el que en la pràctica suposava un monopoli.

L'oposició al projecte de Mas Caballé va actuar de catalitzador per unir l'oposició formada pel Foment Republicà Nacionalista (FRN) i la Lliga Regionalista, entre altres, en l'anomenada «Candidatura Patriòtica». Enfront seu hi havia els reformistes del Círculo —dits també indistintament republicans històrics o possibilistes pel seu passat polític— i els llerrouxistes del Centro Republicano Radical Autonomista, que formaven la Coalició Republicana i donaven suport al projecte.³⁰

Caballé era proper al FRN, però l'oposició d'aquest partit al seu projecte va dur-lo a abraçar el reformisme. En les eleccions municipals del març de 1913 la «Candidatura Patriòtica», amb el suport de la Cambra Agrícola, la Lliga Industrial i la Cambra de Comerç, va acabar amb el domini possibilista al consistori.³¹

El 30 de juny d'aquell any, Artemi i el vocal segon del Círculo, Josep Colominas, van fundar la Juventud Republicana Reformista de l'entitat, ubicada al cèntric carrer Monterols. En la inauguració Aiguader va expressar que esperava que la Juventud seguís les doctrines d'Emilio Castelar, Melquíades Álvarez y del republicà federal Gumersindo de Azcárate. Seguint els seus «*sanos consejos y guiados por su experiencia* [va dir], *fácil será producir óptimos frutos, digno coronamiento a la obra civilizadora de los republicanos posibilistas, históricos o reformistas, buenos demócratas al fin, sólo anhelantes del bien del pueblo*».³²

30 Jordi MORELLÓ i Daniel PIÑOL. *La lluita per l'aigua a Reus. Abastament, gestió i conflictes, des de els orígens fins a principis del segle XX*, p. 444-455; Joan B. CULLA. *El republicanisme llerrouxista a Catalunya (1901-1923)*, p. 415.

31 Joan ESCULIES. *Josep Andreu Abelló. Els clarobscur del catalanisme*, p. 25-31.

32 «Política Republicana», *Las Circunstancias*, 3 de juliol de 1913, p. 1; «Gran fiesta en honor de la Juventud Republicana Reformista», *Las Circunstancias*, 22 de juliol de 1913, p. 1-2.

LA KABILA

ORGANILLO MURGUISTA

Periódico humorístico e inofensivo. Aparecerá los sábados

Reus, 10 de Abril de 1909

Precio, 10 Céntimos

Todos los trabajos y sueltos de crónica, se publican bajo la responsabilidad de sus autores.

REDACCIÓN Y ADMINISTRACIÓN

CHPE DE PARÍS

La correspondencia al director No se devuelve los originales.

A Vila-Ensopida hi há
Un individu molt petit
Que per pujarsen al llit
Cadira te que gastar.

Té comerç de fils y vetes
Y te un fill molt aixurit
Que encar que sembli adormit
Busca noyes de pessetes.

Passejava ab desenfado
Y'l Pataca l'avisá
«Senyor Pau puji a l'acera
Que ve un carro y'l xafará».

Societat Model

A l'Arraval baix de Jesus hi ha una mena de societat molt original, si s'enten per original lo ser petita y esquifida y l'esser grans y nobles los que l'habiten; sembla que no lliguin aquestes dos apreciacions, no obstant es com jo dich.

Es una saleta d'uns cinch metres cubichs de volum, cinch coses penjades a la paret, cinch coses per seu ra y ahont hi habiten generalment mes de cinch altes personalitats.

L'escala no es gran, ni ample ni ben decorada, però en canvi es estreta, de color d'un blanch dubtós; trencant la monotonia d'aquest blanch una serie de punts negres formant una faixa de dol al nivell dels colzes de diferents alçades, que dona un aspecte tétich al pujar, tan tétich es que un reb l'impresió que ha de passar algo negre com la faixa.... ¿es un huertol ¿es un boulevard misteriosol ¿es..... qué es? - Es..... molt estreta, molt, solzament hi passa un indivi-

10 d'abril de 1909

La Kabilia, impulsada
per un grup de joves amics,
entre els quals
Artemi Aiguader,
fou una més
de les dotzenes
d'efimeres publicacions
satíriques reusenques
de principis del segle XX.
BCXA

Mig any després, en les eleccions municipals del 9 de novembre de 1913 que renovaven la meitat del consistori, Artemi va presentar-se com a candidat del republicanisme reformista pel districte 6è. La jornada electoral va transcórrer amb un sol incident. Artemi, d'aleshores vint-i-quatre anys, —es desconeix en quines circumstàncies— va fer el gest de treure's una Browning. Un inspector de policia el va obligar a lliurar-la.³³ L'episodi no va tenir conseqüències, però ja prefigurava el caràcter del petit dels Aiguader: un home d'acció, molt diferent al tarannà de caire intel·lectual de Jaume.

Les eleccions van confirmar el canvi de tendència amb el domini de la Patriòtica, fet que va dur a la paralització del projecte de Caballé. Per la seva banda, Artemi va ser el més votat en el seu districte.³⁴ El *Diario de Reus*, portaveu dels conservadors, va atribuir la victòria a les moltes coneixences del seu pare per mitjà de l'agència de transports. No sortia escollit per ser possibilista, s'assegurava, «porque todos vimos que el peso de la elección lo llevó únicamente un tío del candidato [Pau Miró i Aguadé], otro de los gerentes de la aludida casa».

El *Diario de Reus* sostenia que «un verdadero ejército de peones y contando con otros poderosos medios [el tiet Pau Miró i Aguadé], recorrió todo el cuerpo electoral del distrito, y palmo á palmo fué conquistando el terreno».³⁵ La publicació fins i tot apuntava que Pau Miró assegurava no haver estat mai possibilista, però que ho feia per ajudar el seu nebot. En tot cas Artemi no era un familiar qualsevol. Havia estat padri del seu fill. Per bé que el nen, Artemi Miró i Sala, havia mort en començar aquell 1913, poc abans de complir els dos anys.³⁶

33 «De Reus», *La Veu de Catalunya*, 10 de novembre de 1913, p. 2.

34 «Crónica», *Diario de Reus*, 3 de novembre de 1913, p. 1; «Reus», *El Restaurador*, 10 de novembre de 1913, p. 3; *Diario de Reus*, 11 de novembre de 1913, p. 1; «De Reus», *La Veu de Catalunya*, 12 de novembre de 1913, p. 2.

35 «El concejal electo del sexto distrito», *Diario de Reus*, 13 de novembre de 1913, p. 2.

36 *Foment*, 22 de febrer de 1913, p. 2; *Las Circunstancias*, 23 de febrer de 1913, p. 2.

Malgrat l'òptim resultat, Artemi no va accedir a la regidoria. Els «patriòtics» van impugnar la seva elecció perquè per entrar a l'Ajuntament calia tenir els vint-i-cinc anys complerts i en el moment de la seva constitució al menor dels Aiguader li faltava mig any.³⁷ El Ministeri de Governació va desestimar el seu recurs i el consistori va conformar-se al gener de 1914 sense ell.³⁸ Els seus companys van organitzar-li un acte de desgreuge amb un banquet amb sis-centes persones al Teatre Circ de Reus.³⁹

Poc després, al febrer a Barcelona, la Unió Federal Nacionalista Republicana (UFNR) i els lerrouxistes van signar el Pacte de Sant Gervasi per anar conjuntament a les eleccions legislatives del març. L'acord era un intent de desbancar l'auge de la Lliga Regionalista després d'haver anat a remolc d'aquesta durant la campanya per l'obtenció de la Mancomunitat de Catalunya que es concretaria a l'abril.

Tant el Círculo d'Aiguader com el FRN estaven adheritats a la UFNR, apareguda a Barcelona el 1910 després de liquidades les restes de la Solidaritat Catalana. El Pacte entre els de Pere Coromines —a qui Artemi va admirar tota la vida— i els d'Alejandro Lerroux, en hores baixes per motius diversos, però, va fracassar. L'acord amb el Partido Republicano Radical de Lerroux —nascut de l'oposició a Solidaritat Catalana i vist com el «dimoni anti-català»— va fer que el FRN optés per abandonar la UFNR.⁴⁰

37 «El concejal electo del sexto distrito», *Diario de Reus*, 13 de novembre de 1913, p. 2.

38 «Tarragona», *El Diluvio*, 12 de novembre de 1913, p. 3; «Varias noticias», *La Publicidad*, 14 de novembre de 1913, p. 7; «La composició de l'Ajuntament de Reus», *La Veu de Catalunya*, 25 de desembre de 1913, p. 3; «El nou Ajuntament de Reus», *La Veu de Catalunya*, 2 de gener de 1914, p. 3; «Tarragona», *El Diluvio*, 31 de gener de 1914, p. 29.

39 «Desde Reus», *La Publicidad*, 15 de febrer de 1914, p. 7; «Banquete importante», *El Consecuente*, 8 de març de 1914, p. 3.

40 CLR. Jordi MÈLICH. *El Foment Republicà Nacionalista de Reus*, p. 40 [Treball inèdit]; Santiago IZQUIERDO. «El nacionalisme republicà a Catalunya (1904-1910)», *Butlletí de la Societat Catalana d'Estudis Històrics*, núm. XXIII (2012), p. 19-63.

Reus, 6 d'abril de 1913

Els assistents a la manifestació per un ensenyament lliure del catecisme escolten els parlaments dels seus dirigents des d'un balcó de l'Ajuntament.

Entre la dotzena d'entitats republicanes radicals, reformistes i socialistes convocants hi havia el *Círculo Republicano Reformista* —on militava *Artemi Aiguader*— i el seu òrgan de premsa *Las Circunstancias*.

La presidia una pancarta amb el lema «Enseñanza neutra. Libertad de conciencia».

FÈLIX RUIZ GARCIA / CPR

1.3. Un jove regidor molt abrandat

A finals de març d'aquell 1914 Artemi va ser nomenat delegat a Reus de la Societat d'Atracció de Forasters. L'organització, que tenia prop de dos-cents delegats arreu de Catalunya i Balears, fomentava i promocionava el turisme d'aquests territoris. El càrrec, per tant, anava d'acord amb l'ocupació que desenvolupava al marge de la política en el sector dels transports de mercaderies i de persones.⁴¹

Mentre a l'abril, Enric Prat de la Riba iniciava com a president la singladura de la Mancomunitat de Catalunya, al Circulo Republicano Reformista de Reus es va donar per fet que en les properes eleccions parcials municipals, complerts ja els vint-i-cinc, Artemi es tornaria a presentar. Així va ser i el 21 de juny va obtenir una regidoria per minories al districte 3r.⁴² Aconseguida l'acta, va publicar un full agraïnt els vots i oferint-se per treballar pel bé de tot Reus.⁴³ D'aquesta manera l'Ajuntament va quedar amb un empat entre coalicions a tretze regidors.⁴⁴

Artemi en el ple va mostrar preocupació per qüestions socials. Va criticar, per exemple, que els establiments de beneficència municipal donessin aliments de mala qualitat a la gent mancada de recursos. També va demanar que els asilats de la Casa de Caritat fossin tractats millor.⁴⁵ De seguida es va fer notar. Era un

jove regidor combatiu, amb parlaments constants i tallants, nerviós, que s'alçava enmig del ple, l'abandonava i tornava. Algunes de les seves intervencions ratllaven o depassaven la correcció política.

En ocasió d'assenyalar-lo com a indiscret per desaptar un punt d'aigües infectades que el consistori havia decidit silenciar per no alarmar a la població, per exemple, va saltar «aixó de la indiscreció y altres coses li explicaria amb un altre puesto». Tampoc li costava interrompre altres regidors amb un «call!». ⁴⁶ Era habitual que la premsa dels partits polítics contraris parlessin dels seus «crits, atacs i les seves paraules avinagrades». ⁴⁷ Entre els seus enfrontaments dialèctics van destacar les raons constants amb els representants del FRN. ⁴⁸

El Foment Republicà Nacionalista, fundat el 26 d'octubre de 1906, era partidari d'aconseguir «l'Autonomia integral de Catalunya aixís com de les demés Nacionalitats components del Estat espanyol, dintre la forma de govern Republicana». ⁴⁹ Era, per tant, una formació republicana en clau nacionalista catalana, mentre que els reformistes d'Artemi eren una organització en clau republicana espanyola, pel que l'antagonisme estava servit. ⁵⁰

Una rivalitat, entre republicans possibilistes i catalanistes, que de vegades fregava la tragèdia, com l'ocasió en la qual per una qüestió d'honor ofès Ramon Pal·lejà, un militant possibilista retà a duel a Marian Roca, un republicà catalanista. Artemi Aiguader fou un dels padrins de l'ofès possibilista, que ajudà que finalment

41 «De l'Atracció de Forasters», *La Veu de Catalunya*, 31 de març de 1914, p. 4; *Diario de Reus*, 27 de maig de 1915, p. 2; «Tarragona», *El Diluvio*, 6 de juny de 1914, p. 22.

42 «Desde Reus», *La Publicidad*, 8 de juny de 1914, p. 7; «Polítics», *La Veu de Catalunya*, 15 de juny de 1914, p. 1; *Boletín Oficial de la provincia de Tarragona*, 30 de desembre de 1913, p. 1-2; «Crònica», *Diario de Reus*, 11 de juliol de 1914, p. 2; «Eleccions municipals a Reus», *La Veu de Catalunya*, 22 de juny de 1914, p. 1; «Elecciones municipales», *La Publicidad*, 22 de juny de 1914, p. 7.

43 «Polítics», *La Veu de Catalunya*, 27 de juny de 1914, p. 2.

44 «Tarragona», *El Diluvio*, 9 de juliol de 1914, p. 21.

45 Com a exemples, «Crònica», *Diario de Reus*, 20 de setembre de 1914, p. 2; *Diario de Reus*, 27 de setembre de 1914, p. 2; 4 d'octubre de 1914, p. 2; *Diario de Reus*, 1 de novembre de 1914, p. 2; «Crònica», *Diario de Reus*, 22 d'octubre de 1916, p. 2.

46 «Crònica», *Diario de Reus*, 15 de novembre de 1914, p. 2; *Diario de Reus*, 14 de febrer de 1915, p. 2; *Diario de Reus*, 25 d'abril de 1915, p. 2.

47 «Crònica», *Diario de Reus*, 31 d'octubre de 1915, p. 2.

48 «Crònica», *Diario de Reus*, 15 de juny de 1915, p. 2.

49 BCXA. «Manifest del Foment Republicà Nacionalista», del 26 d'octubre de 1906.

50 Jordi MÈLICH. *Op. cit.*, p. 24-27, 36-40; Jordi TOUS, «Foment Republicà Nacionalista. Una iniciativa perdurable», *Foment*, novembre de 2006, p. 7-9; Santiago IZQUIERDO. *República i autonomia. El difícil arrelament del catalanisme d'esquerres, 1904-1931*, p. 89-120; Marian ROCA. *Records de la meua vida*, p. 45.

Las Circunstancias

Órgano del partido Republicano Federalista de la provincia de Tarragona

Diario de los diácos republicanos españoles
 DE AVISOS Y NOTICIAS

ADMINISTRACION
 AGENTES, 10, presidente
 ADMINISTRACION
 ANTONIO SANTA AÑA, 10
 ANTONIO Y VIGILANTE
 10 personas con licencia
 10 personas con licencia
 10 personas con licencia

de 11 - Año, 104

Barcelona, Domingo 1 de Noviembre 1913

¡A LAS URNAS!

Ciudadanos, demócratas, republicanos, hombres de buena voluntad

Votad como un solo hombre la candidatura de

**Joaquín Bósch Arduña y
 Domingo Alberich Vilella**

EN EL DISTRITO 2.º;

LA DE

**Isidro Pons Torres y
 José Colominas Elías**

EN EL DISTRITO 3.º,

Y LA DE

Artemio Aguadé Miró

EN EL DISTRITO 6.º

Así cumplireis como buenos liberales, como buenos republicanos.

Y si tenéis amor al pueblo, si sentís repugnancia por ese caciquismo ignominioso que ha dado calor y vida a la mal llamada candidatura *patriótica*, votad en el DISTRITO 1.º y en el 2.º a los candidatos que se presentan en contra de la candidatura *patriótica*, y que indirectamente nos ayudan en la tarea de evitar que se apoderen de los destinos de este pueblo los que por un acta venden la dignidad de su fe y de sus ideas.

Por la república, por la libertad, por la honradez política y por el bien del pueblo, vamos a impedir el paso a ese ejército de aventureros que se han lanzado a la política atropellando el decoro y la verdad.

¡A las urnas ciudadanos!

9 de novembre de 1913

La Circunstancias,

Organo del partido

Republicano Reformista

de la provincia

de Tarragona

fent campanya

pels seus candidats

a les eleccions municipals

entre els quals

Artemi Aiguader

que fou elegit regidor

per primer cop,

al Districte 6è,

tot i que no va poder

prendre possessió

per no tenir encara fets

els vint-i-cinc anys d'edat.

BCXA

tot s'arreglès amb bones paraules i no arribés ni a celebrar-se el duel, ni la sang al riu.⁵¹

A l'estiu de 1914 va esclatar la Primera Guerra Mundial. L'impacte inicial va ser negatiu per a l'economia reusenca, però a partir de 1915 van començar a arribar comandes de manufactures, productes agraris, queviures, bestiar i la ciutat va viure una fase expansiva —amb l'exportació sobretot de vi, oli i pastes alimentàries— com, en general, la resta de Catalunya.⁵² L'augment de feina va fer que en els següents cinc anys el nombre d'habitants cresqués un 19%, fins als 30.000. La freqüència de viatges va augmentar, cosa que hauria de beneficiar l'empresa dels Aguadé. La intensificació, però, del trànsit ferroviari va fer aflorar també les mancances del mateix.⁵³

Durant el 1915 Artemi va participar en diversos mítings electorals junt amb l'advocat reusenc del Partido Reformista, Antoni Estivill, expresident de la Diputació de Tarragona, exvicepresident de la Mancomunitat de Catalunya i diputat provincial. També va coincidir amb Marcel·lí Domingo, diputat a Corts de la UFNR.⁵⁴

Mentrestant, bona part de l'any, Reus va viure pendent del conflicte entre l'Associació d'Art Fabril i la patronal per la millora de les condicions laborals de les teixidores de la fàbrica del Vapor Nou. Els propietaris van declarar un locaut i l'Associació va sortir derrotada i, de retruc, el moviment sindical reusenc va afeblir-se.

Tanmateix, la vinculació d'elements «patriòtics» amb la patronal va perjudicar aquesta coalició a les municipals del 14 de novembre de 1915⁵⁵ que guanyà la co-

alició reformista-lerrouxista. Amb tot, l'alcalde va ser nomenat per Reial Ordre en una pràctica gens democràtica que l'escollia sovint entre els partits dinàstics — liberal i conservador— al marge de les majories del consistori. L'ungit va ser el monàrquic Manuel Sardà.

L'1 de gener de 1916 a la plaça de la Constitució, davant de l'Ajuntament reusenc, un fet va portar cua. Mentre el nacionalista republicà Josep Ramon Vidiella, president de la Diputació de Tarragona, hi feia un discurs es van sentir crits de «mori Espanya!» i algunes proclames a favor de Catalunya. Dies després el regidor reformista Camil Prieto va proposar que s'enviés un telegrama de protesta al govern espanyol. Artemi va donar suport al seu correligionari. Va demanar que hi constés, així mateix, un acte de «separatisme» que havia tingut lloc en un local de Reus. La notificació, però, no es va fer. La majoria «patriòtica» la va refusar.⁵⁶

Al marge d'aquest fet, Aiguader va continuar amb el seu tarannà de protestar «a grans veus i en conceptes que res dignifiquen a una corporació de la alçada de Reus». L'alcalde es va veure a vegades incapaç de contenir «el to lamentable amb que ho fa». Artemi recriminava que es perseguia a aquells que no eren addictes a la «fastigosa política» dels qui encara formaven la majoria.⁵⁷ Que era un regidor que no deixava indiferent ho demostra la seva aparició aquell 1916 en una anònima *Gazeta de Carnestoltes* que en clau d'humor el declarava, adscrit com estava a la comissió de beneficència, «inspector d'higiene» i «carreter en temps de vagues, regidor i aspirant a alcalde».⁵⁸

1.4. L'adhesió al Partit Republicà Català

En l'inici d'aquell 1916 el Círculo Republicano Reformista reusenc va separar-se del Partido Reformista de Melquíades Álvarez, després que aquest expressés que la forma de govern no era fonamental. El mateix

51 Marian ROCA. «Un duel frustrat», a *Records de la meua vida*, p. 49-50 i 82.

52 Muriel CASALS, «La burgesia industrial i la guerra», *L'Avenç*, març de 1984, p. 42-45.

53 Albert ARNAVAT, Maria MUIÑOS i Jordi TOUS. *Op. cit.*, p. 257-260.

54 «Tarragona», *El Diluvio*, 3 de març de 1915, p. 30; «Tarragona», *El Diluvio*, 13 de novembre de 1915, p. 21.

55 «Crònica», *Diario de Reus*, 2 de gener de 1916, p. 1; Albert ARNAVAT, Maria MUIÑOS i Jordi TOUS. *Op. cit.*, p. 347-348; Albert ARNAVAT. *Classe contra classe. El conflicte social del 1915 a Reus*.

56 *Diario de Reus*, 9 de gener de 1916, p. 2; «Tarragona», *El Diluvio*, 13 de juliol de 1916, p. 8.

57 «Crònica», *Diario de Reus*, 26 de febrer de 1916, p. 2.

58 *Gazeta de Carnestoltes*, 17 de febrer de 1916, p. 1 i 5.

va fer a Barcelona, Lluís Companys.⁵⁹ I és que en ocasions —encara que no sempre perquè sovint es vivia en contradicció—, la política local i general s'afectaven.

El juny, amb vint-i-set anys, Artemi va rebre del seu pare, soci gerent de l'empresa de transport «Hijos de Pablo Miró», poders generals davant de notari, junt amb l'antic dependent Jaume Vilalta i Oromí, per tal de dirigir la firma.⁶⁰ En aquell moment continuava de delegat de la Societat d'Atracció de Forasters a Reus i la família tenia una casa de camp als afores de la ciutat.⁶¹

En l'àmbit polític durant la resta de l'any Artemi va veure amb satisfacció com la Coalició Patriòtica també vivia les seves dissensions internes. La vaga de l'Associació de l'Art Fabril encara cuejava. Es va acusar l'FNR de còmplice de la patronal per anar de bracet amb els lligaires. La Lliga, a més, capitalitzava l'obra de la Mancomunitat i això perjudicava el republicanisme nacionalista reusenc.⁶²

Com era habitual cada any, l'11 de febrer de 1917, Artemi va ser un dels oradors en el banquet commemoratiu de la proclamació de la Primera República que va tenir lloc al Círculo Republicano Reformista, en presència del diputat a Corts Antoni Estivill, i coorganitzat amb el Centro Republicano Radical Autonomista del carrer de l'Hospital.⁶³ Aiguader va parlar, segons el diari afí *Las Circunstancias*, «con la veemencia que le es propia» i sense deixar passar ocasió per rebatre el que considerés.⁶⁴

59 Pere ANGUERA. *Historia...*, p. 103; Josep Maria POBLET. *Vida...*, p. 23.

60 *Diario de Reus*, 21 de juny de 1916, p. 2.

61 *Boletín de la Sociedad de Atracción de Forasteros (Syndicat d'Initiative)*, 1 de juliol de 1916, p. 68; *Las Circunstancias*, 3 d'octubre de 1916, p. 2.

62 Enric UCÉLAY-DA CAL, Josep PICH i Arnau GONZÁLEZ VILALTA. *L'aparença d'un poder propi. La Mancomunitat de Catalunya i el catalanisme*.

63 «Reus», *La Publicidad*, 12 de febrer de 1917, p. 7; «El 11 de febrero en el Círculo Republicano», *Las Circunstancias*, 13 de febrer de 1917, p. 2.

64 *Las Circunstancias*, 27 de febrer de 1917, p. 2; *Las Circunstancias*, 12 de novembre de 1916, p. 1.

A finals d'aquell mes es va produir el que Artemi anhelava: la Coalició Patriòtica es va trencar. Els conservadors, molt interessats en frenar l'auge lligaire, van aliar-se amb els reformistes per donar suport a un candidat dinàstic a les eleccions de l'1 de març a la Diputació Provincial.⁶⁵ El pacte va tenir una translació local i els conservadors van convertir-se en els nous aliats a l'Ajuntament dels d'Aiguader, que altra hora havia atribuït tots els mals del consistori a Manuel Sardà, el líder de l'aliança.⁶⁶ Com no podia ser d'altra manera, aquesta va aprofundir la divergència entre els reformistes i l'FRN.⁶⁷

A mitjans d'abril, el govern d'Espanya va nomenar l'arquitecte regionalista Josep Simó i Bofarull alcalde per Reial Ordre. Aiguader va protestar i ho va qualificar «d'ofensa al poble de Reus», amb l'argument que la Coalició Patriòtica fins aleshores havia desballestat la hisenda municipal.⁶⁸ Des del FRN li van recriminar que no recordés que el 1913 els reformistes també havien obtingut l'alcaldia pel mateix procediment.⁶⁹ *Las Circunstancias* va defensar-lo i va atribuir «a su prestigio y sus arrestos» el renaixement dels reformistes a la localitat.⁷⁰

A finals d'aquell mes, els dies 21 i 22 d'abril de 1917, la Joventut Republicana de Lleida liderada per Alfred Perenya i Humbert Torres va impulsar la constitució del Partit Republicà Català a Barcelona en una assemblea de forces republicanes de Catalunya amb la participació de Francesc Layret, Marcel·lí Domingo, Lluís Companys, Ramon Noguer i Comet, August Pi i Suñer i el reformista i expresident de la Diputació de

65 GANXET, «Informació de Catalunya», *El Poble Català*, 28 de febrer de 1917, p. 3; «Sessió d'ans d'ahir», *Foment*, 25 de febrer de 1917, p. 2.

66 *Foment*, 11 de març de 1917, p. 3; «Crònica», *Diario de Reus*, 11 de març de 1916, p. 2.

67 «La despreocupació de 'Las Circunstancias'», *Foment*, 19 de març de 1917, p. 1.

68 «Crònica», *Diario de Reus*, 15 d'abril de 1917, p. 2.

69 «Retalls i comentaris», *Foment*, 18 d'abril de 1917, p. 2.

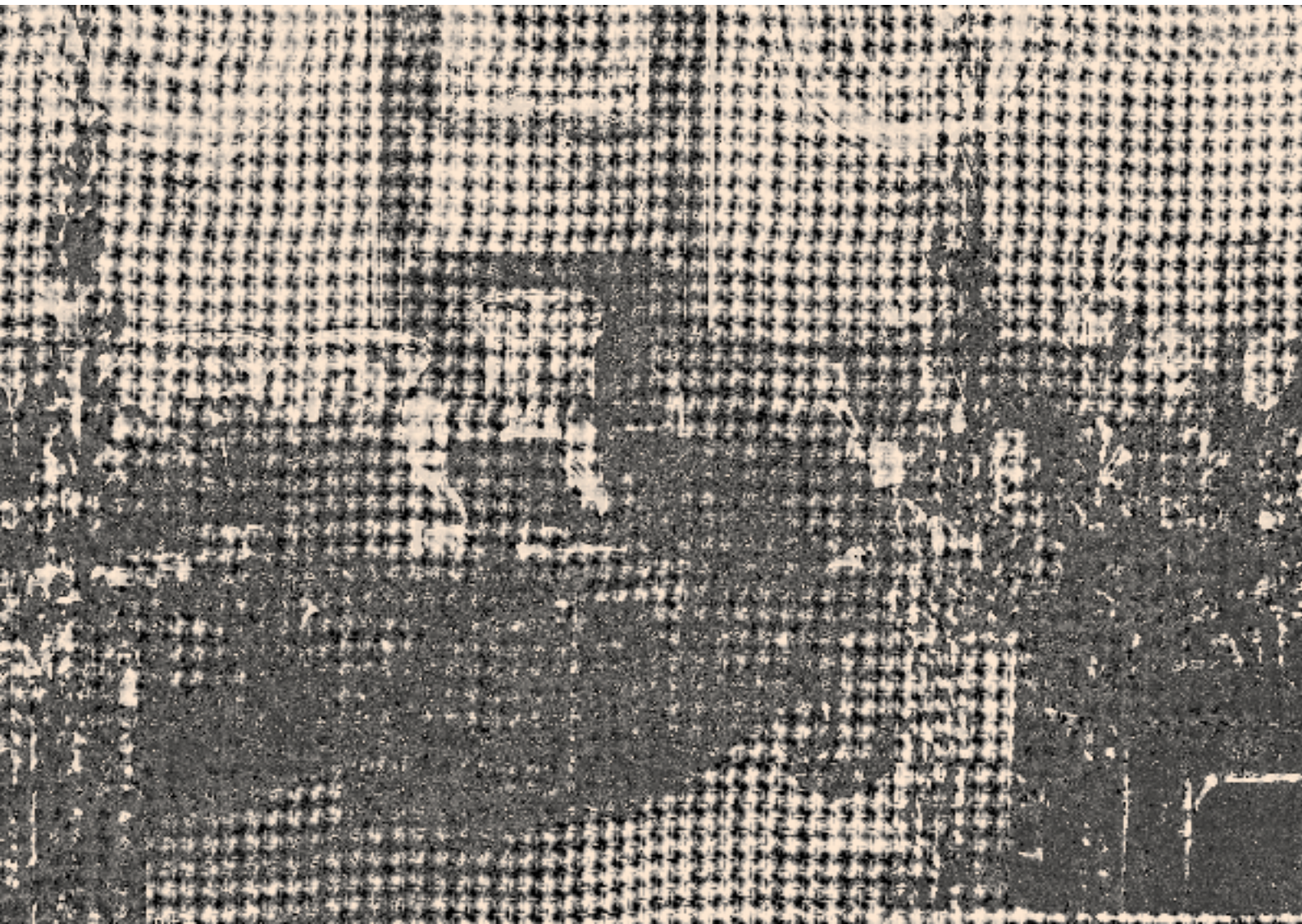
70 «Cuatro palabras a "Foment"», *Las Circunstancias*, 19 d'abril de 1917, p. 1.

Reus, 1914

Plenari municipal a la Sala del Consell de Cent sota la presidència de l'alcalde Manuel Sardà.

Al centre de la imatge, un jove Artemi Aiguader, en l'any de la seva estrena com a regidor reusenc.

CLR (PEQUEÑA GACETA DEL RÉGIMEN LOCAL)

Tarragona, Josep Mestres. El programa de la nova formació contemplava, entre altres, l'aspiració a un règim republicà per Espanya amb el reconeixement de la personalitat política de «*les petites nacionalitats*», a més de defensar l'ensenyança laica i catalana.

Antoni Estivill, que hi va participar, va resultar escollit membre del directori —junt amb Domingo, Layret, Perenya i l'absent Gabriel Alomar—. Ho va ser, a més, com a representant de la formació a la província de Tarragona. L'FRN havia seguit amb interès la fundació del Partit Republicà Català i a Reus es podia considerar l'entitat assimilable a la Joventut Republicana de Lleida, però va descartar adherir-s'hi. El motiu va ser la presència i preponderància d'Estivill, a qui consideraven «*irreductiblement anticatalanista*» —malgrat el notable paper que havia tingut en l'impuls de la Mancomunitat— i per veure els reformistes com «*residus de vells partits republicans que en res se diferencien dels caciquistes, i en quina història hi ha més d'una taca d'aguda catalanofòbia*». ⁷¹

Per reforçar l'argument, l'FRN va recordar l'episodi de principis de 1916 i va apuntar que els reformistes havien arribat a delatar uns joves que havien donat visques a Catalunya i els havien presentat com a «*separatistes perillosos*», a més d'expressar que el seu òrgan, *Las Circunstancias*, es negava a publicar articles que ni directa, ni indirectament poguessin tenir «*tendències catalanistes o separatistes*». ⁷²

Un mes després, Artemi va presentar un vot de censura contra l'alcalde, però el va perdre. ⁷³ En aquell moment, els seus reformistes transitaven cap a posicions més catalanistes. El fet d'adherir-se a un partit que pretenia vertebrar el catalanisme esquerrà en clau republicana i federalitzant hi va contribuir. El seu moviment, a més, aïllava l'FRN que cada vegada més es trobava en una pinça entre els d'Aiguader i els lligaires locals.

71 «El contingut catalanista del Partit Republicà Català», *Foment*, 24 de juny de 1917, p. 2.

72 *Foment*, 5 d'abril de 1917, p. 1-2; «Assamblea Republicana de Barcelona», *Foment*, 24 d'abril de 1917, p. 1.

73 «De l'Ajuntament», *Foment*, 27 de maig de 1917, p. 2.

Al juny de 1917 el govern d'Eduardo Dato va tancar les Corts i va suspendre les garanties constitucionals enmig d'una profunda crisi estatal a nivell econòmic, social i militar i amb els ecos de la Revolució Russa de febrer de fons. Els lligaires, republicans reformistes i radicals i alguns conservadors hi van respondre convocant una Assemblée de parlamentaris catalans a Barcelona el 5 de juliol. Demanaven una reforma estructural de l'Estat, una veritable autonomia per a Catalunya i unes Corts Constituents. ⁷⁴ Els reformistes d'Aiguader es van sumar a l'acord de l'Ajuntament de Reus que donava suport a l'Assemblée. ⁷⁵

Dato va respondre acusant els assemblearis de separatistes i sediciosos i va declarar la llei marcial a Barcelona. Amb tot, el 19 de juliol va convocar-se una segona Assemblée, oberta als diputats no catalans. Les forces d'ordre la van interrompre en començar. Els d'Artemi van adherir-se també a la proposició que l'Ajuntament de Reus donés suport als acords de l'Assemblée de Senadors i Diputats de Barcelona i que es protestés per la violència del govern contra l'Assemblée. ⁷⁶

En començar l'agost, la protesta de l'alcalde regionalista Josep Simó i Bofarull per la violència del govern espanyol contra els participants a l'Assemblée de Parlamentaris va dur al fet que fos destituït i substituït per real decret, de nou, pel conservador Manuel Sardà. ⁷⁷ Aiguader va lamentar que aquest hagués acceptat el càrrec. ⁷⁸ «*Quien se pone enfrente del pueblo la paga*», va afegir. ⁷⁹ A continuació, amb altres disset regidors republicans i regionalistes, va abandonar la sala

74 David MARTÍNEZ FIOL i Joan ESCULIES. *L'Assemblée de Parlamentaris de 1917 i la Catalunya rebel*; David MARTÍNEZ FIOL i Joan ESCULIES. 1917. *El año en que España pudo cambiar*.

75 «Acords importants», *Foment*, 8 de juliol de 1917, p. 2; «Sesión del Ayuntamiento», *Diario de Reus*, 8 de juliol de 1917, p. 2.

76 «Sesión del Ayuntamiento», *Diario de Reus*, 22 de juliol de 1917, p. 2.

77 Xavier FERRÉ. *Pere Cavallé, ciutadania republicana*, p. 124.

78 «Sesión del Ayuntamiento», *Diario de Reus*, 5 d'agost de 1917, p. 2.

79 «Del Ayuntamiento», *Las Circunstancias*, 5 d'agost de 1917, p. 1.

de plens. El públic assistent els va aplaudir. El nou batlle va ordenar a la guàrdia civil muntada i d'infanteria que desallotgés la plaça de l'Ajuntament davant els aldarulls que s'hi produïen.⁸⁰

També aleshores Artemi va formar part de la representació de l'Ajuntament de Reus al funeral a Barcelona d'Enric Prat de la Riba, mort l'1 d'agost.⁸¹ El 31 d'agost, però, ell i la resta del seu grup i el dels radicals autonomistes van trencar el pacte i van tornar a la sala de plens després d'unes setmanes sense sessions. Ho van justificar expressant que absentar-se més temps seria una irresponsabilitat de cara a la ciutadania.⁸²

A la tardor es començà a parlar de la futura formació d'un Centre Republicà a Reus adherit al Partit Republicà Català, fet que es concretà a l'octubre amb el rebateig del Círculo Reformista Republicano d'Aiguader com a Cercle Republicà Català.⁸³ També aleshores, en l'inici de la campanya electoral per a la renovació de la meitat del consistori Artemi expressà que tot i que el dia de l'abandó del ple havia estat dels que «*amb més braó va protestar del nomenament de l'alcalde de Reial Ordre*», s'havia reintegrat al consistori perquè el seu partit li havia demanat que recolzés Sardà.

Artemi, almenys en aparença, no hi estava d'acord, però admetia que davant la contesa electoral havia hagut de decidir si anava «*amb el poble*» o amb la decisió del govern espanyol i com a home de partit i per no trencar la disciplina havia optat pel segon.⁸⁴ La seva marxa enrere va ser un dels flancs que van usar els seus oponents per atacar la candidatura del Centre Republicà. Artemi s'hi va tornar carregant fort contra la mala gestió econòmica de la fins aleshores Coalició Patriòtica, que *Foment* va donar per enterrada definitivament.

80 «El senyor Sardà enfront del poble», *Foment*, 4 d'agost de 1917, p. 3; «Contra los alcaldes de RO», *Las Circunstancias*, 8 d'agost de 1917, p. 2.

81 «De la mort d'en Prat», *La Veu de Catalunya*, 7 d'agost de 1917, p. 4; Joan ESCULIES. *A la recerca de Prat de la Riba*, p. 177-186.

82 Albert ARNAVAT, Maria MUIÑOS i Jordi TOUS. *Op. cit.*, p. 353.

83 *Foment*, 9 d'octubre de 1917, p. 2; Jordi MÈLICH. *Op. cit.*, p. 79.

84 «La campanya electoral», *Foment*, 28 d'octubre de 1917, p. 2.

Els amics de *Las Circunstancias* van definir-lo com a «*regidor enèrgic*»,⁸⁵ un adjectiu amb el que en ocasions també coincidia *Foment*.⁸⁶ Malgrat les crítiques, el diumenge 11 de novembre de 1917 Artemi va aconseguir, de nou la regidoria, aquest cop pel districte 6è amb la Coalició Republicana.⁸⁷

Tres anys i mig després d'entrar al consistori, amb vint-i-vuit anys, Artemi continuava amb el seu tarannà. Era fàcil que interrompés els parlaments d'altres regidors i que fins i tot algú del públic saltés, «*que calli!*», contra seu.⁸⁸ «*Es distingeix, sinó per cosa millor, per la insistència i animositat amb que combat*», expressava el crític *Foment*. «*Repeteix com un gramòfon les mateixes vulgaritats adobades amb paraules gens acadèmiques*», afegia el seu major assot.⁸⁹

A finals d'any per una Reial Ordre van cessar tots els alcaldes amb nomenament governatiu. A Reus es va elegir breument Josep Simó i Bofarull. En la configuració del nou ajuntament, l'1 de gener de 1918, regionalistes, nacionalistes republicans i radicals de la Casa del Pueblo, anomenats aleshores Coalición Renovación, van quedar en minoria enfront la majoria del Cercle Republicà Català, els lerrouxistes del Centro Republicano Radical Autonomista i el Círculo Dinástico que escolliren per encapçalar el consistori a Manuel Sardà, que exigia l'alcaldia per donar suport als republicans. Artemi Aiguader va esdevenir així primer tinent d'alcalde.⁹⁰

85 «Del Ayuntamiento», *Las Circunstancias*, 28 d'octubre de 1917, p. 1-2; Artemi AGUADÉ, «Carta oberta als senyors don P. Cavallé Llagostera i don Esteve Sagalà», *Las Circunstancias*, 4 de novembre de 1917, p. 2.

86 *Foment*, 19 de novembre de 1918, p. 4.

87 «Tarragona», *El Diluvio*, 4 d'octubre de 1917, p. 3; «Reus», *La Publicidad*, 5 de novembre de 1917, p. 6; «Tarragona», *El Diluvio*, 11 de novembre de 1917, p. 3; «Reus», *La Publicidad*, 12 de novembre de 1917, p. 2; «Para las elecciones», *Diario de Reus*, 10 de novembre de 1917, p. 1; «Resultado de las elecciones municipales», *Diario de Reus*, 13 de novembre de 1917, p. 2.

88 «De l'Ajuntament», *Foment*, 25 de desembre de 1917, p. 1.

89 «Explicat», *Foment*, 8 de desembre de 1917, p. 2.

90 «En l'Ajuntament», *Foment*, 7 de desembre de 1917, p. 2.; «Reus», *La Publicidad*, 2 de gener de 1918, p. 8; «Sesión del Ayuntamiento», *Diario de Reus*, 3 de gener de 1918, p. 2.

Gran Taller de Joyería Artística

CASES D'ENTERA CONFIANÇA

Els cafès GIL

SON: ELS DE MÉS FORTALESA
ELS DE MÉS AROMA

Carrer Metge Fortuny, 3 (dent la flua) - Reus

Resultat de les Eleccions Municipals celebrades el dia 11 Novembre de 1917

CANDIDATS	ELECTION 19			TOTALS
	1. ^e	2. ^e	3. ^e	
DISTRICTE I				
Enric Segalà Camps	102	92	71	265
Francisco Gudi Brimach	117	121	66	305
DISTRICTE II				
Joaquim Sant Boixell	201	180	144	525
Enric Aulís Huguet	174	160	139	473
Joaquim Puig Pons	156	160	137	453
Enric Palmit Ventrell	166	158	120	444
Gerard Virgili Verjans	154	150	160	464
Antoni Grau Canals	158	140	167	465
DISTRICTE III				
Enric Alcega Ponsat	138	105	122	365
Enric Montol Llop	137	105	114	356
Enric Jordi Martí	174	154	100	428
Juan Jordi Boria	164	160	131	455
DISTRICTE IV				
Juan Sant Boixell	113	118		231
Juan Figueras Pons	126	79		205
Joaquim Orosco Maygades	59	47		106
DISTRICTE V				
Juan Llorens Pons	118	70		188
Joaquim Colomina Ulla	151	138		289
DISTRICTE VI				
Joaquim Calabuig Gual	42	35	53	130
Antoni Agustí Mont	105	138	106	349

Resultat virgiltis als troyens Simó (Jasag), Balis, Bhró, Sind (Jaume) i Legerens, de la Confidura de Kincercó, i els sopers Bíd, Polleja, Virgil, Sordó, Bhró, Figueras, Colomina i Aguadé, de la romana península-delica.

La jornada electoral

A REUS

En un momento de desconcierto por lo que había dicho antes, ante el asustado de los jóvenes, me acordé, como ya he dicho, que tenía a los cuatro señores de la parte de mi izquierda, la orquesta de la escuela, así que dije que fue mi intención de haber un parlante musical (lo he hecho) para que, cuando me acordara de ellos, pudiera recordarlos, pero como la escuela no tenía parlante, me acordé de ellos cuando me acordé de ellos.

[illegible][illegible]

En començant par le département d'Alger, les députés ont été reçus par le général commandant le territoire militaire, M. de Launay, à l'issue de la séance du 17 mai, à l'occasion de la présentation de son rapport sur l'état de la situation dans le département.

I del *Reichstag* segue, qui's dimora /
Sull' *apoteosis* *bravante*: per un
gran *esordio* *molto* *colle* *la* *lingua* *fi-*
re, per *alta* *marcia* *un* *de* *la* *concor-*
renza *lotta* *è* *quella* *che* *per*
una *volta* *si* *fa* *al* *tempo* *stabil-*
to *la* *nostra* *condizione*, *è* *un* *atto* *de* *la*
concorrenza *che* *si* *fa* *colle* *la* *lingua* *fi-*

Cum în natură, de la schimbarea de
fază, materialul se găsește în stare de
echilibru.

Un possedimento con qua' molti le
proprietà, terreni e sostanze ali. Come
ai benedictini (continuato.)

Al decimo era quel di S. Agostino per
l'acqua che discende, per quel monte
Chiusano, Agostino le il capitolo pagano
che non solo era de i 2 e 2 pontoni e de
volare la barca de vola buggia in Tiberio
e nel fiume. De i 2 e 2 pontoni che
si ha in quella d'acqua solamente con
tutto il suo (per piacere) e tutti de no

et que d'un département gros comme
le Maine.

A fine aprile del 1990 mi è parso opportuno tornare con facile eloquio. Tre giorni abbiamo a la Junta del Cero per a quel agosto se parliamo all' i catalano, importanti vicende della all' giornata, con tanto eloquio di la 17 e 17 del 1990.

[illegible]

At Lincoln's court, on 21 September 1292, the king made the point a little further that if the respondents in suits, on one occasion, all on the other payment taken some counsel (and 12 judges have counsel), it is possible to be more careful of counsel of private law.

[illegible]

13. Another of these great, old
in our great capital city.
— an old house in the town.
— a house in the town.
— a house in the town.

Large, open spaces adjacent and directly across from the possible old school site were added to the surrounding possible historic, well-managed areas.

El sistema present amb comptat
el va anar perdent per efectes de la ma-
nida, la qual que per la seva posic-
ió, deu haver aprofitat d'alguna de les
crises de circulació dels plans catala-
nes.

Financo que siget Adueria caribonaria, la malhet ha vingut a disminuir-se que la comarca del sud electoral ha subscrit de la part de diputats, ja que amb la sangra de rats el governant del comarcal haqut estatigat de la sangra.

 Così que la celebrazione, che dovrebbe
 paracadutare, integrare del punto rap-
 pre-
 senta, ha un altro sistema, uno altro
 sistema, una concezione di sistema, ha
 qualcosa che si aggiunge a lei, che si
 unisce, che si fonde con lei, che si
 unisce con lei, che si fonde con lei, che
 si unisce con lei, che si fonde con lei,

1.5. Primer tinent d'alcalde i alcalde accidental

El pacte dels republicans amb Sardà va coure a Reus i més enllà. L'FRN s'en va fer creus de l'acord entre els d'Aiguader i els conservadors, autors de la repressió dels Fets d'Agost i els qui havien dut el comitè de vaga a presidir, inclòs Marcel·lí Domingo, membre del Partit Republicà Català.⁹¹ Precisament el dirigent de la formació a la que estava adherit el Cercle va qualificar la ciutat de «*burg podrit*».⁹² Els nacionalistes republicans es preguntaven com actuarien els d'Artemi a partir d'aleshores.⁹³ «*Els possibilistes, avui del Partit Republicà Català, de bracet amb els conservadors d'en Dato i en Sánchez Guerra, causants de tanta infàmia*», s'indignava el seu òrgan *Foment*, que no desaprovava l'ocasió per parlar de la «*conxorxa possibilista conservadora*».⁹⁴

A mitjans de gener de 1918, Artemi va aconseguir que es votés a favor d'una proposta seva per crear una brigada que arreglés els sotracos dels carrers i que es demanés a la Mancomunitat que posés llambordes en alguns carrers de Reus.⁹⁵ La relació amb el transport i la millora de les comunicacions resultava òbvia. Els seus companys van dedicar-li, així mateix, un banquet al reusenc «Gran Cafè - Restaurant de París» per haver estat nomenat primer tinent d'alcalde i setmanes després a la casa de camp dels Agudé-Miró va oferir un dinar als regidors afins.⁹⁶ El 16 de gener va ocupar de manera breu l'alcaldia per absència de Sardà.⁹⁷

91 «En l'Ajuntament», *Foment*, 18 de novembre de 1917, p. 2.

92 Albert ARNAVAT et al. *Op. cit.*, p. 353-355.

93 «¿Qui serà alcalde?», *Foment*, 29 de desembre de 1917, p. 2; «S'han jugat la vergonya», *Foment*, 3 de gener de 1918, p. 1.

94 «Comentaris breus», *Foment*, 17 de novembre de 1917, p. 2; *Foment*, 3 d'abril de 1918, p. 4.

95 «Sesión del Ayuntamiento», *Diario de Reus*, 12 de gener de 1918, p. 2; «Del Ayuntamiento», *Las Circunstancias*, 13 de gener de 1918, p. 2.

96 «Crónica», *Las Circunstancias*, 13 de gener de 1918, p. 3; «Reus», *La Publicidad*, 12 d'abril de 1918, p. 4.

97 «Notas municipales», *Las Circunstancias*, 17 de gener de 1918, p. 2; Alfredo REAL, «¿Qué es el gorro frigio?», *Las Circunstancias*, 24 de març de 1918, p. 1.

A les eleccions a Corts del 24 de febrer de 1918 les forces republicanes de la demarcació de Tarragona van anar plegades. L'aliança no es produïa des de 1910. Els republicans nacionalistes, però, no s'hi van sumar. Els d'Artemi sí, però van mantenir un pacte secret amb els conservadors i van donar suport al seu candidat. De nou, les polítiques local i general es condicionaven. Entre aquesta actuació i el creixement de la Lliga a Reus, el FRN va quedar marginat de la centralitat política que havia tingut una dècada enrere.⁹⁸

L'FRN, a diferència del Cercle, no passava per un bon moment econòmic i va ser escombrada pels lligaires. Els seus socis i simpatitzants pertanyien a la petita burgesia local i el suport als regionalistes entrava dintre d'una certa normalitat. Una vegada més es feia evident la complexitat d'aliances en la política catalana i que els acords entre partits i entitats no sempre era una traslació del que succeïa a la política feta des de Barcelona.⁹⁹

El 22 de maig Artemi va tornar a quedar com a alcalde accidental per l'absència —injustificada, segons l'oposició— de Sardà.¹⁰⁰ Des de l'alcaldia, i en una nova mostra de la seva preocupació social, Aiguader va manar als seus subordinats que vigilessin que els infants anessin a les escoles públiques i no rondessin pels carrers.¹⁰¹ Va rebre, aleshores també, una comissió de fabricants i comerciants de farina que reclamava que el vapor Catalina que duia blat d'Argentina descarregués a Tarragona perquè a la zona n'hi mancava. Aiguader va defensar la petició davant les autoritats i va enviar telegrams a senadors i diputats perquè no el descarreguessin a Barcelona ja que en una

98 Albert ARNAVAT, Maria MUIÑOS i Jordi TOUS. *Op. cit.*, p. 356.

99 Mercè COSTAFREDA. «Apunts sobre el catalanisme a Reus i Tarragona durant la Restauració», a: Conxita MIR (ed.) *Actituds polítiques i control social a la Catalunya de la restauració: 1875-1923*, p. 161-170; Pere ANGUERA. «El catalanisme a Reus i al Baix Camp».

100 «Reus», *La Publicidad*, 28 de maig de 1918, p. 14; «Crónica», *Las Circunstancias*, 24 de maig de 1918, p. 2; *Foment*, 25 de maig de 1918, p. 3.

101 *Las Circunstancias*, 25 de maig de 1918, p. 2.

Reus, 24 de novembre de 1918

Vista parcial del banquet celebrat al Gran Hotel de Londres amb motiu de la victòria aliada en la Primera Guerra Mundial.

A la presidència, amb les banderes catalana i nordamericana al darrere, hi figuraven el periodista Xavier Gambús —regidor a Barcelona, en representació de l'alcalde—, Artemi Aiguader, primer tinent d'alcalde de Reus i Aníbal Alaix, enviat del cònsol de França a Tarragona.

ROCA I RIBAS / CLR (HERALDO DE CATALUÑA)

anterior ocasió que havia d'anar a Tarragona el vapor havia acabat a Bilbao. Sense èxit, però.¹⁰²

Encara alcalde, Artemi va publicar un pregó en català —FRN el va felicitar per això— amb què recuperava el repartiment de coca de cireres entre la mainada i així es va fer el 29 de maig de 1918 als baixos de l'Ajuntament.¹⁰³ La premsa va explicar que es tractava d'una tradició del segle XIX inventada per Joan Ambort i Gispert, un treballador del mercat de la Farinera. El pesador, quan havia buidat els sacs, els espolsava i amb les restes feia les coques al Forn del Camarer o dels 4 Cantons comprant cireres i les donava a casa seva al carrer de les Galanes. Mort el 1845 s'havia extingit el costum. L'havia recuperat a mitjans de la dècada de 1910 Antoni Colominas i Elias per repartir coca de cireres entre els nens pobres de l'asil del Sagrat Cor.¹⁰⁴ Artemi, doncs, aquell any la va recuperar per Corpus.

L'1 de juny de 1918 Manuel Sardà va tornar a l'alcaldia.¹⁰⁵ Com a president de la Comissió de Foment, Artemi va donar ordre de retirar les fulles de plataner que havien deixat a terra les ventades i va carregar, de nou, contra l'FRN per insídies i mala gestió.¹⁰⁶ A finals de mes va tornar a ser alcalde accidental de manera breu.¹⁰⁷

Un mes després, com a tinent d'alcalde, va rebre representants d'entitats amigues de França i de diaris locals i corresponsals per constituir un patronat i acollir a la ciutat una colònia d'infants francesos i belgues, orfes de la Primera Guerra Mundial. També va parlar-ne amb el cònsol francès a Tarragona, Josep Maria Merelo

de Barberà, per fer-ho possible.¹⁰⁸ En una línia similar va formar part del comitè executiu de la tómbola a favor de l'obra de les cases dels soldats invàlids belgues.¹⁰⁹

El 7 d'agost de 1918 Artemi va tornar a exercir d'alcalde accidental.¹¹⁰ Gràcies a les seves gestions es va resoldre la vaga de lampistes i llauers. També va donar ordre a la guàrdia rural d'evitar robatoris de fruita en les properes collites i com que hi havia carestia d'aliments va demanar que es fes una relació jurada de les existències, collites recol·lectades i emmagatzemades davant les circumstàncies.¹¹¹ Les crítiques de l'FRN pels seus «*tons destemplats*» no van cessar.¹¹² El 24 d'agost, Sardà va tornar a l'alcaldia.¹¹³

L'11 de novembre de 1918 es va signar l'armistici que va posar fi a la Primera Guerra Mundial. A Reus, com a la resta de Catalunya, les formacions catalanistes d'esquerres havien donat suport a les potències aliades, amb França, Anglaterra i els Estats Units al capdavant. L'endemà va celebrar-se una manifestació pel triomf aliadofil pels principals carrers de la ciutat amb participació del Cercle Republicà, el Centro Republicano Radical Autonomista, FRN, la Casa del Pueblo i la Lliga Regionalista, entre altres.

Artemi va encapçalar la representació del consistori. El recorregut va acabar a l'Ajuntament i des del balcó va fer un discurs glossant la pau i el triomf de la llibertat i el dret. I va acabar amb visques a Reus, a Catalunya i a Espanya. També va participar en el banquet a l'Hotel Londres en motiu de la victòria aliada. La ma-

102 «Reus», *La Publicidad*, 25 de maig de 1918, p. 11; *La Publicidad*, 26 de maig de 1918, p. 10; *La Publicidad*, 27 de maig de 1918, p. 5.

103 *Foment*, 30 de maig de 1918, p. 3; «De Reus», *La Veu de Catalunya*, 4 de juny de 1918, p. 11.

104 «Notas de color», *Las Circunstancias*, 30 de maig de 1918, p. 2.

105 *Las Circunstancias*, 1 de juny de 1918, p. 2.

106 «Notas municipales», *Las Circunstancias*, 13 de juny de 1918, p. 2; «Las insidias de Foment», *Las Circunstancias*, 8 de juny de 1918, p. 2.

107 «Sección oficial», *Las Circunstancias*, 23 de juny de 1918, p. 4.

108 «Reus», *La Publicidad*, 30 de juliol de 1918, p. 4; «Reus», *La Veu de Catalunya*, 3 d'agost de 1918, p. 10; «Por los niños franceses», *Las Circunstancias*, 9 de juliol de 1918, p. 1; *Foment*, 8 d'agost de 1918, p. 6.

109 *Diario de Reus*, 5 d'octubre de 1918, p. 2.

110 «Reus», *La Publicidad*, 8 d'agost de 1918, p. 6.

111 «Reus», *La Publicidad*, 11 d'agost de 1918, p. 6; «Reus», *La Publicidad*, 15 d'agost de 1918, p. 6; «Tarragona», *El Diluvio*, 24 d'agost de 1918, p. 13; «Alcaldia constitucional de Reus», *Las Circunstancias*, 14 d'agost de 1918, p. 1.

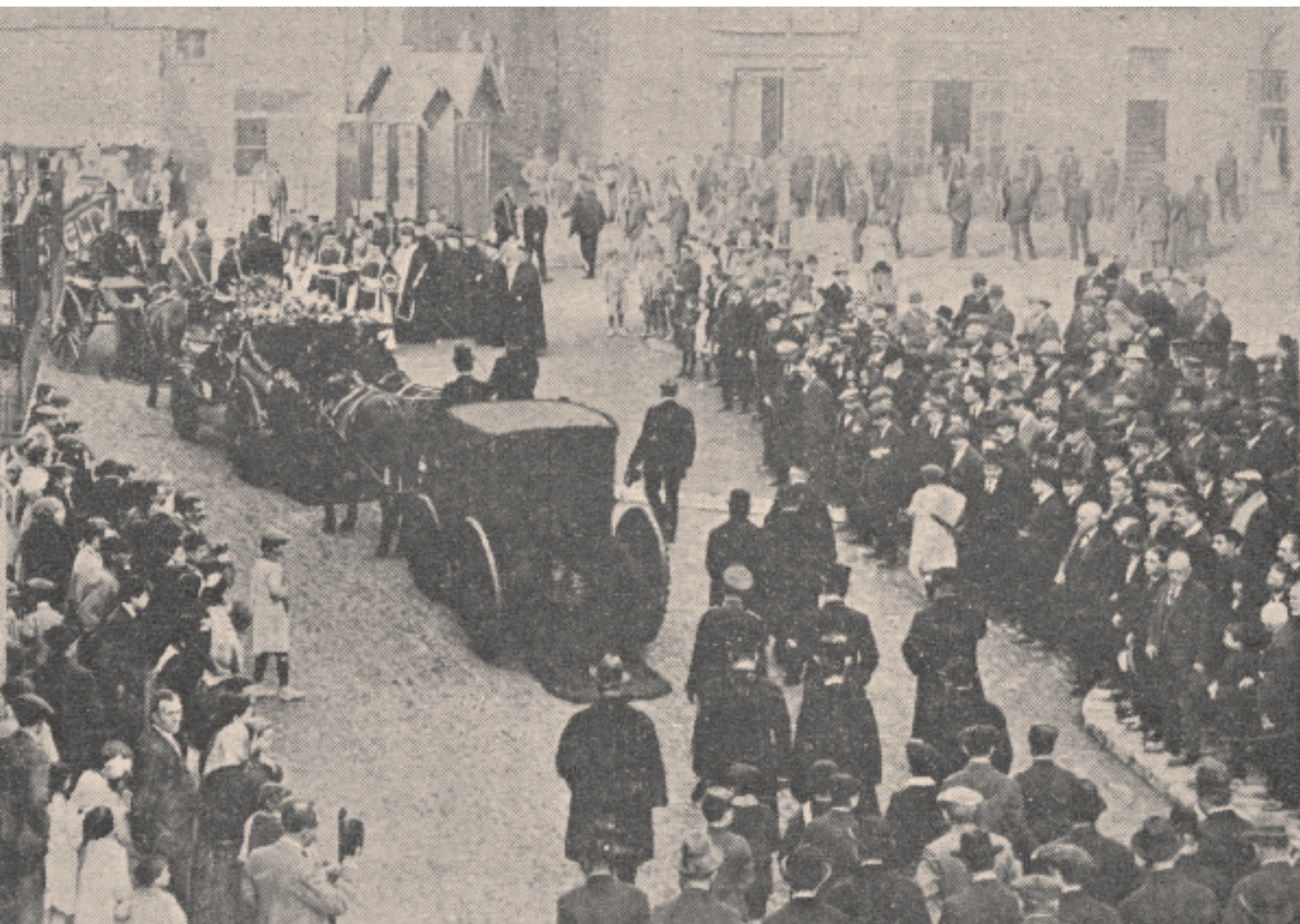
112 «Els diners d'una subscripció», *Foment*, 5 de novembre de 1918, p. 4.

113 *Las Circunstancias*, 24 d'agost de 1918, p. 2.

Reus, 8 de desembre de 1918

El seguici fúnebre de Jaume Agudé i Serra,
pare del primer tinent d'alcalde de la ciutat, Artemi Aiguader,
al seu pas per la plaça de Catalunya.

ROCA I RIBAS / CLR (HERALDO DE CATALUÑA)

ledicència va fer córrer que el conservador Sardà es trobava absent d'aquells actes per la seva germanofília.¹¹⁴ De fet, el 8 de novembre el consistori amb Artemi al capdavant havia aprovat un dictamen que demanava que devia «reintegrar-se a Catalunya la seva personalitat de conformitat amb les doctrines de Pi i Margall» i que es comunicés l'acord al govern espanyol i als representants a Corts de la circumscripció.¹¹⁵

El 16 de novembre de 1918 Artemi va participar així mateix en una reunió al Centre Autonomista de Dependents del Comerç i de la Indústria (CADCI) de Reus, fundat un any abans, per tractar l'organització d'un gran acte afirmatiu de la personalitat de Catalunya, junt amb lligaires i republicans nacionalistes.¹¹⁶ La Lliga va impulsar aleshores una campanya en favor de l'autonomia de Catalunya, amb el rerefons de l'exaltació que havia dut el triomf aliadòfil, que prometia la «llibertat dels pobles oprimits» per evitar ser desbordada en aquest flanc per les reivindicacions de les formacions republicanes i d'esquerrres.¹¹⁷

En aquest marc, Artemi va proposar que una comissió del consistori anés a Barcelona a l'acte de lliurament a la Mancomunitat del plebiscit que els ajuntaments havien donat suport a favor de l'autonomia de Catalunya.¹¹⁸ Malgrat que l'aliadofília els unia —i cada vegada més el catalanisme—, l'FRN no es va estar d'atacar Artemi criticant-lo, de nou, pels seus discursos farcits «de vulgaritats de tons patètics».¹¹⁹

114 «Tarragona», *El Diluvio*, 16 de novembre de 1918, p. 13; «Els aliats i Catalunya», *La Veu de Catalunya*, 3 de desembre de 1918, p. 4; «Per la llibertat dels pobles!», *Foment*, 14 de novembre de 1918, p. 4; «Manifestación grandiosa», *Las Circunstancias*, 15 de novembre de 1918, p. 1; «Àpat en honor als aliats», *Foment*, 3 de desembre de 1918, p. 3.

115 Pere ANGUERA, Ezequiel GORT i Jordi MÈLICH. *Op. cit.*, p. 99.

116 *Foment*, 17 de novembre de 1918, p. 6.

117 Albert BALCELLS. *El projecte d'autonomia de la Mancomunitat de Catalunya del 1919 i el seu context històric*.

118 «Sesión del Ayuntamiento», *Diario de Reus*, 17 de novembre de 1918, p. 2.

119 *Foment*, 25 de desembre de 1918, p. 4.

Desembre de 1918

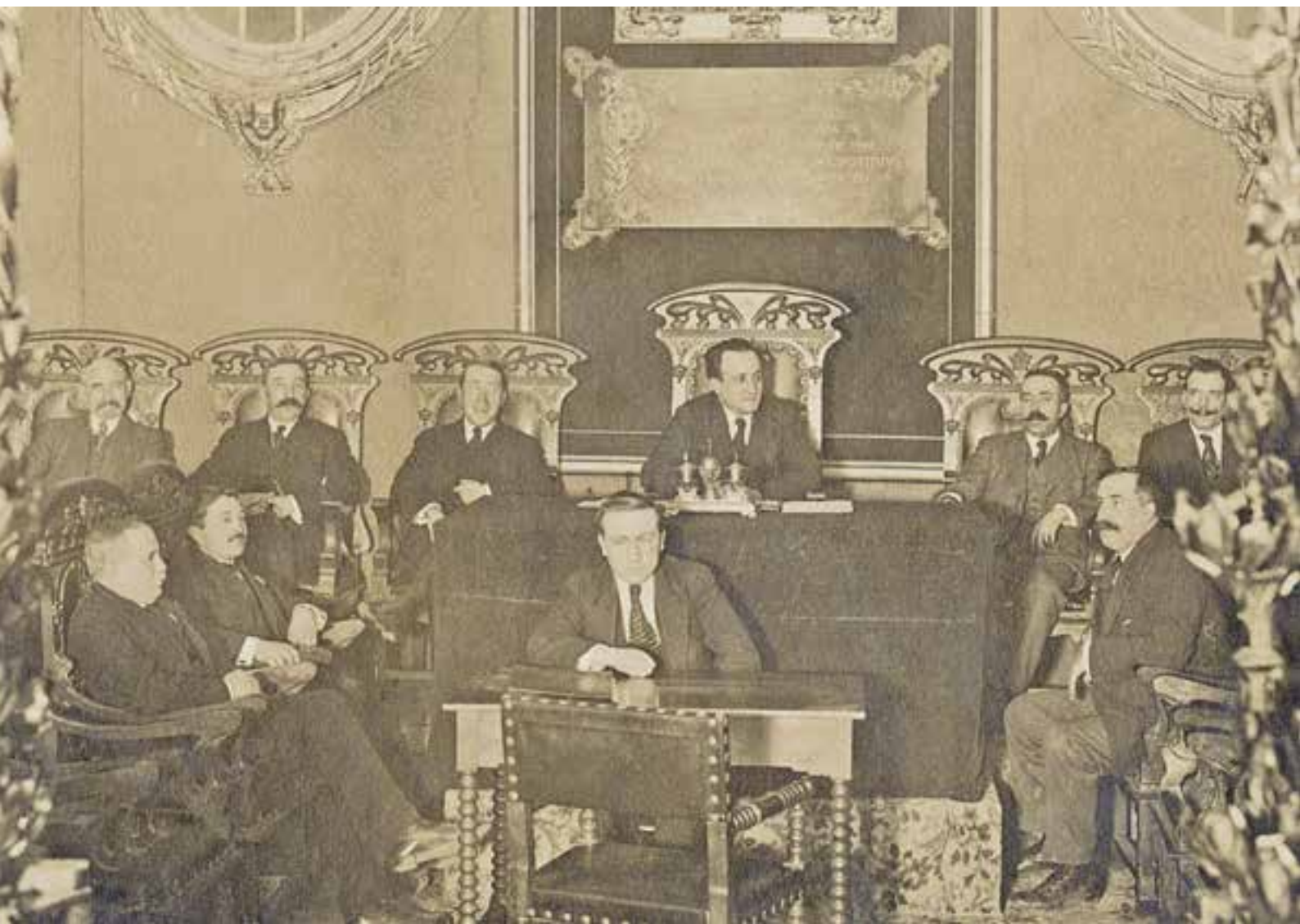
Esquela de Jaume Agudé i Serra.

CLR (HERALDO DE CATALUÑA)

Reus, 4 de gener de 1919

Claudi Tricaz a la presidència del Plenari municipal el dia en que fou elegit nou alcalde de la ciutat. A la imatge hi apareixen el primer tinent d'alcalde, Artemi Aiguader, a la seva dreta, els regidors Pau Abelló, Josep Colominas, Joan Figueras, Joan López, Francesc Pijoan, Isidre Pons, Manuel Sardà i el secretari Baltasar Segú.

CIMIR-COL-LECCIÓ FAMÍLIA TRICAZ

L'any va cloure's amb una mala nova. El 6 de desembre de 1918 va morir Jaume Agudé i Serra amb seixanta-dos anys, després d'una llarga malaltia. En traspasar el seu pare Artemi comptava amb vint-i-nou anys i Jaume amb trenta-sis. El funeral va celebrar-se el diumenge 8 amb pompa i un gran nombre de corones de flors, com corresponia a un empresari ben situat.¹²⁰

Encara que ja s'havia introduït en la direcció del negoci, aquest fet va marcar decisivament la progressió política d'Artemi. La va tallar. El petit dels Aiguader de manera progressiva, va trobar-se participant cada vegada menys de l'Ajuntament i la vida pública, i més dedicat al negoci familiar.

1.6. En segon pla

En començar el 1919 Artemi, enmig del seu gir catalanista, va demanar al ple de l'Ajuntament que es posés una bandera catalana al campanar de l'església de Sant Pere de Reus.¹²¹ A finals de gener el consistori va ratificar l'acord d'adherir-se a les Bases de l'autonomia de Catalunya que la Mancomunitat havia remès al govern espanyol i Artemi va anar a Barcelona com a delegat a l'Assemblea dels Ajuntaments, celebrada el dia 26.¹²²

El 2 de febrer, degut a la suspensió de garanties constitucionals a Barcelona, Francesc Macià va presentar el seu primer partit separatista, la Federació Democràtica Nacionalista, al Teatre Bartrina de Reus.¹²³ En l'acte van participar-hi membres de les jo-

ventuts de l'FRN, però no pas del Cercle Republicà Català d'Artemi. De fet, el seu germà Jaume encara va trigar quatre anys a conèixer personalment a l'exmilitar.¹²⁴ Artemi, en canvi i com d'habitual, a mitjans de mes va fer un discurs en el marc de la commemoració de la proclamació de la Primera República al Cercle Republicà Català, en presència d'Antoni Estivill, diputats i un centenar de persones.¹²⁵

A finals d'abril, Aiguader i el seu grup van presentar una moció contra l'alcalde, des de gener, el lerrouxista Claudi Tricaz, per no respectar el cartipàs municipal. Van acusar-lo d'extralimitar-se en les seves funcions, cosa que va desfer la majoria. Hi va influir també l'apropament progressiu dels d'Artemi a posicions més catalanistes en els darrers dos anys. La moció va prosperar amb el vot de l'oposició.¹²⁶ D'aquesta manera es va trencar la coalició del Cercle Republicà Català amb els lerrouxistes i aquests van aliar-se amb la Unión Monàrquica Nacional, fundada al febrer a Barcelona, per representar la dreta unitarista i monàrquica.

Així les coses, Artemi va ser de nou de manera momentània alcalde accidental fins que el 2 de maig de 1919 es va escollir a l'advocat lerrouxista Jaume Simó i Bofarull —germà del lligaire Josep— com alcalde.¹²⁷ Aleshores va continuar com a tinent d'alcalde i a mitjans de mes va tornar a exercir d'alcalde accidental.¹²⁸ A proposta seva el consistori va acordar assistir al juliol, a Barcelona, a la cinquena Setmana municipal de l'Escola de Funcionaris d'Administració Local de Barcelona.¹²⁹ A l'agost Artemi va ser elegit president de la

120 *La Cruz*, 8 de desembre de 1918, p. 2; «Tarragona», *El Diluvio*, 11 de desembre de 1918, p. 12; *Foment*, 7 de desembre de 1918, p. 5 i esquela, p. 7; «Defuncions», *Foment*, 10 de desembre de 1918, p. 4.

121 «Crónica», *Las Circunstancias*, 19 de gener de 1919, p. 2; «Pro Cataluña y la Libertad», *Las Circunstancias*, 21 de gener de 1919, p. 1. En desconeixem el motiu i el desenllaç.

122 «Camp de Tarragona», *La Veu de Catalunya*, 14 de gener de 1919, p. 12; «Reus, Per Catalunya», *Foment*, 25 de gener de 1919, p. 2; *Las Circunstancias*, 11 d'abril de 1919, p. 1.

123 Sobre el partit, Joan ESCULIES. *Via fora, lladres! El separatisme català i el teatre patriòtic*, p. 98-101.

124 Manuel PÉREZ NESPEREIRA. *Op. cit.*, p. 53.

125 «Tarragona», *El Diluvio*, 16 de febrer de 1919, p. 12.

126 «De l'Ajuntament», *Foment*, 23 d'abril de 1919, p. 1; «Polítics», *Foment*, 25 d'abril de 1919, p. 1; *Foment*, 28 d'abril de 1919, p. 2; Pere ANGUERA et al. *Aproximació...*, p. 99.

127 «Secció oficial», *Foment*, 30 d'abril de 1919, p. 3; «Polítics», *Foment*, 1 de maig de 1919, p. 2; «Sección oficial», *Diario de Reus*, 4 de maig de 1919, p. 2.

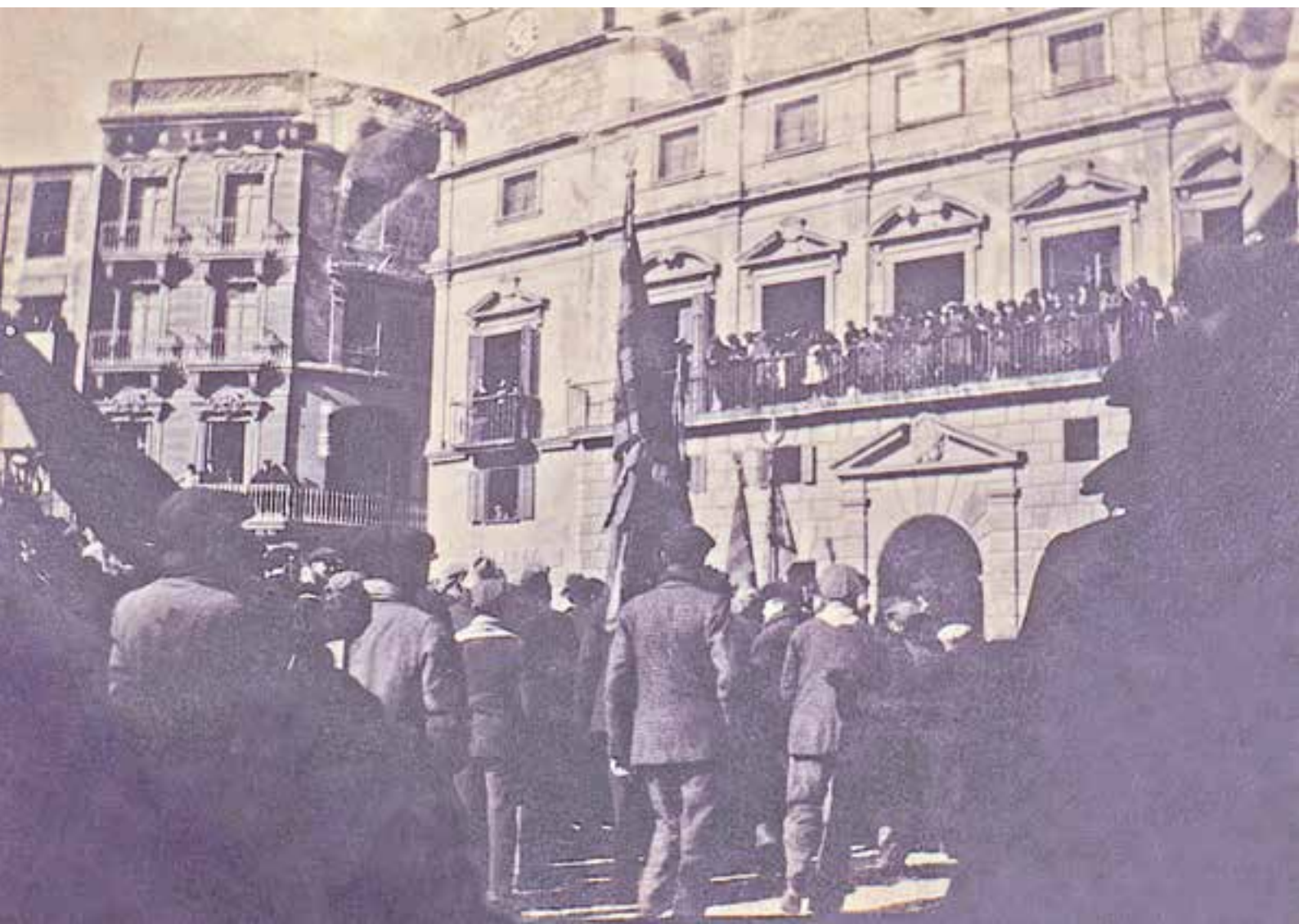
128 *Las Circunstancias*, 14 de maig de 1919, p. 2.

129 «La semana política», *Las Circunstancias*, 6 de juliol de 1919, p. 1.

Reus, 26 de gener de 1919

Manifestació catalanista en suport al projecte d'Estatut d'Autonomia
aprovat per la Mancomunitat de Catalunya.

CIMIR-COL·LECCIÓ ARXIU HISTÒRIC DE L'AGRUPACIÓ FOTOGRÀFICA DE REUS

comissió de Govern i d'Aigües, a més de la comissió de Foment.¹³⁰

Mentrestant Reus, com la resta de Catalunya, va veure frenada l'expansió econòmica basada en l'increment de la demanda exterior una vegada acabada la Gran Guerra. El seu comerç havia viscut moments àlgids amb llicències d'exportació que havien passat del centenar el 1916 a gairebé el miler tres anys després. Però això no es va aprofitar per modernitzar la indústria sinó, en bona mesura, per a l'enriquiment d'uns pocs i per a l'especulació.¹³¹ Les fàbriques van viure durant uns anys un cert auge, però el preu dels aliments degut a la inflació generada per la guerra, junt a la sobreexplotació laboral dels obrers van enfortir-hi el sindicalisme.¹³²

A partir d'aquest moment, la sortida de vins es va alentir i els olis van perdre mercat progressivament. Això, de retruc, va afectar la indústria dels boters. L'exportació de l'avellana també va anar de baixa. Reus, doncs, va viure un retorn a la situació de preguerra amb un tèxtil provant de sobreviure, un cuir enfonsat, i amb les sedes i els gèneres de punt encara competint amb Barcelona. L'únic sector que va introduir-s'hi amb una certa força fou l'explotació d'aviram de Pau Font de Rubinat —cunyat de Macià, donat que les respectives esposes eren germanes—.¹³³ La ciutat, però, ja no tornaria a ser la segona més poblada de Catalunya.¹³⁴

En aquest marc, el 28 de novembre de 1919 Rosa Miró i Castells, com avançament de la part de l'herència que li corresponia —el mateix que en casar-se havia fet amb Jaume donant-n'hi 10.000—, va donar a Artemi 25.000 pessetes i altres 20.000 com a préstec, de les que hauria de pagar interès mentre no les tornés. Artemi provava d'aquesta manera d'invertir en

el negoci dels transports per fer front a la situació canviant.

En l'àmbit polític, afermant el seu gir catalanista, el 6 de gener de 1920 el Cercle Republicà Català va adherir-se a la festa de la Diada de la Llengua Catalana «*per la idealitat que representa*» que es va celebrar al Teatre Fortuny.¹³⁵ El dissabte 21 de gener Artemi va participar al banquet d'homenatge al regidor elegit en la renovació parcial, Isidre Pons del Cercle Republicà Català.¹³⁶

El 8 de febrer els d'Aiguader —als qui encara s'anomenava possibilistes pel seu passat—, van formar amb l'FRN i la Lliga una Coalició Republicana-Catalanista.¹³⁷ Malgrat que la coalició lerrouxista-monàrquica va recuperar posicions, van aconseguir l'alcaldia per Pons. L'1 d'abril Aiguader continuava de regidor adscrit a la comissió de Cultura.¹³⁸ El matí de l'1 de maig d'aquell 1920 Artemi va formar part de la recepció al mariscal Joffre al seu pas per l'estació de Reus de camí a Barcelona per participar en el certamen dels Jocs Florals.¹³⁹

A l'estiu les responsabilitats professionals d'Artemi, aleshores amb trenta-un anys, van augmentar. El 4 d'agost juntament amb Jaume i Rosa va constituir una societat mercantil regular col·lectiva sota la raó social «Artemio Aguadé Miró Hermanos» amb un capital inicial de 20.000 pessetes.¹⁴⁰ Artemi en va apor-

130 «Tarragona», *El Diluvio*, 20 d'agost de 1919, p. 12; *Foment*, 17 d'agost de 1919, p. 4.

131 Pere ANGUERA. *Història...*, p. 376-389.

132 Albert ARNAVAT, Maria MUIÑOS i Jordi TOUS. *Op. cit.*, p. 258-260.

133 L'arbre genealògic a: Josep M. ALBAIGÈS. *El Macià desconegut. Militar, enginyer, polític i hisendat*, p. 33.

134 Albert ARNAVAT, Maria MUIÑOS i Jordi TOUS. *Op. cit.*, p. 267-269.

135 «Círculo Republicano», *Las Circunstancias*, 3 de gener de 1920, p. 2; *Las Circunstancias*, 4 de gener de 1920, p. 3.

136 «Banquete Homenaje a D. Isidro Pons en el Círculo Republicano», *Las Circunstancias*, 24 de febrer de 1920, p. 1.

137 «Al pueblo!», *Las Circunstancias*, 7 de febrer de 1920, p. 1; «Significació de la lluita» i «Les eleccions de demà», *Foment*, 7 de febrer de 1920, p. 1-2.

138 «Sección oficial», *Las Circunstancias*, 2 d'abril de 1920, p. 2; «Del Ayuntamiento», *Las Circunstancias*, 11 d'abril de 1920, p. 1; «Del Ayuntamiento», *Las Circunstancias*, 11 d'abril de 1920, p. 1.

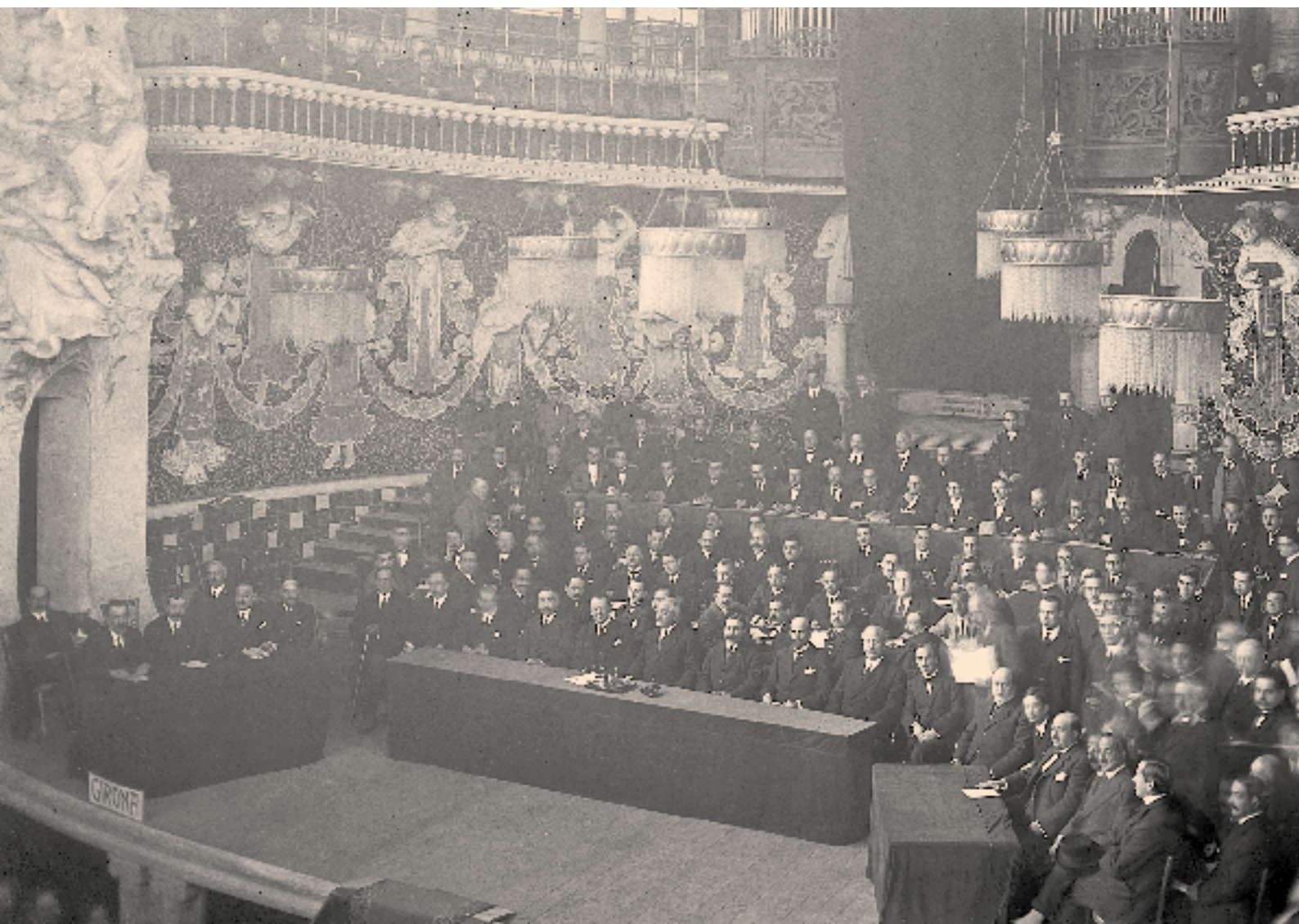
139 «En Reus. Joffre es aclamado», *La Publicidad*, 1 de maig de 1920, edició de nit, p. 1.

140 Inscrita en el Registre Mercantil de Tarragona en la Fulla 13.909, inscripció 1 full 7 tom 138 del Llibre de Societats.

Barcelona, 26 de gener de 1919

Assemblea dels Ajuntaments de Catalunya celebrada al Palau de la Música en suport al projecte d'Estatut d'Autonomia aprovat per la Mancomunitat de Catalunya. A la imatge es poden reconèixer, entre d'altres, Francesc Macià, Joan Ventosa i Calvell, Joan Vallès i Pujals, Josep Puig i Cadafalch, Pere Lloret, Alejandro Lerroux, Humbert Torres, Joan Pich i Pon i Marcel·lí Domingo. Artemi Aiguader hi assistí tot portant la representació de l'Ajuntament de Reus.

BRANGULÍ / ANC

tar 10.000 i 5.000 cadascun dels altres germans, el que els conferia un quart de l'escriptura fundacional. Jaume i Rosa van acabar rebent també en els mesos següents fins a un total de 25.000 pessetes per tal d'igualar la suma que la mare havia avançat de l'herència a Artemi.¹⁴¹ Es desconeix la motivació última de crear aquesta empresa dedicada al transport —potser desavinences amb el tiet?—, que va dirigir Artemi ja en solitari des de bon principi.¹⁴²

A partir de la tardor de 1920 la violència entre patronal i sindicats iniciada a Barcelona es va estendre arreu de Catalunya.¹⁴³ Reus no va ser excepció. Aiguader cada vegada assistia menys als plens de l'Ajuntament.¹⁴⁴ L'1 de gener de 1921 Manuel Sardà, ara de la Unión Monárquica Nacional, va tornar a l'alcaldia designat pel govern espanyol per Reial Ordre. El 24 de febrer a la nit, però, va ser assassinat. Se'l va acusar de dur els pistolers del Sindicat Lliure a la ciutat.¹⁴⁵

A mitjans de juliol Artemi va presentar-se a l'Ajuntament per aprovar una disposició perquè «la majoria ha reclamat, àdhuc, la presència d'alguns regidors que feia bastant temps estaven absents». Amb el seu estil característic Aiguader va expressar-hi que «mai ha renunciat al seu dret i sempre ha donat proves d'abnegació i amor a la ciutat fent acte de presència quan aquesta ha passat per moments difícils».¹⁴⁶

A finals de 1921 Artemi va firmar una queixa conjunta amb regionalistes, republicans nacionalistes i elements de la federació monàrquico-autonomista, perquè l'alcalde de la Unión Monárquica Nacional, Ramon Salvat, es reintegrés al càrrec mig any després d'haver-lo deixat. Van argumentar que l'excusa d'una ma-

laltia era falsa i que la seva absència es devia al fet que la ciutat passava moments d'agitació terrorista.¹⁴⁷

Mig any després, a finals de gener de 1922 els partits del consistori van decidir per calmar els ànims dividir-se sis i sis les regidories entre la coalició de la Unión Monárquica Nacional i el Centro Republicano Radical Autonomista i la coalició «nacionalista-republicana-possibilista-regionalista».¹⁴⁸ En començar l'abril Artemi encara constava com a regidor, però no era membre de cap comissió i a la pràctica ja no exercia com a tal, ni ho tornaria a fer.¹⁴⁹ De fet, un cop consultades les actes, en tot el 1921 només va assistir a dues sessions plenàries, en ocasió de votacions polèmiques. L'última assistència és la del 21 de març de 1922, en un ple extraordinari per a l'aprovació del pressupost municipal de 1922-23.¹⁵⁰

Els dies 4 i 5 de juny de 1922 a Barcelona, en l'anomenada Conferència Nacional Catalana, va néixer Acció Catalana, un partit de centreesquerra sorgit a partir de l'escissió d'alguns membres de les Joventuts de la Lliga, republicans independents i exmembres de la UFN, com Antoni Rovira i Virgili.¹⁵¹ Amb Layret assassinat i el PRC de baixa, els d'Artemi van adherir-se a la nova formació.¹⁵² La Joventut Nacionalista Republicana, organització juvenil de l'FRN també ho va fer.¹⁵³

En canvi, els desacords de Francesc Macià amb els de Jaume Bofill i Mates i Antoni Rovira i Virgili per propugnar una política separatista va fer que l'exmilitar endegués el seu projecte polític-militar Estat Català de la seva Federació Democràtica Nacionalista.

147 «Un telegrama», *El Diluvio*, 30 de desembre de 1921, p. 21.

148 «Les eleccions municipals», *Foment*, 22 de gener de 1922, p. 4.

149 «La constitució del nou Ajuntament», *Foment*, 2 d'abril de 1922, p. 2; «De l'Ajuntament», *Foment*, 8 d'abril de 1922, p. 2.

150 AMR. Llibres d'actes de l'Ajuntament de Reus, de 1921 i 1922.

151 Montserrat BARAS. *Acció Catalana (1922-1936)*, p. 11-15 i 20-21.

152 Jordi MÈLICH. *Op. cit.*, p. 103-104.

153 Xavier FERRÉ, «Foment Nacionalista Republicà. D'Unió Federal al suport a Acció Catalana», *Afers*, 82, (2015), p. 641.

141 ANC. Fons Jaume Aiguader. Expedient 7387. Barcelona, 14 de febrer de 1921.

142 Manuel PÉREZ NESPEREIRA. *Op. cit.*, p. 45.

143 Albert BALCELLS. *El pistolisme (1917-1923)*.

144 Com a exemple de l'absència, «Del Ayuntamiento», *Las Circunstancias*, 10 de setembre de 1920, p. 1.

145 «Don Manuel Sardà muere asesinado», *Las Circunstancias*, 24 de febrer de 1921, p. 2; «L'enterrament del Sr. Sardà», *Foment*, 26 de febrer de 1921, p. 5.

146 «De l'Ajuntament», *Foment*, 16 de juliol de 1921, p. 2.

Reus, 2 de novembre de 1919

Acte de col·locació de la primera pedra del monument al poeta reusenc Joaquim Maria Bartrina, a la plaça de Catalunya, amb l'assistència de les autoritats municipals.

CIMIR - FONS POSTALS DE REUS

En l'àmbit professional, el 10 de juny, Artemi va liquidar la societat que tenia amb els seus germans. Jaume no hi intervenia des de Barcelona, dedicat a exercir de metge i cada vegada més a la política. Tampoc Rosa, que s'havia casat. Artemi i la seva mare van constituir-ne una de nova en què cadascú va aportar la meitat de 35.000 pessetes amb l'acord que els beneficis es repartirien a mitges.¹⁵⁴

A finals d'any al carrer Cerdanyola de Barcelona, un cable de l'enllumenat va matar el cavall d'un carro propietat d'Artemi.¹⁵⁵ Desconeixem si l'accident va donar-se en un servei habitual entre ciutats o és que els Aiguader provaven d'ampliar el negoci a la ciutat comtal.

El que és bastant probable és que ja fes uns mesos que residís permanentment a la capital del país o com a mínim hi visqués a cavall de Reus, com es pot deduir de la seva elecció, el gener del 1923, com a vocal de la Junta de Govern del Reial Cercle Artístic de Barcelona, presidit per Marià Fuster.¹⁵⁶

El 13 de setembre de 1923 el capità general de Catalunya, Miguel Primo de Rivera va encapçalar un cop d'estat, amb el suport del rei Alfons XIII —i d'inici amb l'aquiescència de la Lliga— que va inaugurar un període dictatorial de set anys.¹⁵⁷ Pocs dies després a Reus, com a la resta del país, es va desmantellar el consistori aleshores ja encapçalat per Pau Aymat d'Unió Monàrquica Nacional i es va nomenar pel càrrec a Enric Oliva del Partido Conservador. Acció Catalana, el CADCI, FRN, altres partits i centres catalanistes van ser clausurats.¹⁵⁸

Des de l'inici de la Dictadura fins el 1930, durant set anys, Artemi Aiguader va desaparèixer de la vida pública. El seu rastre ha estat introyable. El seu germà

Jaume vivia en començar la dècada del 1920 a la Gran Via de les Corts Catalanes, 464, de Barcelona, amb la seva esposa Carme i els seus quatre fills, Jaume Anton (1914), Carme (1915), Núria (1917) i Cristian (1921).

Les vides d'ambdós germans, malgrat mantenir el contacte, havien tingut durant la dècada del 1910 recorreguts divergents. Jaume, per començar, era més pròxim a l'obrerisme, fruit de palpar la realitat social i higiènica de barris com Hostafrancs i Sants. Exercia de metge en diversos consultoris i, per bé que havia fet alguna incursió anterior en la premsa política, va ser en aquest moment en què de manera clara i definitiva va involucrar-s'hi. Ho va fer com a militant de la recent apareguda Unió Socialista de Catalunya, impulsada entre altres per l'enginyer Rafael Campalans, l'economista Manuel Serra i Moret, el filòsof Joaquim Xirau i el seu germà advocat Josep, a més de l'assagista mallorquí Gabriel Alomar. També a través de l'Ateneu Enciclopèdic Popular, on ja havia col·laborat de manera intermitent.¹⁵⁹

Va ser vers el 1923, que Jaume Aiguader va conèixer Francesc Macià i que poc després va començar a exercir d'enllaç interior d'Estat Català mentre el seu cabdill es trobava exiliat a França.¹⁶⁰ S'ha publicat que Artemi va formar part també de l'organització, però fins al moment no hi ha font que ho pugui certificar, ni apareix esmentat en les memòries d'aquells qui van participar en l'activitat clandestina o a l'exili de la formació política i paramilitar.¹⁶¹

La Dictadura va aplicar la censura de premsa i la vigilància d'actes, i es va prohibir ensenyar en la llengua del país, encara que les obres de teatre en català i les ballades de sardanes van poder fer la viu-viu. A Reus el Cercle Republicà Català d'Artemi —com tampoc regionalistes, nacionalistes i lerrouxistes— no va escapar de les crítiques per la seva tèbia actitud conspirati-

154 Manuel PÉREZ NESPEREIRA. *Op. cit.*, p. 45.

155 *La Vanguardia*, 3 de desembre de 1922, p. 8.

156 «El municipio», *El Diluvio*, 19 de gener de 1923, p. 27.

157 Josep Maria ROIG ROSICH. *La Dictadura de Primo de Rivera a Catalunya. Un assaig de repressió cultural*.

158 Montserrat BARAS. *Acció Catalana. (1922-1936)*, p. 43; Josep M. ESCODA. *Reus de la Dictadura a la República. Introducció a la seva història*; Pere ANGUERA. *Història...*, p. 21-22, 28, 45.

159 Manuel PÉREZ NESPEREIRA. *Op. cit.*, p. 50-55.

160 Ibidem, 62-63.

161 Com a exemple, Rafael BATTESTINI. *Nicolau Battestini i Galup (1895-1981). Testimoni d'una època; Abelard TONA. Memòries d'un nacionalista català. Del nacionalisme radical al comunisme*.

Reus, 1 de maig de 1920

El mariscal Josep Joffre baixa a l'estació de tren per a saludar a les autoritats locals, encapçalades per l'alcalde Jaume Simó i Bofarull i els regidors —entre els quals Artemi Aiguader— en el seu camí cap a Barcelona per tal d'assistir als Jocs Florals.

EDUARD BORRÀS SOTORRA / FOP

va envers Primo de Rivera i dedicar-se a poc més que a les sardanes, les curses ciclistes i els concursos de tango. S'expressava que «*si tots els republicans fossin com els de Reus, la monarquia podria estar ben segura de que no li ha de passar res*».¹⁶²

De fet, a Reus, Manuel Soler i després Joaquim Santasusagna van provar d'estructurar-hi una cèl·lula d'Estat Català, però això no va aconseguir-se fins al 1927.¹⁶³ No consta que Artemi hi estigués involucrat. Podem suposar que es dedicà a l'empresa de transport, però també que en aquest lustre llarg els germans Aiguader van apropar-se. La major participació de Jaume en política hauria de generar una major connexió entre ambdós i és probable que també una creixent preocupació del menor pel gran, que ja no l'abandonaria mai.

L'octubre de 1930 es retroba el rastre d'Artemi Aiguader quan signa un manifest de queixa per l'expulsió de Francesc Macià —després d'un breu intent de retorn en el marc de la Dictablanda— que encapçalava Jaume Aiguader juntament amb Lluís Companys, Manuel Carrasco i Formiguera, Joan Peiró, Joaquim Maurín, Marcel·lí Domingo, Antoni Rovira i Virgili, Ramon Noguer i Comet, Macià Mallol, Ventura Gassol, Joan Puig i Ferrer, Joan Lluís Pujol i Font i molts altres. S'hi demanava també la llibertat dels presos polítics i socials i el restabliment de les garanties constitucionals.¹⁶⁴

Aquest buit biogràfic és el mateix que van copsar els seus contemporanis barcelonins quan el van conèixer. L'escriptor Artur Bladé va explicar, per exemple, que abans de la caiguda de Primo «*de l'Artemi, com li deia tothom, tret del fet que fou un seguidor fidel del seu germà, no se'n sap gaire cosa*».¹⁶⁵

162 PEP, «Reus», *La Campana de Gràcia*, 4 de setembre de 1926, p. 4.

163 Pere ANGUERA. *Història...*, p. 82.

164 «L'expulsió de Francesc Macià. Un manifest», *La Publicitat*, 3 d'octubre de 1930, p. 1.

165 Artur BLADÉ. «Morts a l'exili (86). Artemi Aiguader i Miró», *Avui*, 21 d'abril de 1978, p. 4.

Reus, 15 d'abril de 1931

La gentada baixa pel Raval de Santa Anna en manifestació popular i institucional de suport a la República passant per davant de la casa del nou alcalde, l'empresari, banquer, filàntrop i líder del Foment Nacionalista Republicà Evarist Fàbregas, al balcó de la qual llueixen les banderes catalana i republicana.

CARLES BUSQUETS FABREGAT «NIEPCE» /

CIMIR-COL-LECCIÓ ARXIU HISTÒRIC DE L'AGRUPACIÓ FOTOGRÀFICA DE REUS

1931-1936

A l'ombra de Jaume Aiguader

2

2.1. Apoderar-se de les comunicacions

Artemi Aiguader no va formar part de cap candidatura per les eleccions municipals del 12 d'abril de 1931 ni a Reus, ni a Barcelona, ni se'l troba en aquesta data vinculat a cap partit. Ni tan sols a Esquerra Republicana de Catalunya, en la fundació de la qual, el 19 de març, havia participat el seu germà Jaume, com també el Foment Nacionalista Republicà de Reus,¹⁶⁶ que aleshores presidia el jove advocat montblanquí establert en aquesta ciutat, Josep Andreu i Abelló.¹⁶⁷

Val a dir que la presència del republicanisme reusenc a la Conferència d'Esquerres Catalanes va ser molt notable. Diversos grups van participar en l'assemblea fundacional d'ERC. Així, la Conferència va acollir representants també de les entitats Centre Republicà Autonomista, Joventut Republicana Autonomista i de l'agrupació local del Partit Republicà Radical,¹⁶⁸ tot i que, en nom d'aquest darrer, Jaume Simó i Bofarull, proposà en una esmena que la nova organització no esdevingués un nou partit sinó una conjunció de forces i en perdre, per 25 vots enfront 372, va abandonar l'assemblea.¹⁶⁹

166 Durant els set anys de dictadura del general Miguel Primo de Rivera, *Foment* fou prohibit i el FRN s'havia reconvertit en associació per a tractar de continuar l'activitat política clandestinament. Xavier FERRÉ. *Pere Cavallé, ciutadania republicana*, p. 130; El 1930, amb la dimissió de Primo de Rivera, i l'inici de la «dictablanda» del general Dàmaso Berenguer, el Foment Republicà Nacionalista (FRN) reprenia l'activitat política pública alhora que canviava l'ordre dels seus adjectius denominadors esdevenint Foment Nacionalista Republicà (FNR) i el 3 de maig iniciava la segona època del seu òrgan de premsa *Foment* com a setmanari. Un any després, el 31 de maig de 1931, *Foment* esdevindria de periodicitat diària, amb el subtítol «Diari portaveu de l'Esquerra Republicana de Catalunya a les comarques tarragonines».

167 Joan ESCULIES. *Josep Andreu...*, p. 48.

168 «La Conferencia de Izquierdas Catalanas», *El Diluvio*, 19 de març de 1931, p. 15.

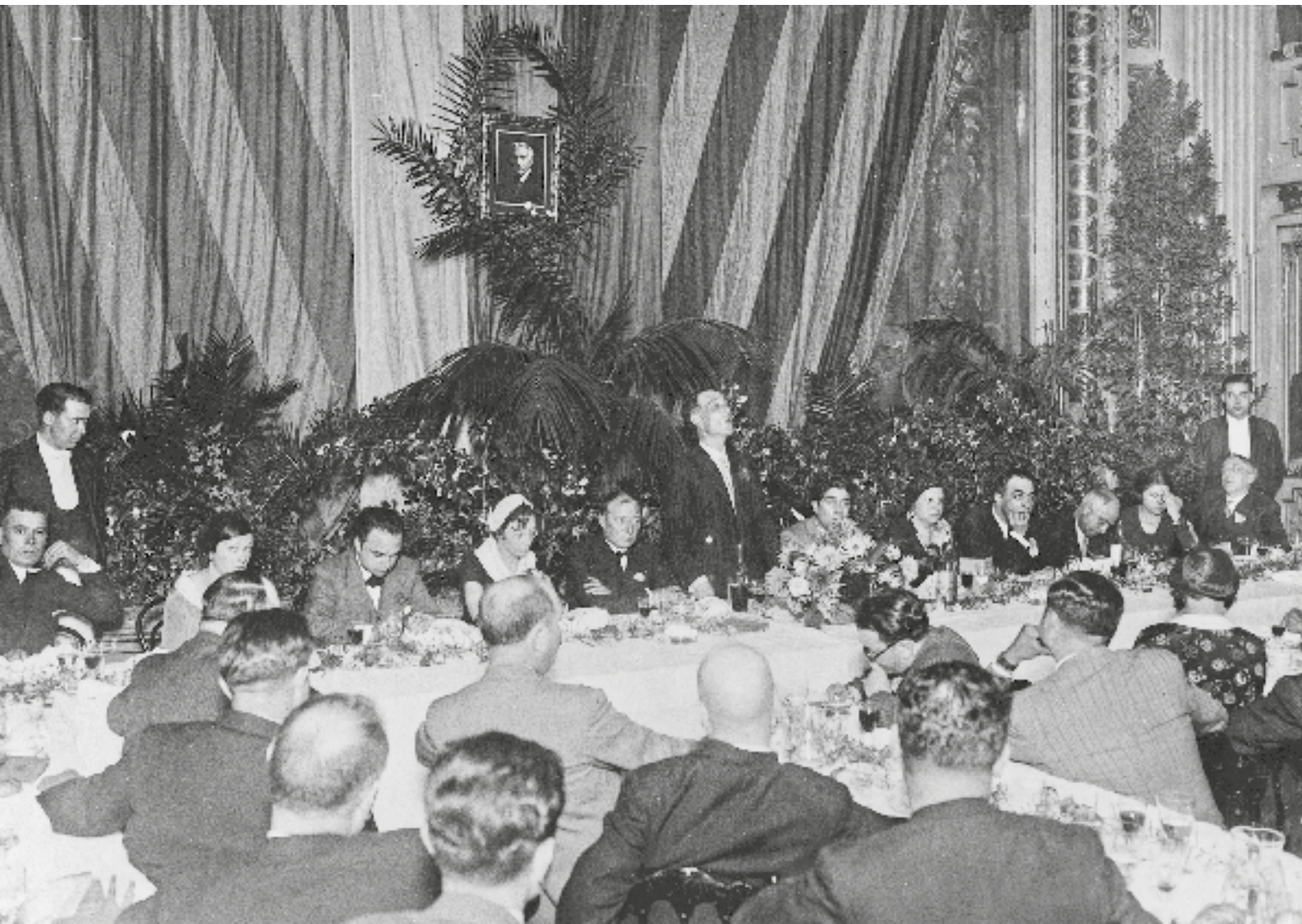
169 «La Conferència d'Esquerres. S'acorda la formació d'un nou partit», *La Nau*, 19 de març de 1931, p. 1.

Reus, 7 de juny de 1931

Homenatge a Jaume Aiguader, organitzat pel Foment Nacionalista Republicà a la seva ciutat natal, amb la presència del seu germà Artemi.

D'esquerra a dreta, entre d'altres: Ventura Gassol, Carme Cortés, Evarist Fàbregas, Jaume Aiguader, Josep Andreu i Abelló, Joan Casanovas, Joan Puig i Ferreter i Pere Cavallé.

JOSEP DOMÍNGUEZ / AFB

Artemi no va seguir, com devien fer alguns dels seus companys del Cercle Republicà Català, en l'òrbita d'Acció Catalana i del Partit Catalanista Republicà, però desconeixem en quin moment va integrar-se a ERC i a través de quin centre, organització o casal, si és que ho va fer en els seus primers mesos d'existència. D'altra banda, venint com venia d'una família dedicada al transport i conscient de la importància de les comunicacions, no és estrany el paper que va jugar dos dies després dels comicis, en la proclamació de la República.¹⁷⁰

A quarts de dues de la tarda del 14 d'abril Lluís Companys va proclamar la República, a seques, al balcó de l'Ajuntament de Barcelona. Francesc Macià, assabentat del fet, el va matisar i va proclamar la República Catalana amb diverses variacions respecte l'encaix en el marc peninsular i ibèric segons ho repetia al balcó de l'Ajuntament i després en l'encara Palau de la Diputació, a l'altra banda de la plaça Sant Jaume. Jaume Aiguader es trobava amb Macià i Companys en aquell moment.¹⁷¹ Artemi consta entre els quatre-cents noms —molts d'ells il·lustres en el catalanisme republicà dels anys 1930— dels qui en un moment o altre d'aquell dia van obtenir un passi pel Palau.¹⁷²

A continuació, a la plaça de Catalunya una colla de republicans va prendre la central de la Telefònica i a un quart de quatre de la tarda un altre grup va presentar-se amb la bandera republicana a la part posterior de l'edifici de Correus a la plaça d'Antoni López, on hi havia la central de Telègrafs. En arribar-hi van ser ben acollits perquè s'hi havia format ja un comitè revolucionari liderat pel telegrafista valencià Ricard Escrig, cenetista i redactor de *Solidaridad Obrera*, que aleshores

dirigia Joan Peiró. Escrig, segons aquest darrer, al desembre de 1930 ja estava preparat junt amb altres republicans per endegar una acció similar, així que la situació no el va agafar ben bé per sorpresa.¹⁷³

Mentre els guàrdies de seguretat s'ho miraven amb passivitat, un funcionari va hissar la bandera. Alguns republicans del grup van provar d'enderrocar també la corona reial que rematava l'escut de l'organisme estatal, però sense èxit.¹⁷⁴ Tot seguit Escrig va notificar a Francesc Macià que es feia càrrec «*de la Jefatura de la Central de Telègrafs de Barcelona, junt amb els meus companys de Comitè [revolucionari]*»¹⁷⁵ i va sortir per una finestra per anunciar-ho als transeünts, que podem suposar que ho van rebre amb certa estupefacció.

A continuació, el comitè d'Escrig va donar la volta a l'edifici per prendre Correus. La situació era tan inesperada i la revolució tan cortès que el cap de serveis que els va rebre va demanar que esperessin a l'arribada del seu superior per tal que el lliurament de la central no semblés un abús de confiança en aprofitar les hores del seu servei. La comissió, amb una rebuda gairebé de catifa vermella, es va donar per satisfeta.¹⁷⁶ Era una revolució de cavallers.

En rebre el telegrama d'Escrig, Macià i els seus, enmig de la improvisació en la que els havia immers el gest de Companys, van caure en la necessitat d'apoderar-se de les comunicacions. Era una qüestió que el propi Macià, com a extint coronel de l'Exèrcit del cos d'Enginyers especialitzat en ponts, ferrocarrils i telègrafs, havia de tenir ben present.¹⁷⁷ L'enviat per aconseguir-ho va ser Artemi Aiguader, que va arribar a la plaça d'Antoni López pels volts de les quatre i tot seguit va proclamar-se director de Correus.

170 Ferran SOLDEVILA. *Història de la proclamació de la República a Catalunya*, p. 24-27.

171 Manuel PÉREZ NESPEREIRA. *Op. cit.*, p. 119; Joan ESCULIES. «"Proclamo la República...". Relato del 14 de abril de 1931, a partir de unas notas inéditas del periodista Joan Alavedra, próximo a Macià y Companys», *La Vanguardia*, 14 d'abril de 2011, p. 14.

172 Llista d'autoritzacions d'entrada al Palau de la Diputació en proclamar-se la República Catalana, a: Joan ESCULIES. *José Tarradellas. Dels orígens a la República*, p. 170-177.

173 Joan PEIRÓ. «Como se proclamó la República», *La Tierra*, 18 d'abril de 1932.

174 «Los republicanos se adueñan de Correos y Telégrafos», *El Diluvio*, 15 d'abril de 1931, p. 13.

175 «La bandera republicana a la Central de Correus i Telègrafs», *La Publicitat*, 15 d'abril de 1931, p. 2.

176 *Ibidem*.

177 Josep Maria ROIG i ROSICH. *Francesc Macià. De militar espanyol a independentista català (1907-1923)*, p. 19-25.

Barcelona, 21 de juny de 1931

Inauguració del Casal Català de l'Esquerra de l'Eixample.

D'esquerra a dreta: Roc Boronat, Joan Puig i Ferreter, Jaume Aiguader i Artemi Aiguader.

JOSEP DOMÍNGUEZ / AFB

Segons *La Publicitat*, afí als esdeveniments, va ser «acollit amb entusiasme pel personal i pel Comitè revolucionari».¹⁷⁸ En canvi, segons *La Veu de Catalunya*, contrària al que havia ocorregut, ho fou amb protestes del Comitè revolucionari de Correus. No pas pel fet en si, sinó perquè Artemi no pertanyia al cos, perquè no era, com ells, funcionari.¹⁷⁹ I aquesta no va ser, cas ben creïble de ser així, una queixa casual: la instauració de l'autonomia catalana va dur d'immediat a una lluita aferrissada per mantenir o aconseguir places en la nova administració.¹⁸⁰

Per tranquil·litat d'Escrig i la resta, però, passada la flamarada inicial i instaurada la República, el menor dels Aiguader no va mantenir el càrrec. De fet, una característica que va diferenciar Artemi de molts dels seus correligionaris polítics va ser la relativa poca apetència pels càrrecs. Hem de suposar, perquè tampoc n'ha quedat constància, que tenia un coixí econòmic prou important perquè no els hagués de veure com una sortida laboral. Més quan en els inicis dels anys 1930 no consta que el negoci de transports continués endavant.

En aquell moment tots els Aiguader s'havien traslladat a Barcelona. Artemi vivia amb la seva mare al segon pis del 462 de la Gran Via de les Corts Catalanes. La família de Jaume Aiguader ho feia al segon pis de l'edifici contigu, el 464, al xamfrà amb el carrer de Calàbria. Ambdós domicilis comunicaven per una porta a la cuina, mig amagada, que aquest darrer en temps de la Dictadura de Primo de Rivera havia fet servir per escapolar-se quan la policia es presentava a casa. Artemi, d'aleshores quaranta-dos anys, solter, era un noctàmbul empedreït. El seu nebot Cristian recordava que quan ell se n'anava a dormir el tiet, que «vivía de nits», s'afaitava per sortir.¹⁸¹

178 «La República a Correus», *La Publicitat*, 15 d'abril de 1931, p. 2.

179 «Una protesta d'un nomenament», *La Veu de Catalunya*, 15 d'abril de 1931, p. 7.

180 David MARTÍNEZ FIOL. *Leviatán en Cataluña. La lucha por la administración de la Generalitat republicana, 1931-1939*.

181 Cristian AGUADÉ. *Memòries...*, p. 21-22.

Aleshores, a més, va convertir-se en el germà de l'alcalde de Barcelona, que no era poca cosa. Proclamada la República, Macià va escollir el seu lloctinent a l'interior durant la Dictadura, Jaume Aiguader, per ocupar el càrrec davant d'un Lluís Companys que es postulava però de qui no es refiava. Aconseguida la Generalitat i l'acord amb el govern de la República a Madrid de garantir l'autonomia a Catalunya per mitjà d'un Estatut, Esquerra Republicana es va començar a organitzar per consolidar-se com a partit. I aprofitar així la victòria sobtada i esclatant a Barcelona i els bons resultats, en conjunció amb altres forces republicanes, a altres ciutats de Catalunya.¹⁸²

Artemi va participar d'aquest procés. A mitjans de maig va formar part de la comissió gestora per organitzar el Casal Català de l'Esquerra de l'Eixample adherit a ERC. Les adhesions es rebien al bar Stadium, Gran Via de les Corts Catalanes, 470 —a tocar de casa dels Aiguader— i a un bar del carrer de Borrell, 171.¹⁸³ No es pot descartar que Artemi no comencés a militar al partit fins aquell moment.

A la fi de mes va ser nomenat president del nou Casal Català de l'Esquerra de l'Eixample, que va obrir seu al carrer de la Diputació, 69, entre els carrers Calàbria i Viladomat, a prop de casa dels Aiguader i de la plaça d'Espanya. Els vicepresidents eren Agustí Ballesté i Domènech i Josep Vila, els secretaris Marian Font i Orbitg i Josep Martí, el tresorer Ramon Arrufat, el bibliotecari Francesc Costa i els vocals Amadeu Deu, Josep Gispert, Jaume Mir i Domènec Vallès. Macià n'era president honorari i Jaume Aiguader soci d'honor.¹⁸⁴

A mitjans de juny, Artemi va participar en un acte que poc més de deu anys abans li hauria semblat insòlit: l'FNR de Reus va homenatjar Jaume Aiguader.¹⁸⁵

182 Raimon SOLER. «La construcció de l'hegemonia política: Esquerra, 1931-1933», *Eines*, 14, 2011, p. 103-107; Raimon SOLER. *Les eleccions municipals del 12 d'abril de 1931 a Catalunya*, p. 1-24.

183 «Centro en constitución», *El Diluvio*, 10 de maig de 1931, p. 12.

184 *La Vanguardia*, 30 de maig de 1931, p. 10.

185 «Homenatge de Reus a Jaume Aguadé», *L'Opinió*, 9 de juny de 1931, p. 3.

Barcelona, 22 de setembre de 1931

Conferència política de Roc Boronat «La nova Catalunya i nosaltres»
al Casal Català Republicà del Coll.

Artemi Aiguader, a la dreta del conferenciant.

JOSEP DOMÍNGUEZ / AFB

Aquest darrer també aleshores va organitzar un dinar entre Josep Dencàs, jove figura emergent procedent de l'Estat Català macianista, i Josep Andreu i Abelló per tal que plegats organitzessin les Joventuts d'Esquerra Republicana – Estat Català (JEREC) aquell estiu. El president de l'FNRR, amb un pòsit republicà molt important i convençut que el separatisme quedaria enterrat quan les Corts aprovessin l'Estatut d'autonomia, va involucrar-s'hi.¹⁸⁶

El 22 de juny Artemi, molt donat a fer d'orador en els mítings, va inaugurar el seu Casal amb la participació del germà i de l'escriptor reusenc amic de Jaume des de la joventut, Joan Puig i Ferrer, candidat a Corts Constituents, com també Josep Dencàs i Ventura Gassol, entre d'altres.¹⁸⁷ En aquell primer estiu republicà, no tot van ser alegries, però. Gertrudis Agudé i Busquets, a qui els germans tenien per àvia, va morir a les acaballes de juliol.¹⁸⁸

2.2. Un expeditiu home de partit

A diferència del seu germà Jaume que va aprendre a exercir de polític al mateix temps que feia d'alcalde perquè fins aleshores només havia conspirat, Artemi comptava amb una experiència gens menyspreable de deu anys al consistori reusenc com a dirigent del republicanisme possibilista. Havia bregat i transaccionat amb l'oposició, com a regidor, tinent d'alcalde i alcalde accidental. Coneixia el què suposava pactar, desdir-se, negar-se i tornar a pactar. Sabia quin era el funcionament electoral per dins, les friccions en la confecció de llistes.

En definitiva, sabia bé quins eren els ressorts d'un partit i per a una formació de nou cuny en la que molts —exceptuant els qui havien actuat en altres formacions abans de la dictadura— no tenien experiència prèvia, la del menor dels Aiguader era un pòsit capital. Una vegada constituïda ERC doncs, tal com va corroborar Artur Bladé, Artemi es va distingir *«per la seva*

activitat “electorera” i per les seves dots d'organitzador de centres del nou partit. Tasca àrdua i obscura que ni tan sols després de la proclamació de la República no li proporcionarà càrrecs polítics».¹⁸⁹ No els hi va proporcionar, com hem dit, perquè no els va cercar.

A finals d'octubre, per exemple, en l'assemblea preparatòria del 1r Congrés Nacional d'ERC —que se celebraria el 13 i 14 de febrer de 1932— Artemi va intervenir per defensar que les qüestions relacionades amb el finançament d'Esquerra ja estaven ben articulades en l'article 27 de l'Estatut del Partit i que també estava ben establert com havien de contribuir i distribuir els recursos els comitès comarcals i en especial la Federació de Barcelona.¹⁹⁰

Al novembre ell mateix va ser nomenat vocal, com a representant del Casal Català de l'Esquerra de l'Eixample, en el Comitè Executiu d'aquesta Federació que va presidir Josep Dencàs de l'Avenç Obrer Català de Sant Andreu amb Joan Tauler del Centre Republicà Català del Districte V i Nicolau Battestini de l'Ateneu Republicà de la Bonanova com a vicepresidents.¹⁹¹

Artemi va posar tot el seu bagatge acumulat al servei d'Esquerra i, sobretot, del seu germà. A partir de la tardor de 1931, quan el partit va començar a consolidar-se va convertir-se en una mena de *fixer*, de solucionador, de múltiples afers per a Jaume, per qui tenia devoció. Una admiració que es devia concretar al llarg dels anys 1920, perquè mentre l'un era a Reus i l'altre era a Barcelona, de més joves, no hi ha traces que fos tan evident.

Aquest factor no va escapar a la premsa, sobretot l'opositora. Més quan en alguna ocasió, l'excés de zel, el seu caràcter impetuós i formes poc ortodoxes van deixar Artemi en evidència. Un tret que, a més, va contribuir a crear la imatge dual i divergent dels germans Aiguader. I que va fer que Bladé, que els va conèixer

189 Artur BLADÉ. «Morts a l'exili (86). Artemi Aiguader i Miró», *Avui*, 21 d'abril de 1978, p. 4.

190 «L'assemblea preparatòria del Primer Congrés Nacional d'Esquerra Republicana de Catalunya», *L'Opinió*, 29 d'octubre de 1931, p. 2.

191 «Esquerra Republicana de Catalunya – Federació de Barcelona», *La Humanitat*, 21 de novembre de 1931, p. 1.

186 Joan ESCULIES. *Josep Andreu...*, p. 66.

187 «Anunci miting», *L'Opinió*, 19 de juny de 1931, p. 2.

188 «Reus», *Foment*, 21 de juliol de 1931, p. 5.

Barcelona, 14 de febrer de 1932

1r Congrés Nacional d'Esquerra Republicana de Catalunya, celebrat al Palau de Congressos de Montjuïc.

D'esquerra a dreta: a la taula en primer terme, Artemi Aiguader, Josep Andreu i Abelló, x,
Joan Lluís Pujol i Font i Manuel Galés; darrere, a la taula presidencial, Miquel Santaló, Pere Comas,
Joan Lluhí, Lluís Companys, Ricard Palacín, Josep Tarradellas, Joan Casanovas i Ventura Gassol.

A la taula de l'extrem dret, rera una màquina d'escriure, Josep Puig Pujades.

AMTM

bé i que era un gran traçador de perfils, escrivís que Jaume Aiguader era «*millor conspirador que no pas polític*» i que «*políticament era honest. I en la vida privada també. No anava amb dones*». Però que, en canvi, «*el seu flagell i la seva antitesi fou... la seva feblesa, el seu germà*».¹⁹²

Precisament, el migdia del 18 de novembre de 1931 va produir-se una d'aquelles actuacions que van començar a donar renom a Artemí. Els periodistes que feien informació al Palau de la Generalitat es trobaven a la Secretaria de la Presidència esperant que Francesc Macià els rebés. Mentre el seu jove secretari Josep Tarradellas els traslladava que l'Avi no tenia res a comunicar-los van assabentar-se que a la galeria gòtica en passava alguna. En anar-hi, els periodistes van trobar un grup nombrós que discutia a baix, al vestíbul, davant la dependència destinada als Mossos d'Esquadra.

Segons la premsa, «*es parlava d'arrossegar, d'esbocinar i d'acabar amb els traïdors*». Artemí va explicar que havia pegat a Joan Tomàs, cap de premsa de la Generalitat, «*i que si convenia hi tornaria*». Els diaris d'ERC, *La Humanitat* va precisar que «*havien fet una cara nova a en Tomàs*» —a qui havien posat a recer dels Mossos— i *L'Opinió* que «*s'havia d'arrossegar molta gent que ja estaven cansats de traïdories*».

Aleshores va arribar Enric Pérez i Farràs. Els periodistes van demanar-li que intervingués, però s'hi va negar al·legant que no sabia què havia passat. «*Ací vull ordre, ho sabeu? Si voleu pegar en Tomàs, espe-reu-lo al carrer i arrossegeu-lo, si voleu...*», va etzibar a Artemí i als qui amb ell havien anat a Palau a cometre l'agressió. La premsa encara va quedar més escandalitzada davant la solució del cap dels Mossos i van decidir anar a cercar Macià i protestar per l'ocorregut «*i fer-li present que no estan disposats a tolerar per més temps la coacció i l'amenaça*». Era un acte evident de corporativisme: Joan Tomàs era exredactor de *El Diluvio*, entre altres mitjans.¹⁹³

192 «La mort i l'enterrament del doctor Aiguader», *Xaloc*, setembre-desembre de 1981, p. 95-96.

193 Un altre cas amb presència de Tomàs, Joan ESCULIES. «Separatistas y lerrouxistas contra el mariscal Joffre», *El País (Catalunya)*, 3 de maig de 2020, p. 8.

El president aleshores estava reunit amb el governador civil de Barcelona, Oriol Anguera de Sojo, i no els va atendre, però van coincidir amb Joan Alavedra, redactor de *L'Opinió*. Aquest els va explicar que mentre parlava amb el cap de premsa de la Generalitat havia arribat Artemí exclamant «*Tomàs, sou un traïdor*» i que li havia «*pegat una bufetada i després una altra i una altra*». Els periodistes van insistir en veure Macià. Mentre esperaven van passar Pérez i Farràs i Artemí.

Aquest darrer creia que Tomàs havia comunicat una informació publicada per *La Publicitat*, vinculada a l'opositor Partit Catalanista Republicà, sobre l'afer Bloch als diaris estrangers. Lazare Bloch, era un financer jueu francès que s'havia vist involucrat en un frau fiscal a França tres anys enrere pel qual l'havien condemnat a presó. Amb aquests antecedents havia aterrat a Barcelona per convèncer la Generalitat i l'Ajuntament d'especular amb la devaluació de la pesseta. Macià s'havia negat a rebre'l, no així Companys, que l'havia conegut per mitjà del músic d'ERC Josep Fontbernat.¹⁹⁴

El director d'aquest diari, Manuel Brunet, havia tramés la informació als corresponents dels diaris madrilenys i Tomàs, en assabentar-se'n tard a la nit, havia distribuït una nota al Centre de Reporters. Com que l'assumpte havia pres volada perquè els opositors com *La Veu de Catalunya* hi havien sucut pa, tots els qui havien tingut alguna relació amb Bloch s'espolsaven les puges. Companys derivava en Fontbernat i aquest en Tomàs, que res hi tenia a veure.¹⁹⁵

A un quart de tres, el conseller de Justícia i Dret, Pere Comas, va rebre els periodistes de part del president i els va dir que podien anar a Palau amb absoluta seguretat i que ell seria el primer que lliuraria el responsable a les autoritats si l'incident es repetia. Aleshores va arribar Jaume Aiguader, cosa que va intrigar a la premsa.

A la sortida de Palau, el diputat d'ERC i avalador de les JEREC, Nicolau Battestini, va voler treure fer-

194 Joan ESCULIES. *Josep Fontbernat, conseller de Tarradellas*, p. 67-70.

195 «Una carta de Joan Tomàs a *La Publicitat*, 19 de novembre de 1931, p. 2; «La nostra opinió», *La Publicitat*, 20 de novembre de 1931, p. 1.

Barcelona, 13 de març de 1932

Cartell del miting celebrat al Centre i Joventut d'Esquerra Republicana de Catalunya del Districte II, amb la participació d'Artemi Aiguader, Josep Bertran de Quintana, Joan Casanovas, Josep Dencàs, Ventura Gassol, Jaume Aiguader i Francesc Macià.

UB-BPR

ro a l'assumpte i quan un reporter va assenyalar que l'agressor era el germà de l'alcalde va respondre que «això no vol dir res». Va preguntar retòric si «per ventura venia en delegació del seu germà o venia d'ací davant?», en referència a l'Ajuntament. Artemi i els altres havien sortit calents d'una reunió de la Comarcal d'Esquerra perquè trobaven que hi havia una campanya d'insídies contra els homes de govern.

Fet i fet, el resultat va ser que Macià va prohibir a Artemi l'entrada al Palau de la Generalitat durant una temporada.¹⁹⁶ La premsa contrària a Esquerra Republicana ho va utilitzar per desgastar el partit i a l'alcalde de Barcelona fent tota mena de befa sobre l'assumpte. «Don Artemio tiene miedo, Don Artemio es un banián. Hay que ver a Don Artemio teñido de tulipán (música popular madrilenya de Don Tancredo). El mayor convincente para todo Mulladé bofetadas Aguadé», deia el setmanari satíric lligaire *DIC*.¹⁹⁷ I afegia, «visqui el sistema Aguadé! Patif, patof, patuf... i tot està arreglat».¹⁹⁸

Fins i tot a *Mirador*, en l'òrbita del Partit Catalanista Republicà, es va dir irònicament que els periodistes que feien informació a la Generalitat i a l'Ajuntament havien acordat constituir una associació que tindria per objecte associar-se mútuament «en cas d'agressió o atemptat personal». La burla continuava, «no es pagarà cap quota i només es contribuirà a prorrateig, a les despeses d'enterrament. Sembla que en el curs de les converses organitzadores, algú proposà que fossin nomenats socis protectors els senyors [Artemi] Aguadé i [Jaume] Vàchier [regidor d'ERC a l'Ajuntament]».¹⁹⁹

«Què els hi darem an els nois de l'Esquerra? Què els hi darem que els hi sàpiga bo? Panses i figues, ruletes i

196 «Interessants manifestacions d'en Macià», *La Veu de Catalunya*, 19 de novembre de 1931, p. 10; «Lamentable incident al Palau de la Generalitat», *La Veu de Catalunya*, 18 de novembre de 1931, p. 8.

197 «Cobles», *DIC*, 21 de novembre de 1931, p. 9.

198 «Entorn a l'afer Bloch», *DIC*, 28 de novembre de 1931, p. 3.

199 «Una associació benèfica», *Mirador*, 3 de desembre de 1931, p. 1.

*Artèmios, que són l'escola del Governador», expressava El Be Negre.*²⁰⁰ Es referien al prolífic escriptor i aleshores governador civil de Toledo, Artemio Precioso, i feien un joc de paraules amb el seus noms apuntant a «les manasses d'Artemi Precioso Aiguader».²⁰¹

Per la publicació liderada per Josep Maria Planes l'episodi era una mina. «Ben mirat, ens sembla que si el senyor Artemio Presioso Aiguader no es decideix a donar-hi un cop de mà, la sang no arribarà al riu». I afegia que «el senyor Abstemio i Aiguader es veu que té una certa potència bufetejadora, que diguéssim».

Els de Planes asseguraven amb ironia que la pantoflada fou tan forta que a Joan Alavedra se li havia aturat el rellotge. «És una cosa curiosa —afegeix modestament l'Alavedra— perquè aquest rellotge no se m'havia parat mai».²⁰² I respecte a la decisió de Macià afegien que «l'Aiguader (Artemi), “Lo Nostru”, està inconsolable perquè no el deixen entrar, per uns quinze dies, al Palau de la Generalitat: imagineu-vos quin disgust, l'home, si de més a més l'obliguessin a entrar cada dia al Palau de la Música Catalana!».²⁰³

Per contra, el ple comarcal de la Federació de Barcelona-Ciutat d'ERC va donar suport a Artemi.²⁰⁴ Va solidaritzar-se amb ell i amb els companys que entenia que eren objecte de campanyes difamatòries «davant l'abast que es vol donar a l'incident de la Generalitat, desviant-ne el seu veritable sentit, fer constar la nostra compenetració amb el company».²⁰⁵ Això es va veure com una mostra de manca d'autoritat de Macià que va sortir al pas expressant que «són coses del

partit i el partit dirà. Com a president de la Generalitat no puc dir-los res més. De president de l'Esquerra ara no en faig».²⁰⁶ Macià, en tot cas, va procurar marcar distàncies amb Artemi i poc després, per exemple, va deixar clar que a un míting d'ERC al Poble Nou no hi havia anat acompanyat d'aquest, com deia insidiosament *La Publicitat*, sinó de l'alcalde.²⁰⁷

L'episodi, més enllà de la dimensió del fet concret, i d'aquí el seu interès, no era una fogonada aïllada sinó una actuació més, fruit del caràcter abrandat i expeditiu d'Artemi, essencial per comprendre el seu comportament polític i també de la seva funció. No és clar tampoc que Jaume Aiguader avalés el tarannà impetuós del seu germà. D'aquí que Bladé pogués parlar d'ell com el seu «flagell» i també la seva «debilitat» perquè van restar inseparables fins al final. En tot cas, aviat es va estendre la impressió, alimentada pel rumor i la maledicència, en els rengles de contraris d'ERC que Artemi arribava allí on no podia el seu germà.

Tant és així que al desembre de 1931 el seu nom va tornar a veure's involucrat en un assumpte polèmic, en aquest cas immobiliari. L'Ajuntament de Barcelona hauria volgut doblar el lloguer d'un local que administrava a Ronda de Sant Antoni i *La Publicitat* —que parlava en nom del segment d'intel·lectuals del PCR que havien vist com ERC els passava la mà per la cara a les eleccions d'abril— presentava a Artemi com la peça clau per fer fora un llogater i aconseguir-ne un altre per mitjà de la publicació de cartes dels suposats afectats. El diari tenia clar que «no és pas aquest el primer afer municipal en què intervé aquest senyor».²⁰⁸ El cas és que, Enric Janer, l'aleshores encarregat de l'Oficina de Patrimoni Municipal va declarar que es conforma el nom d'Artemi, a qui no coneixia, amb el d'Alo-

200 «¿Què els hi darem an els nois de l'Esquerra?», *El Be Negre*, 29 de desembre de 1931, p. 2.

201 «El bloc de les esquerres no ha acabat ni acabarà els arguments», *El Be Negre*, 24 de novembre de 1931, p. 1.

202 «L'afer Bloch», *El Be Negre*, 24 de novembre de 1931, p. 2.

203 «I un be!», *El Be Negre*, 24 de novembre de 1931, p. 4.

204 «Esquerra Republicana de Catalunya - Federació de Barcelona», *La Humanitat*, 21 de novembre de 1931, p. 1; «Actitud de l'Esquerra», *La Publicitat*, 27 de novembre de 1931, p. 1.

205 «Esquerra Republicana de Catalunya», *La Humanitat*, 21 de novembre de 1931, p. 1; «Acords del Ple Comarcal de Barcelona», *L'Opinió*, 22 de novembre de 1931, p. 3.

206 «Palau de la Generalitat», *La Publicitat*, 28 de novembre de 1931, p. 3; «El cap de l'Esquerra desautoritzat», *La Veu de Catalunya*, 26 de novembre de 1931, p. 1; «Interessants declaracions de Francesc Macià», *L'Opinió*, 28 de novembre de 1931, p. 1.

207 «Palacio de la Generalidad», *El Diluvio*, 8 de desembre de 1931, p. 6.

208 Amanda LLEBOT. «Bloc del transeünt», *La Publicitat*, 28 de novembre de 1931, p. 4.

Barcelona, 22 d'octubre de 1932

Octaveta d'un acte propagandístic al Casal d'Esquerra «Estat Català» amb la participació de Joaquim Barri, Rafael Massip i Tarragó, Marià Hurtado, Josep Massó i Ventós, Reis Bertral, Benet Mori, Amadeu Colldeforns, Francesc Grau i Ros, Artemi Aiguader i Nicolau Battestini.

ANC

mar. Tot plegat, un intent barroer d'embrutar el nom d'Artemi.²⁰⁹

I encara aquell mes, alguns taxistes van agredir-lo en el marc de la campanya de regularització del taxi que endegava el regidor d'ERC, Jaume Vàchier, i que trobà molta oposició en el sector i a la Lliga Regionalista.²¹⁰ L'acarnissament humorístic contra Artemi continuà fins començat el 1932. Aficionat a la vida nocturna i habitual del barri xinès i del Paral·lel, se'l va relacionar amb unes amazones que feien un espectacle al Teatre Apolo.²¹¹

209 «Una rèplica de l'alcalde a La Publi», *La Humanitat*, 27 de novembre de 1931, p. 1; «Una lletra del cap de l'oficina del patrimoni municipal a La Publicitat ques aquest diari es nega a publicar», *L'Opinió*, 8 de desembre de 1931, p. 1; Enric Janer, «Bloc del transeünt», *La Publicitat*, 8 de desembre de 1931, p. 4.

210 «La guerra Vachi-Taxista a Gràcia», *El Be Negre*, 15 de desembre de 1931, p. 3; Alexandre SOLANO. La gestió de l'Ajuntament de Barcelona republicà (1931-1936), p. 151-162.

211 «Enemics nobles», *El Be Negre*, 22 de desembre de 1931, p. 2.

No era rar trobar estirabots a *El Be Negre* com, «*el que era de témer, ha arribat. No ens referim, ben entès, a cap visita intempestiva del senyor Artemio Presioso Aiguader*».²¹² I també, «*Don Artemi Mulladé fa dies que no reparteix bufetades. És que està organitzant el cos d'aspirants a urbans, i són tantes les sol·licituds i les satisfaccions que rep, que no li queda materialment temps per a res*».²¹³

Tard o d'hora en les informacions punyents apareixia Jaume Aiguader. «*Ens diuen que els Estats Units volen fer ciutadans americans el nostre batlle senyor Aguadé i el seu germà Artemi, per tal de posar-los al cap dels abstencionistes que practiquen la llei seca. Sembla que serà elegit president el germà de l'alcalde, per la senzilla raó d'ésser Abstemí a més a més*

212 «Els internats de Sant Boi en fan una com un cove», *El Be Negre*, 5 de gener de 1932, p. 1.

213 *DIC*, 23 de gener de 1932, p. 15.

d'Aiguader».²¹⁴ *El Be Negre*, a més, va acusar Artemi de col·locar a la Generalitat Jesús Tejedor i el redactor de *La Humanitat*, Alexandre Forcades, dos dels qui l'acompanyaven quan havia agredit Joan Tomàs.²¹⁵

2.3. President del Casal Català de l'Esquerra de l'Eixample

Mentre l'oposició l'atacava per tal de perjudicar de retruc el seu germà —que era la peça que es volia fer caure—, Artemi Aiguader va continuar dedicat a la promoció del Casal Català de l'Esquerra de l'Eixample per mitjà d'actes. Per exemple la conferència de l'advocat, exalcalde accidental de Reus, i aleshores diputat a Corts d'ERC, Joan Loperena, amb el tema, «El problema català en la nova Constitució».²¹⁶

En començar 1932, Artemi va resultar reelegit com a president del Casal.²¹⁷ Aleshores també es va fundar el Casal d'Esquerra «Estat Català», a Gran Via de les Corts Catalanes 627, i del que Miquel Badia va ser el primer president i més endavant ho seria el doctor Joan Solé i Pla, també catalanista radical avalador de les JEREC. D'aquest Casal també en va formar part Carme Ballesster, futura esposa de Lluís Companys. Aquest nou centre i el que presidia Artemi, eren els de més importància d'entre els més proclius a les JEREC.²¹⁸

A mitjans de febrer en el 1r Congrés Nacional d'ERC²¹⁹ Artemi va formar part d'una comissió per va-

lorar les actes impugnades juntament amb Joan Tauler —que un mes després seria designat secretari general del partit—,²²⁰ Antoni Dot, Josep Puig Pujades i altres. A l'inici de març el seu Casal li va fer un homenatge amb la presència de Jaume Aiguader, Josep Dencàs i Joan Tauler. En els seus parlaments van definir Artemi com «un home de ferma acció esquerranista i integral».²²¹

El menor dels Aiguader va ser un habitual en les inauguracions de nous centres i casals adherits al partit i actes de promoció dels existents. No un home de despatx, sinó de carrer i molt sociable. Com a exemples, el 20 de març de 1932 va parlar en la inauguració del Centre d'ERC de Can Tunis amb Josep Dencàs, Lluís Companys i altres, i també al Foment Republicà de Sants per commemorar el primer aniversari de la fundació del partit.²²² El 3 d'abril va parlar a l'Ateneu Pi i Margall de la Bisbal d'Empordà amb Josep Riera i Pun-tí, Ramon Duran i Maria Dolors Bargalló.²²³

A finals de juny —mostra de com havien canviat les relacions a Reus— Artemi i Jaume van enviar un telefonema felicitant l'obertura de l'estatge d'estiu de l'FNR.²²⁴ En començar juliol Artemi va participar en un acte de les JEREC a Sant Joan Despí amb Miquel Badia, Maria Dolors Bargalló, Roc Boronat, Nicolau Bat-testini i Amadeu Aragay.²²⁵ El 22 de juliol va presentar amb «*paraula fàcil, vibrant i emocionada*» l'amic peri-

214 «Un homenatge», *La Esquella de la Torratxa*, 22 de gener de 1932, p. 39.

215 «“Dios premia a los buenos”», *El Be Negre*, 5 d'abril de 1932, p. 2.

216 «Conferència d'en Joan Loperena al Casal Català de l'Esquerra de l'Eixample», *La Humanitat*, 16 de desembre de 1931, p. 5.

217 «Nova junta», *La Humanitat*, 25 de gener de 1932, p. 2.

218 Fermí RUBIRALTA. *Miquel Badia. Vida i mort d'un líder separatista*, p. 79; Joan ESCULIES. *Joan Solé...*, p. 242; Oriol DUENYAS. *Carme Ballesster. Compromís, resistència i solitud*, p. 32-33.

219 «Primer Congrés Nacional de l'Esquerra Republicana de Catalunya», *Foment*, 14 de febrer de 1932, p. 8.

220 «Nomenament de la Comissió Permanent del Comitè Executiu Central d'Esquerra Republicana de Catalunya. El senyor Joan Tauler es nomenat secretari general del partit», *L'Opinió*, 27 de març de 1932, p. 8.

221 «Acte d'homenatge al ciutadà Artemi Aguadé», *La Humanitat*, 2 de març de 1932, p. 3.

222 «Un miting a Can Tunis», *La Humanitat*, 19 de març de 1932, p. 3; «L'Esquerra Republicana de Catalunya commemorà, ahir, l'aniversari de la seva fundació», *Full Oficial del Dilluns de Barcelona*, 21 de març de 1932, p. 1.

223 «Un acte de propaganda d'Esquerra», *La Humanitat*, 2 d'abril de 1932, p. 1.

224 *Foment*, 26 de juny de 1932, p. 4.

225 «De l'Esquerra Republicana de Catalunya», *La Humanitat*, 7 de juliol de 1932, p. 4.

Barcelona, 18 de novembre de 1932

Mítinq, celebrat a l'Olympia, de la candidatura d'Esquerra Republicana i la Unió Socialista de la campanya a les eleccions al Parlament de Catalunya.

D'esquerra a dreta: al faristol, Jaume Serra i Hünter; a la taula presidencial, Martí Barrera, Joan Baptista Soler i Bru, Joan Lluhí, Francesc Macià, Jaume Aiguader, Carles Pi i Sunyer, Joan Puig i Ferrer i Joan Fronjosà. A les files del darrere, entre d'altres, s'hi pot reconèixer Enric Pérez i Farràs i Artermi Aiguader.

ARF

odista Lluís Capdevila en una conferència al seu Casal.²²⁶

També aquell mes el sector separatista, en una operació orquestrada per l'alcalde Aiguader i Josep Dençàs, prèvia consulta a Ventura Gassol, va comprar *La Campana de Gràcia*. El setmanari va començar aleshores una particular croada contra, entre altres, el conseller de Governació Josep Tarradellas que impedia que al seu departament aterressin xicots de les JERECS, com desitjava el sector separatista.²²⁷

A mitjans d'agost, després que s'aprovés en referèndum l'Estatut de Núria, Artemi va presidir la reunió per constituir el Grup Femení del Casal Català de l'Esquerra de l'Eixample, amb Josefina Garí presidenta i Rosa Rodríguez vicepresidenta.²²⁸ El dissabte 20 d'aquell mes al vespre es trobava de nou al Centre Català d'ERC d'Hostafrancs amb el seu germà, Nicolau Battestini, Joan Puig i Ferreter, Reis Bertral i altres.²²⁹ Els d'Hostafrancs i Sants van ser, per qüestió d'estructura orgànica amb el Casal que presidia, els que més va visitar, doncs, eren els tres centres del partit al Districte 7è.²³⁰

En aquest moment es feia evident que Artemi en començar la dècada de 1930 havia completat un camí que l'havia dut d'un republicanisme crític amb el separatisme a sentir-se còmode amb aquells qui, com el seu germà, procedien d'Estat Català i els qui com Dençàs promovien que les Joventuts d'Esquerra Republicana - Estat Català a més d'una organització fossin un corrent dins el partit.²³¹

226 «Lluís Capdevila al Casal Català de l'Eixample», *La Humanitat*, 23 de juliol de 1932, p. 3.

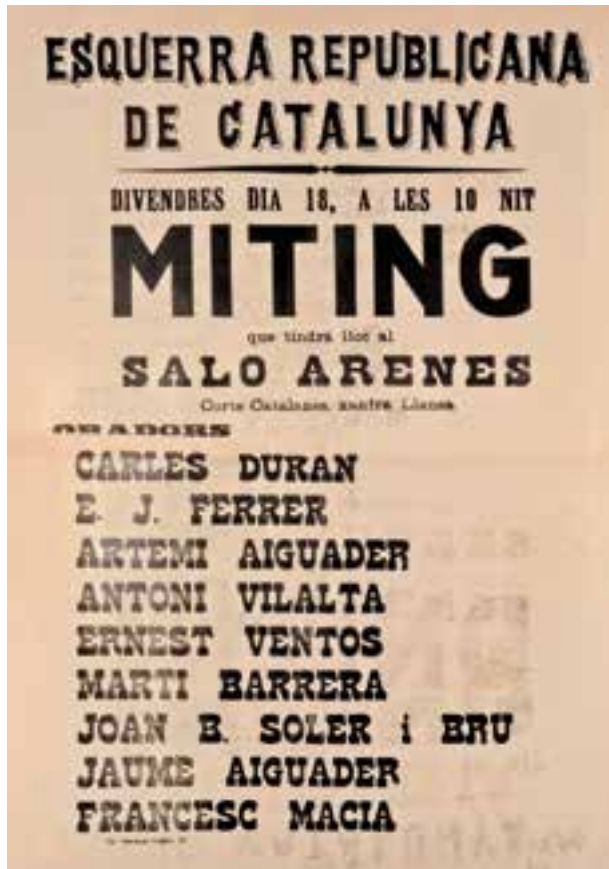
227 «Un partit que s'enfonsa», *Aires de la Conca*, 16 de juliol de 1932, p. 5; «La Campana de Gràcia passa a la Esquerra», *El Diluvio*, 23 de juny de 1932, p. 4.

228 «Al Casal Català d'Esquerra de l'Aixample», *La Humanitat*, 18 de juliol de 1932, p. 5; Josep Maria ROIG I ROSICH. *L'Estatut de Catalunya a les Corts Constituents*.

229 «A Hostafrancs», *La Humanitat*, 19 d'agost de 1932, p. 4.

230 «Centre Català d'Esquerra Republicana d'Hostafrancs», *La Humanitat*, 1 d'octubre de 1932, p. 3.

231 «Centre i Joventut d'Esquerra Republicana de Catalunya», *La Humanitat*, 12 de març de 1932, p. 3.

Barcelona, 18 de novembre de 1932

Cartell del míting celebrat al Saló Arenes en el marc de la campanya de les eleccions al Parlament de Catalunya,

amb la participació de Carles Duran, Enric Jacint Ferrer, Artemi Aiguader, Antoni Vilalta, Ernest Ventós, Martí Barrera, Joan Baptista Soler i Bru, Jaume Aiguader i Francesc Macià.

UB-BPR

Barcelona, 4 de desembre de 1932

Festival organitzat per les JEREC al Palau Nacional de Montjuïc

per lliurar la insígnia de la Joventut al president de la Generalitat, Francesc Macià.

D'esquerra a dreta, entre d'altres: Artemi Aiguader, Ventura Gassol, Josep Dencàs, Francesc Macià, Miquel Badia, Jaume Aiguader i Joan Baptista Soler i Bru.

JOSEP MARIA SAGARRA / ANC

Que era una figura de relleu pel partit, malgrat que feia una feina tapada i al marge de càrrecs, va fer-se diàfan quan el 9 d'octubre de 1932 al matí va seure a la taula presidencial juntament amb Lluís Companys, Josep Dencàs, Josep Tarradellas, Jaume Aiguader, Josep Fontbernat, Roc Boronat, i altres en l'homenatge a Miquel Badia. Artemi va parlar en nom dels centres del districte 7è davant les dues mil persones congregades al Palau de la Metal·lúrgia de Montjuïc.²³²

En un altre exemple de la seva labor de solucionador a finals d'aquell octubre Artemi va aparèixer juntament amb Dencàs, Tauler i l'alcalde de Barcelona com un dels qui havia desemmascarat la venda de col·locacions a l'Ajuntament, segons *La Humanitat*.²³³ Per bé que, com de costum al voltant de les seves actuacions, la situació tampoc no va resultar clara. El periodista i advocat Àngel Samblancat, que havia resultat escollit diputat a Corts en les llistes d'ERC-USC però que va fundar Extrema Esquerra Republicana, propera a l'anarcosindicalisme, va acusar-lo precisament a ell d'estar involucrat en la concessió d'aquestes places al consistori, bo i referint-se al «*germà d'una alta personalitat de l'Ajuntament*».²³⁴

Artemi va dur la carta que Samblancat havia publicat a *El Diluvio* al jutjat al·legant que «*és a vos que pertoca demostrar que jo he col·locat gent mitjançant diners, ja que sou vos qui ho afirma*».²³⁵ El 31 d'octubre va anar declarar per l'afer de la venda de càrrecs municipals i va assegurar que no coneixia els homes que haurien fet de mitjancers en l'assumpte. Va aportar-hi, a més, una carta que li havien entregat, en què es feia avinent que un individu havia lliurat diners a una per-

sona per obtenir una col·locació a l'Ajuntament, sense que arribés a fer-se realitat.²³⁶

A mitjans de novembre Artemi assistí a un acte de campanya de les primeres eleccions al Parlament de Catalunya al Casal d'Hostafrancs, acompanyant l'alcalde i els candidats Pere Màrtir Rossell, d'ERC i Joan Fronjosà, de la USC. En el seu discurs va examinar la conducta dels homes d'ERC «*fent rel·luir tota l'honradesa amb què s'han comportat i manifestant que sempre que s'ha produït alguna irregularitat, és l'únic que ha portat els seus homes a la vindicta pública*».²³⁷ Pel seu Casal van passar també en altres mítings Joan Baptista Soler i Bru, Martí Barrera o Joan Lluhi.²³⁸

Durant la campanya els satírics de l'oposició no li van donar treva. *DIC* anunciava que «*al ciutadà que ens digui, de quins diners viu el germà de l'alcalde de Barcelona, Don Artemio, el DIC li farà un regal esplèndid*».²³⁹ *El Be Negre* fins i tot l'incloïa a les llistes per diputat proposant-lo «*pels Artemis*» en to de mofa.²⁴⁰ I *El Considerat* assegurava que la presència de la Guàrdia Civil era bastant important per «*tranquil·litzar a don Artemi Aguadé, germà de l'Alcalde*».²⁴¹

A les primeres eleccions al Parlament ERC —coali-gat amb la USC en tres de les cinc circumscripcions i amb el Partit Radical Autònom (PRA) a Tarragona— va obtenir una victòria abassegadora: de 85 escons

232 «Aher al Palau de la Metal·lúrgia», *La Humanitat*, 10 d'octubre de 1932, p. 6; «L'homenatge a Miquel Badia i Capell», *Full Oficial del Dilluns de Barcelona*, 10 d'octubre de 1932, p. 2.

233 «L'afer escandalós de la venda de credencials d'empleu a l'Ajuntament», *La Humanitat*, 20 d'octubre de 1932, p. 1.

234 «Artemi Aguadé vol claredat», *La Humanitat*, 25 d'octubre de 1932, p. 1.

235 «El senyor Artemi Aguadé contesta una lletra del senyor Samblancat», *La Humanitat*, 26 d'octubre de 1932, p. 5; «L'escàndol del tràfic de càrrecs municipals», *La Publicitat*, 27 d'octubre de 1932, p. 12; «La immoralidad de la venta de empleos», *El Diluvio*, 26 d'octubre de 1932, p. 5.

236 «Tot acabarà bé», *El Be Negre*, 1 de novembre de 1932, p. 4; «Qui sap com és l'Artemi?», *El Be Negre*, 1 de novembre de 1932, p. 2; «L'afer de la venda d'empleus a l'Ajuntament», *La Humanitat*, 31 d'octubre de 1932, p. 9; «L'afer de la venda d'empleus de l'Ajuntament», *La Humanitat*, 14 de novembre de 1932, p. 9.

237 «Actes de propaganda d'Esquerra Republicana de Catalunya per a avui», *La Humanitat*, 12 de novembre de 1932, p. 6, Hi ha llista de centres; «Un miting d'Esquerra Republicana d'Hostafranchs», *La Humanitat*, 14 de novembre de 1932, p. 6.

238 «Actes de propaganda electoral d'Esquerra Republicana de Catalunya», *La Humanitat*, 17 de novembre de 1932, p. 6.

239 *DIC*, 19 de novembre de 1932, p. 4.

240 «La nostra candidatura», *El Be Negre*, 15 de novembre de 1932, p. 1.

241 «Idees d'El Considerat sobre la Guàrdia Civil», *El Considerat*, 18 de novembre de 1932, p. 3.

Barcelona, 19 de març de 1933

Acte de presentació de la bandera del Casal Català de l'Esquerra de l'Eixample.

D'esquerra a dreta, entre d'altres: Joan Tauler, Nicolau Battestini, Maria Dolors Bargalló, Jaume Aiguader, Francesc Macià, Ventura Gassol, Artemi Aiguader i Joan Baptista Soler i Bru.

MERLETTI / IEFC

en va obtenir 67 (58 d'ERC, 5 de la USC i 4 del PRA); la Lliga Regionalista 17 (1 dels quals d'Unió Democràtica de Catalunya); i el Partit Catalanista Republicà 1.²⁴² Per contra la situació a l'Ajuntament de Barcelona no va millorar. D'inici la coalició ERC-USC comptava amb 25 regidors (22 d'ERC i 3 de la USC), per 12 de la Lliga, 12 de la Coalició Republicana Socialista —formada pel PRR, el PRDF, la UGT, el PSOE i la Dreta Liberal Republicana— i 1 republicà autònom. La majoria, però, es va perdre de manera progressiva i fins i tot van expulsar-se mitja dotzena de regidors del partit per males praxis.²⁴³

En paral·lel al garbuix creixent al consistori, el jutge de Primera Instància del jutjat número 6 va processar a Artemi Aiguader i altres membres de la Federació comarcal d'ERC com Joan Tauler, Josep Escofet, Miquel Badia, Carles Duran i també Josep Dencàs i Josep Riera i Puntí pel delictes d'injúries a l'exregidor Francesc Costa, un dels expulsats. Va exigir-los 30.000 pessetes de fiança a cadascú.²⁴⁴

El 30 de desembre de 1932 es va reunir la Federació comarcal d'ERC al Casal Català d'Esquerra del carrer del Vidre, 6 amb Josep Dencàs presidint el Ple i amb la presència d'Artemi, Miquel Badia, Joan Tauler, Lluís Bru, Amadeu Colldeforns, Josep Riera i Puntí i una cinquantena d'assistents.

Aiguader va parlar molta estona i va atacar amb duresa Oriol Anguera de Sojo, president de l'Audiència de Barcelona i enemistat amb Esquerra, amb l'argument «*que s'havia de lluitar contra ell*» perquè «*deten-tava*» un càrrec contra la voluntat d'ERC. Segons ell,

242 Joan ESCULIES. «El procés de generació d'un sistema polític d'obediència catalana» a: Josep Maria ROIG I ROSSICH i Giovanni CATTINI. *La Segona República a Catalunya. Els temps de les il·lusions*, 1931-1933, p. 91-95, 100-103.

243 En general, Ferran AISA. *República, guerra i revolució. L'Ajuntament de Barcelona (1931-1939)*; Anna SALLÉS. *Quan Catalunya era d'Esquerra*; Ramon ALQUÉZAR. *L'Ajuntament de Barcelona en el marc del Front d'Esquerra*, p. 65-66; Joan B. CULLA CLARÀ. *El catalanisme d'esquerra (1928-1936)*, p. 89, 180-190; Manuel PÉREZ NESPEREIRA. *Op. cit.*, p. 135.

244 E. PONS, «Esquerra Republicana de Catalunya», *La Campana de Gràcia*, 31 de desembre de 1932, p. 668-669.

Anguera de Sojo no volia perdonar a ERC que aquesta hagués netejat i aclarit l'Ajuntament.²⁴⁵

Cuejava encara la crítica que es feia a Anguera per haver aplicat mà dura contra l'anarcosindicalisme —part dels votants d'Esquerra— des del càrrec de governador civil de Barcelona del que havia dimitit precisament per topades amb Macià. De manera òbvia el ple de la Federació de Barcelona d'ERC va donar suport als seus membres processats.²⁴⁶

2.4. Cada vegada més en sintonia amb les JEREC

El gener de 1933, com era habitual en començar l'any, es renovava la junta del Casal Català d'Esquerra de l'Eixample i Artemi va continuar a la presidència.²⁴⁷ El Casal, com a segon principal feu de les JEREC a la ciutat, va començar a preparar el 7 de març, amb Aiguader com a president del comitè d'honor, un gran homenatge a Josep Dencàs, aleshores conseller de Sanitat i Assistència Social, a més de dirigent de la Federació de Barcelona-ciutat d'ERC.²⁴⁸

Artemi, la setmana següent, en el marc d'un cicle de converses municipalistes organitzat per la Federació de Barcelona-ciutat, va expressar que era necessari que els homes d'Esquerra Republicana sabessin endegar aquests «*afers dels funcionaris amb tota altesa de mires i fent present que el nostre partit porta com a fi la consecució d'un ideal deixant de banda tota altra finalitat utilitària*».²⁴⁹

245 «La reunió de la comarcal de l'Esquerra», *La Humanitat*, 31 de desembre de 1932, p. 9.

246 «La comarcal de Barcelona fa públiques dues notes aprovades en la reunió del ple, celebrada divendres», *L'Opinió*, 1 de gener de 1933, p. 1.

247 «Un acte públic de cultura», *Full Oficial del Diluns de Barcelona*, 9 de gener de 1933, p. 3; «Casal Català de l'Esquerra de l'Eixample», *L'Opinió*, 17 de gener de 1933, p. 4.

248 «Homenatge a Josep Dencàs Puigdollers», *Foment*, 7 de març de 1933, p. 8; «Esperit de sacrifici», *El Be Negre*, 11 d'abril de 1933, p. 4.

249 «Les converses municipalistes de l'Esquerra», *La Humanitat*, 13 de març de 1933, p. 3.

Barcelona, 9 d'abril de 1933

Àpat d'homenatge a Josep Dencàs celebrat al Palau de Congressos.

D'esquerra a dreta, a la taula presidencial: Jaume Aiguader, Josep Dencàs, Francesc Macià, Carles Pi i Sunyer i Antoni Vilalta.

Miquel Badia, Alexandre Forcades i Artemi Aiguader entreguen una placa commemorativa a l'homenatjat.

GABRIEL CASAS / ANC

Poc després, el 19 de març el Casal Català d'Esquerra de l'Eixample va inaugurar la seva bandera amb la presència de Francesc Macià i els parlaments de Joan Tauler, Maria Dolors Bargalló, Nicolau Battestini, Joan Baptista Soler i Bru, Ventura Gassol i l'alcalde Aiguader.²⁵⁰

En el marc dels preparatius de l'homenatge a Dencàs, Artemi va concedir una entrevista radiofònica des del Palau de la Generalitat. Ho va fer «*voltat de vuit amics, que al seu pas l'han deturat altres cinc o sis vegades, i en el curs de la nostra conversa hem hagut d'interrompre'ns tres o quatre més, per altres tants que aprofitaven per saludar-lo i dir-li alguns mots*». Afegia el periodista que «*aquest Artemi és tan infatigable i està sempre tan enfeinat, que no té ni temps d'afaitar-se, ens diu un amic a cau d'orella*». Aiguader de la seva banda va assegurar que Dencàs es mereixia l'homenatge perquè qui el tracta una vegada «*ja s'hi feia amic*».²⁵¹

El banquet d'homenatge a Dencàs al Palau de Belles Arts de Montjuïc es va fer el diumenge 9 d'abril. Artemi va parlar-hi, amb la presència de la plana major d'ERC. Miquel Badia també ho va fer per, entre altres, negar que les JEREC fossin feixistes sinó una organització «*per defensar les llibertats catalanes*».²⁵² Dos dies després Artemi ja tornava a ser en un míting al Centre Republicà d'Esquerra d'Hostafrancs.²⁵³ La seva activitat era, com havia remarcat el periodista radiofònic, incansable.

Al gener s'havia produït el cisma de l'anomenat grup de *L'Opinió* de Joan Lluhi, Joan Casanelles, Antoni Xirau, Pere Comas juntament amb Josep Tarradellas, enfrontats a Francesc Macià. L'excusa que el

propicià van ser les discrepàncies a l'entorn dels nomenaments i traspàs de l'ordre públic de la República a la Generalitat, però de fons hi havia la voluntat d'aquest grup de joves de limitar les atribucions presidencials de Macià a qui, a més, veien influït o subjugat de manera creixent per les JEREC.²⁵⁴

Després de la dimissió dels seus càrrecs al Comitè Executiu, els «lluhins» van començar una tàctica de desgast des de dins d'ERC, perduda abans de començar davant del magnetisme de l'Avi. Una de les eines que van emprar va ser la Joventut Nacionalista La Falç, una de les dues grans entitats del partit que els seguien i de la que Tarradellas era dirigent.

El 25 de juny de 1933 en el 2n Congrés Nacional Ordinari d'ERC, celebrat al Palau de les Arts Decoratives, Artemi, que va resultar escollit com a membre del Comitè Executiu Central del partit representant la Federació de Barcelona-ciutat juntament amb Joan Tauler i Ventura Gassol, va intervenir a última hora de la nit per a oposar-se en una «*discussió molt viva*» a una proposta de La Falç²⁵⁵ que volia declarar incompatible els càrrecs d'elecció popular amb els del Comitè Executiu de les federacions,²⁵⁶ en línia amb el seu propi règim d'incompatibilitats que impedia a un directiu ostentar un càrrec públic. Es volia apartar a Dencàs del lideratge de la poderosa Federació de Barcelona-ciutat, aprofitant que era diputat. El president de La Falç, Manuel Sandé, la va defensar, però va perdre, fet que hi va produir «*una visible contrarietat*» entre alguns dels seus.²⁵⁷

El 8 de juliol en una conferència al seu Casal Artemi va expressar que «*les Joventuts [JEREC], són un ferm puntal per a la República, ho són perquè senten l'esperit nacionalista i les reivindicacions socials*». Les va elogiar per l'actitud en la darrera vaga de transports —en ocupar els llocs dels conductors dels tramvies que de

250 «Al Casal Català de l'Esquerra de l'Eixample», *Full Oficial del Dilluns de Barcelona*, 20 de març de 1933, p. 1.

251 Jordi BARCELÓ. «L'homenatge a Josep Dencàs, conseller de la Generalitat», *La Humanitat*, 24 de març de 1933, p. 10.

252 «Al Palau de Belles Arts», *Full Oficial del Dilluns de Barcelona*, 10 d'abril de 1933, p. 1; «L'homenatge a Josep Dencàs ha estat un magnífic acte d'adhesió a Esquerra Republicana de Catalunya», *La Humanitat*, 10 d'abril de 1933, p. 1.

253 «Abans d'ahir, al Centre Republicà d'Esquerra d'Hostafrancs», *La Humanitat*, 13 d'abril de 1933, p. 6.

254 Joan ESCULIES. *Josep Tarradellas...*, p. 68-73.

255 Joan ESCULIES. «La Falç (1918-1939). Història d'una joventut del nacionalisme radical català».

256 Maria Dolors IVERN. *Esquerra Republicana de Catalunya (1931-1936) volum II*, p. 281.

257 «El II Congrés nacional d'ERC», *L'Opinió*, 27 de juny de 1933, p. 3.

Barcelona, 21 d'octubre de 1933

Inauguració del Casal d'Esquerra Republicana de Catalunya de les Corts i de la seva bandera.

D'esquerra a dreta: Josep Escofet, Artemi Aiguader, Francesc Macià, Rosa Hill, x, x i Jaume Aiguader.

AHCB (EL DÍA GRÁFICO)

motu proprio o per amenaces dels anarcosindicalistes es negaven a fer-los circular—²⁵⁸ i va afegir que «*si hi hagués necessitat i s'arribés a extrem perillós podríem refiar-nos de l'actitud lleial recta de les nostres Joven-tuts*». També va elogiar al president del govern de la República, Manuel Azaña, per l'inici del traspàs de serveis d'ordre públic i va atacar l'oposició.²⁵⁹

Poc després, *L'Opinió*, convertida en portaveu dels dissidents d'ERC, va posar el crit al cel quan al Casal Català que presidia Artemi se li afegir al final del nom «Estat Català».²⁶⁰ Les Joventuts d'Esquerra Republicana - Estat Català es trobaven aleshores en un moment puixant. Les velles patums de l'Estat Català macianista, com el mateix Jaume Aiguader i Ventura Gassol els emparaven políticament. Gassol com a conseller, a més, incorporava joves de les JEREC al Departament de Cultura de la Generalitat, enfront de les queixes de Tarradellas.²⁶¹

En total sintonia, Artemi juntament amb el seu germà va participar el 22 de juliol en el segon aniversari de la fundació del Centre Català d'ERC d'Hostafrancs amb Dencàs i Macià.²⁶² El 3 d'agost també va parlar en el míting de les JEREC al Centre i Joventut d'Esquerra Republicana del Districte II. Va expressar que ERC «*que té un programa ben estructurat cal que estigui sempre en peu de guerra contra tots els elements que pretenguin pertorbar la pau i tranquil·litat del nostre poble*».²⁶³ I encara el 18 d'agost al Cinema Galileu

de Sants va presidir el míting de les JEREC amb Joan Baptista Soler i Bru, Joan Puig i Ferrer, Jaume Aiguader, Josep Dencàs i Ventura Gassol.²⁶⁴

Enmig del seu constant suport a l'afermament d'ERC com a partit, el 23 d'agost de 1933 Artemi va anar a Madrid per prendre possessió com a subdelegat de l'Estat a Barcelona de la Companyia Transmediterrània.²⁶⁵ Malgrat ser un càrrec menor és un nomenament a tenir en compte perquè Lluís Companys, fins aleshores president del Parlament de Catalunya, havia estat nomenat ministre de Marina el 12 de juny. Artemi va ocupar el lloc del dimitit Josep Antoni Traba, també d'ERC, que n'era sota el ministre azañista d'Acció Republicana, José Giral.²⁶⁶ En passar en tren per Reus dirigents del FNR, i de les JEREC van felicitar Artemi.²⁶⁷

Els humorístics de l'oposició no van desapropiar l'ocasió per riure-se'n d'ell i expressar que Aiguader «*està a punt d'arranjar satisfactòriament tots els afers de la Transmediterrània*».²⁶⁸ Van afegir que havia fet un donatiu de 50.000 pessetes al seu germà perquè no quedés pobre, com els dissidents Lluhi, Comas, Casanelles i Tarradellas. Acusacions totes elles de les que no es presentaven proves.²⁶⁹ «*L'Alcalde ha manifestat als periodistes que aquest Artemi Aiguader, enxufat darrerament, no és el seu germà, ja que aquest es diu Artemio i no aigüader*», disparava el *DIC*.²⁷⁰ De tota manera, com que Companys va cessar de minis-

258 Josep Maria SANAHUJA. *Les conselleries de Governació i Justícia de la Generalitat de Catalunya, 1931-1934*, p. 158-159.

259 «Conferència del president del Casal Artemi Agudé pronunciada el dia 8 del corrent al nostre Casal», *Butlletí Casal Català Esquerra Eixample*, 1 de juliol de 1933, p. 5.

260 «El pleito de la Esquerra», *El Diluvio*, 3 de setembre de 1933, p. 14.

261 «No és or tot el que lluu», *DIC*, 14 de gener de 1933, p. 7; «L'Esquerra vista per dins», *El Be negre*, 3 de gener de 1933, p. 8.

262 «Centre Català d'Esquerra Republicana d'Hostafrancs», *L'Opinió*, 22 de juliol de 1933, p. 3.

263 «Abans d'ahir al Centre i Joventut d'Esquerra del districte segon», *La Humanitat*, 5 d'agost de 1933, p. 8.

264 «Joventuts d'Esquerra Estat Català», *La Humanitat*, 18 d'agost de 1933, p. 3.

265 «Artemi Aiguader a Madrid», *La Humanitat*, 24 d'agost de 1933, p. 1.

266 «Sense cessantia», *La Veu de Catalunya*, 9 de setembre de 1933, p. 10; «A cadascú el seu», *Mirador*, 5 d'octubre de 1933, p. 1; «Majoria», *La Veu de Catalunya*, 23 d'agost de 1933, p. 10.

267 «L'Artemi Aiguader Miró, cap a Madrid», *Foment*, 25 d'agost de 1933, p. 8.

268 «Notes breus», *L'Esquerra de la Torratxa*, 8 de setembre de 1933, p. 4.

269 «Notícies curtes», *L'Esquella de la Torratxa*, 13 d'octubre de 1933, p. 9.

270 «Manxiules», *DIC*, 16 de setembre de 1933, p. 6.

Barcelona, 26 d'octubre de 1933

Cartell del miting celebrat al Casal Català de la Bordeta, amb la participació d'Antoni Mas, Antoni Soterias, Isidre Armengol, Maria Dolores Bargalló, Artemi Aiguader, Josep Tomàs i Piera, Joan Baptista Soler i Bru i Martí Barrera. UB-BPR

tre el 13 de setembre, quinze dies després Artemi també va dimitir.²⁷¹

Les eleccions municipals eren previstes per al dia 17 de desembre de 1933. A mesura que va apropar-se la data va començar el moviment per configurar les llistes a l'Ajuntament. A les acaballes de setembre Artemi va participar en una reunió del directori d'ERC per parlar, entre altres, de la disciplina de partit i de la moralitat en l'exercici dels càrrecs públics amb Francesc Macià, Amadeu Aragay, Miquel Badia, Joan Selves, Carles Pi i Sunyer, Jaume Aiguader i altres.²⁷²

Artemi va sortir-ne a primera hora de la tarda i quan els periodistes van abordar-lo per treure-li informació, el seu germà el va cridar «*fent-li fraternals observacions respecte l'absolut mutisme a què es devia*».²⁷³ La discreció no era el seu fort.²⁷⁴

La rellevància d'Artemi en les bambolines del partit no deixava dubte. El 4 d'octubre va participar a un míting d'afirmació d'ERC a l'FNR de Reus juntament amb Josep Dencàs, Ventura Gassol i Carles Duran. També va explicar després al Casal d'Esquerra «Estat Català» d'Hostafrancs l'actuació política de les JEREC.²⁷⁵ Precisament, en aquest centre van organitzar-se uns Jocs Florals en els que Artemi, com altres, va oferir un premi.

A la tardor ja es rumorejava que Jaume Aiguader seria rellevat al capdavant del consistori pels successius problemes en el grup municipal d'ERC, que l'havien deixat en una situació crítica. Al partit van començar a buscar una sortida honorable per al doctor. Per rellevar-lo per elevació en començar l'octubre van proposar-lo com a ministre del nou govern de Diego Martínez Barrio que preparava la convocatòria electoral a Corts. El nou president del consell va declinar

271 «Els senyors Trabal i Artemi Aiguader dimiteixen llurs càrrecs», *La Publicitat*, 27 de setembre de 1933, p. 3.

272 Joan B. CULLA CLARA. *El catalanisme...*, p. 185-186.

273 «La reunió del directori de l'Esquerra», *L'Opinió*, 28 de setembre de 1933, p. 1.

274 Josep Maria FRANCÉS. *Memorias de un cero a la izquierda*, p. 705, 708.

275 «Avui, al Foment Nacionalista Republicà, de Reus», *La Humanitat*, 4 d'octubre de 1933, p. 5, 7.

i va preferir Carles Pi i Sunyer com a ministre de Treball. Càrrec en el que no va passar de dos mesos perquè després dels comicis de novembre Alejandro Lerroux esdevindria cap del Govern.²⁷⁶

També en començar l'octubre Macià va expressar en un míting a Hostafrancs que volia resoldre el tema de l'Ajuntament amb un home «*abnegat, competent, equànime, polític honrat i d'absoluta preparació*» per alcalde. Unes paraules que es van interpretar com una crítica a Jaume Aiguader i a una certa tibantor entre ambdós. Feia setmanes que, per altra banda, Artemi sonava amb opcions d'anar a la llista i esdevenir regidor barceloní.²⁷⁷

La tibantor que hi pogué haver entre el president Macià i l'alcalde es feia extensiva a Artemi, que no era —com ja havia quedat clar— del tot sant de la devoció de l'Avi. De manera recent, per exemple, Artemi havia anat al Palau del Governador General de Catalunya per visitar Joan Selves. Aquest, un dels principals opositors a les JEREC i a qui Dencàs no podia veure,²⁷⁸ el va fer esperar molt. Artemi va marxar enutjat i va anar a veure el seu germà, que hauria trucat a Macià, qui a la vegada hauria trucat a Selves per demanar-li que el rebés.²⁷⁹

A finals d'aquell mes Artemi va participar en un acte al Foment Republicà de Sants amb Andreu Rebertés, Josep Tomàs i Piera, Josep Fontbernat, Joan Tauler i Martí Barrera. Va expressar que si triomfessin les dretes tornaria «*aquella repressió que encara recorden espaordits els ciutadans*».²⁸⁰ Dos dies des-

prés, el 22 d'octubre, les JEREC van desfilar per Barcelona fins a l'Estadi de Montjuïc on van celebrar unes «Jornades atlètiques». El president Macià, juntament a Dencàs, els van saludar al peu de la montanya des d'un auto descapotat. Les imatges de la desfílada van servir als seus detractors per acusar els escamots de les JEREC de «feixistes» i va originar-se una tormenta política considerable en el si de la pròpia ERC i amb l'oposició.²⁸¹

El fill gran de Jaume Aiguader, Josep Anton, de dinou anys, amb altres amics de les JEREC va amenaçar a la terrassa de l'Hotel Colón, a plaça Catalunya, redactors i col·laboradors d'*El Be Negre*, una de les veus més crítiques amb les JEREC i amb l'alcalde. La nit del 24 d'octubre van assaltar la impremta de la publicació. Descobert, va admetre que ho havia fet per passar comptes amb les calúmnies del satíric sobre els seus pares, aleshores divorciats. Processat, va haver de pagar 5.000 pessetes per responsabilitat civil.²⁸²

Aquest seguit de fets va portar al president Macià —fart i pressionat per diverses bandes— a «parar els peus» a Dencàs i Badia i obligar-los-hi a dissoldre els escamots. La mesura va trigar uns mesos a concretar-se.²⁸³ Enmig d'aquesta situació Artemi el 25 d'octubre va participar en un altre acte al seu Casal amb Soler i Bru, Gassol i l'alcalde i tres dies després en un altre a l'Ateneu Nacionalista Republicà de la Bonanova.²⁸⁴ Són una breu mostra dels molts actes en els que

276 Carles Pi i Sunyer. *La República y la guerra. Memorias de un político catalán*, p. 156-157.

277 «A Madrid recatalanitzen els homes de govern de l'Esquerra», *El Be Negre*, 11 d'octubre de 1933, p. 4; «La candidatura de l'Artemi», *La Veu de Catalunya*, 3 d'agost de 1933, p. 10.

278 Lluís AYMAMÍ. *El 6 d'Octubre tal com jo l'he vist*, p. 73.

279 «L'espera interminable», *La Veu de Catalunya*, 7 d'octubre de 1933, p. 10.

280 «Foment Republicà del districte VII», *La Humanitat*, 20 d'octubre de 1933, p. 3; «El míting d'Esquerra Republicana va constituir un èxit imponent», *La Humanitat*, 22 d'octubre de 1933, p. 7.

281 Enric UCELAY-DA CAL. «Com es fixà la imatge dels "dolents": les Joventuts d'Esquerra Republicana - Estat Català i la problemàtica d'un "feixisme català"» a: Enric UCELAY-DA CAL, Arnau GONZÁLEZ VILALTA i Xosé Manuel NÚÑEZ SEIXAS (eds.) *El catalanisme davant del feixisme, 1919-2018*, p. 217-258.

282 Maria Dolors IVERN. *Esquerra Republicana de Catalunya (1931-1936)*, vol. I. p. 58-66; Rossend LLATES. *Op. Cit.*, p. 98-99; Josep PICH, David MARTÍNEZ FIOL i José CONTRERAS. «Somriures abans de la tempesta. Josep Maria Planes, impulsor del periodismo satíric i d'investigació durant la Segona República», *Afers*, 88, 2017, p. 753-783.

283 Fermí RUBIRALTA. *Miquel Badia...*, p. 103.

284 «Casal Català de l'Esquerra de l'Eixample», *La Humanitat*, 25 d'octubre de 1933, p. 3; «Ateneu Nacionalista Republicà de la Bonanova», *La Humanitat*, 27 d'octubre de 1933, p. 4.

Barcelona, 23 de maig de 1934

Inauguració del nou estatge del Casal Català de l'Esquerra de l'Eixample «Estat Català».

D'esquerra a dreta: Marian Font, Joan Baptista Soler i Bru, Miquel Badia, Ventura Gassol, Artemi Aiguader, Carles Pi i Sunyer, Jaume Aiguader...

Darrere, dempeus, es reconeixen Antoni Ventós i Miquel Guinart.

GABRIEL CASAS / ANC

va prendre part. Una activitat que incrementava en període electoral, per bé que Artemi, a diferència d'altres, no va ser mai donat a treure el cap en actes públics de l'Ajuntament o de la Generalitat.²⁸⁵

Enmig va continuar el procés per confeir la llista electoral per al consistori. La Federació de Barcelona-ciutat, dominada pels de Dencàs, va proposar a Artemi Aiguader, Miquel Badia, Carles Duran i el ja regidor Josep Escofet. Per la seva banda Companys, malgrat que no havia donat suport als «lluhins» en la seva pugna interna a Esquerra per guardar un equilibri amb les JEREC, s'hi va negar. Els consellers del govern Macià menys afins a les JEREC —Miquel Santaló, Pere Mesres, Martí Barrera i Joan Ventosa i Roig— van expressar que dimitirien si era el cas.

Per tal d'aconseguir que fossin escollits els candidats afins a les JEREC, la Federació va convocar la votació d'elecció el 29 d'octubre de manera urgent per no donar temps de resposta als centres crítics. *L'Opinió*, aleshores ja alineada amb la nova formació que després de ser expulsats d'ERC havien fundat els «lluhins» i Tarradellas, el Partit Nacionalista Republicà d'Esquerra, acusava que només havien estat avisats Artemi «*separatista d'Estat Català*» president del Casal Català d'Esquerra de l'Eixample i el Centre Catalanista d'Esquerra de la Rambla de Catalunya presidit per Jaume Serra i Hünter.²⁸⁶

La Federació volia que Artemi Aiguader, Miquel Badia, Carles Duran, Josep Riera i Puntí, Hilari Salvadó i altres anessin a les llistes, els tres primers com a representants de les JEREC i com a lloctinents de Dencàs. Es va generar, però, una forta oposició interna i una vintena de centres d'ERC de la ciutat van exigir que la votació per proposar candidats es posposés i se'ls donés marge.²⁸⁷

285 «Actes de propaganda d'ERC», *La Humanitat*, 11 de novembre de 1933, p. 7; «Campanya electoral», *La Humanitat*, 11 de novembre de 1933, p. 7.

286 «L'avantvotació d'avui, a Esquerra Republicana», *L'Opinió*, 29 d'octubre de 1933, p. 7.

287 «La Comarcal de l'Esquerra ha suspès l'avantvotació de candidats», *La Veu de Catalunya*, 1 de novembre de 1933, p. 15; Maria Dolors IVERN. *Esquerra...*, vol. I, p. 442.

Abans de prendre més mal, la Federació va conveir en traspasar la responsabilitat de confeir la llista al líder indiscutit, el president Francesc Macià. Aquest va agrair la deferència, tot constatant que el reglament de les comarcals deixaven clar que havien de ser elles les qui escollien els candidats. Conscient dels seus tarannàs abrandats, el president no tenia cap intenció en deixar que Artemi Aiguader i Miquel Badia hi figuressin.

Així que l'Avi va expressar que ambdós havien «*evitat tota motivació de dificultat en aquest sentit*». Va afegir, per ensabonar-los, que malgrat que els podria haver inclòs a la llista electoral, no els deixava al marge per manca de mèrits sinó per estimar que els seus serveis «*tan estretament vinculats a l'organització del Partit, són més convenients i donaran un rendiment més efectiu dintre Catalunya*».²⁸⁸ La fama del seu caràcter expeditiu acompanyava Artemi i Macià n'estava al cas.

El 9 de novembre, per exemple, al Centre d'Esquerra de la França Xica, al carrer de Grasses, al peu de Montjuïc va parlar el jurista Josep Maria Bertran de Quintana de la seva actuació com a regidor a l'Ajuntament i va carregar contra les actuacions dels escamots als que va titllar de «feixistes». El Centre va acordar la separació d'ERC en solidaritat amb Bertran. Artemi va intentar convèncer els afiliats que votessin contra la separació.²⁸⁹

Poc després *La Publicitat* va afirmar que Artemi i Dencàs es queixaven que no hi havia molts rabassaires el diumenge 12 de novembre en un míting d'ERC a la Monumental i que «*llur ofici d'arregladors els exigia que passegessin*» animant la gent.²⁹⁰ Enmig d'aquestes crítiques, i malgrat que les opcions eren ben poques, el nom d'Artemi va seguir sonant començant el desembre per entrar a les llistes. Les reunions per tan-

288 «Unes delcaracions interessants del President Francesc Macià», *La Humanitat*, 11 de novembre de 1933, p. 8.

289 «L'autonomia de Catalunya por esser una realitat, i no una il·lusió, si la coalició d'esqueres triomfa», *L'Opinió*, 11 de novembre de 1933, p. 8.

290 «Els rabassaires es desinflen», *La Publicitat*, 14 de novembre de 1933, p. 1.

Barcelona, 9 d'agost de 1934

Mítting al Foment Republicà de Sants amb motiu del lliurament de la nova senyera de l'entitat.

A la presidència, d'esquerra a dreta: Antoni Oliva, Joan Tauler, Antoni Ventós, Emiliانا de Rius, Josep Dencàs, Josep Tomàs i Piera —rere seu, Artemi Aiguader— i Humbert Torres.

PÉREZ DE ROZAS / AFB

car-les entre ell, Dencàs i Gassol amb Macià van continuar.²⁹¹

Finalment, però, el Govern liderat per ERC va posposar les eleccions municipals per un esclat de violència anarquista, que la Lliga va veure com una excusa per guanyar temps després de la davallada a les eleccions a Corts.²⁹² D'altra banda, de manera inesperada Francesc Macià va morir el dia de Nadal de 1933 després d'una operació d'apèndix que es va complicar. El darrer dia de l'any el Parlament va escollir Lluís Companys per succeir-lo al capdavant de la presidència de la Generalitat.

2.5. Els misteriosos Fets d'Octubre

En començar el 1934 Artemi Aiguader va ser reelegit com a president del Casal Català de l'Esquerra de l'Eixample.²⁹³ El 14 de gener finalment es van celebrar les municipals i Carles Pi Sunyer va rellevar com a alcalde de Barcelona Jaume Aiguader en vèncer la llista que encapçalava, la Coalició d'Esquerres Catalanes, liderada per ERC amb la USC, ACR i el PNRE, que reagrupava de nou tot el catalanisme republicà i permetia tancar ferides.

Durant el primer mig any l'actuació d'Artemi va continuar en la mateixa línia que fins aleshores, amb una elevada participació en el si d'ERC. El 3 de març, per exemple, va participar en la reunió del ple del directori del partit presidit per Joan Casanovas i juntament amb Josep Dencàs, Lluís Mestres, Martí Rouret,

Manuel Galés, Josep Puig Pujades, Joaquim Dardalló i Joan Tauler, entre altres, per valorar la marxa del govern d'Alejandro Lerroux.²⁹⁴

El diumenge 8 d'abril va assistir a l'enterrament de Ramon Maria Companys, germà del president, mort en electrocutar-se mentre treballava.²⁹⁵ A finals d'aquell mes Artemi, preocupat per muscular el seu Casal, va aprofitar Sant Jordi per demanar que cada soci fes una donació d'un llibre per a la biblioteca.²⁹⁶ L'endemà va participar en un míting d'afirmació anti-feixista al Foment Republicà de Sants amb el seu germà Jaume, Joan Baptista Soler i Bru i altres. El dijous 26 d'abril els mateixos actors van repetir míting al Casal Català d'Esquerra «Estat Català» d'Hostafrancs.²⁹⁷

Com era habitual en ell va continuar participant en mítings com el del 21 de maig a l'Avenç Republicà de la Bordeta amb Ramon Frontera, Manuel Galés, Josep Tomàs i Piera, Jaume Aiguader, Josep Dencàs, Carles Pi i Sunyer i Lluís Companys. En la inauguració del nou local d'ERC va expressar que aquella barriada «*portava la bandera de tot el moviment de democràcia*» i exhortà els presents perquè «*no defalleixin mai i que siguin dignes de les llibertats de Catalunya*».²⁹⁸

El dimecres 23 va tenir lloc la inauguració del nou estatge del Casal Català de l'Esquerra de l'Eixample «Estat Català» que presidia, a la Gran Via de les Corts Catalanes, 463, entre els carrers de Calàbria i Rocafort, en el marc del tercer aniversari de la seva fundació. L'acte comptà amb la presència del president Companys, els consellers Dencàs, Barrera i Gassol, l'al-

291 «Rumors», *La Veu de Catalunya*, 3 de desembre de 1933, p. 12; «Definició», *La Veu de Catalunya*, 7 de desembre de 1933, p. 10; «El dia a la Generalitat», *La Veu de Catalunya*, 9 de desembre de 1933, p. 13; «Això no priva», *La Veu de Catalunya*, 15 de desembre de 1933, p. 12; «Personatges de segon ordre», *La Veu de Catalunya*, 16 de desembre de 1933, p. 12; «Impossibles», *DIC*, 30 de setembre de 1933, p. 10.

292 Arnau GONZÁLEZ VILALTA. «La representació parlamentària catalana a les Corts republicans (1931-1939): Del catalanisme hegemònic i pragmàtic a la vinculació amb la política espanyola».

293 «Casal Català de l'Esquerra de l'Eixample», *La Humanitat*, 3 de febrer de 1934, p. 6.

294 «La reunió del ple del directori d'Esquerra Republicana», *La Humanitat*, 4 de març de 1934, p. 1.

295 «L'enterrament de les despulles del malaguanyat Ramon Maria Companys, constituït una imponent manifestació de dol», *La Humanitat*, 10 d'abril de 1934, p. 8.

296 «Per la millor diada del llibre català», *Full Oficial del Dilluns de Barcelona*, 23 d'abril de 1934, p. 1.

297 «Joventut d'Esquerra "Estat Català"», *La Humanitat*, 21 d'abril de 1934, p. 3.

298 «Avenç Republicà de la Bordeta», *La Humanitat*, 18 de maig de 1934, p. 3; «Inauguració d'un nou local d'Esquerra» i «Un gran míting al Casal Català de l'Esquerra de l'Eixample Estat Català», *La Humanitat*, 23 de maig de 1934, p. 4.

Barcelona, 10 de setembre de 1934

Delegació d'Esquerra Republicana que visita el president Companys per tal de fer-li entrega d'un manifest de suport al proletariat madrileny, després d'uns incidents ocorreguts a la capital de l'Estat.

D'esquerra a dreta: Josep Antoni Trbal, Joan Tauler, Joan Sauret, Amadeu Colldeforns, Josep Badia, Lluís Bru, Jaume Aiguader, Josep Tomàs i Piera, Lluís Companys, Manuel Galés, Francesc Farreras i Duran, Joan Baptista Soler i Bru, Martí Rouret i Artemi Aiguader.

MERLETTI / IEFEC

calde Pi i Sunyer, el diputat Soler i Bru i Jaume Aiguader. En l'inici de l'acte Artemi va demanar un minut de silenci per Macià «*creador i restaurador de la Catalunya Lliure*» i va explicar que de la trentena de socis fundadors s'havia passat a més de 1.300.²⁹⁹

En la mateixa línia de prendre Macià com a referent —un gest evident de les JEREC per marcar un perfil propi dins del partit— el diumenge 27 de maig Artemi va pronunciar unes paraules davant la tomba de l'Avi en el marc d'una desfilada d'entitats.³⁰⁰ El 5 de juny de 1934 va participar amb Josep Dencàs i Jaume Aiguader a la reunió del ple de les JEREC del districte 7è que es va celebrar al Casal que presidia.³⁰¹ La proximitat d'Artemi als capitosts de les JEREC i el seu tarannà abrandat està fora de dubte.

Joan Puig i Ferreter, que el coneixia molt bé, va evidenciar-ho en les seves memòries. «*Aquesta il·lusió ridícula [que tenia Dencàs] per les armes i els cops de força era una de les coses més grotesques de certs homes de la nostra política en aquells temps. També en participava l'Artemi Aiguader. I el seu germà Jaume la hi tolerava, i àdhuc es complaïa en lloc de contrariar-la, d'oposar-s'hi amb tota la força que li hauria hagut de donar la seva autoritat, que no n'hi donava gens*». Puig i Ferreter veia que en la base del caràcter de Jaume Aiguader hi havia «*la bondat*» i «*queia de massa bo*» perquè segons ell tenia somnis reformadors i imaginaris.³⁰²

Un dia, segons el diputat i literat selvatà, Artemi el va dur al seu Casal i li va mostrar centenars de fusells de diverses marques i calibres i li va dir «*aquí no badem. Eh que estem preparats*». Continuava explicant l'escriptor —que cremava els seus dimonis escrivint les memòries— que en un despatx del fons del Palau de la Generalitat aleshores es reunien de tant en tant

joves de les JEREC amb Josep Dencàs, conseller, i Miquel Badia. Alguns d'ells funcionaris que deixaven de treballar per assistir a la reunió.

«*L'objecte de la reunió era treballar contra Companys, de censurar-lo, dir-ne mal. Una mena de conspiració, si es vol. Hi solien anar els dos Aiguaders, Artemi i Jaume. Mig de mala gana hi anava també Ventura Gassol, perquè defecte i qualitat de Gassol era el de voler estar bé amb tothom, de no acabar-se mai de decidir si del costat d'EC [vol dir JEREC] o de Companys*». Al mateix temps dibuixava un Dencàs en mans de Badia.³⁰³

En aquest moment ja havia començat la greu crisi política entre la Generalitat i el govern de la República presidit pel valencià Ricard Samper al voltant de l'aprovació de la Llei de Contractes de Conreu.³⁰⁴ En aquell estiu políticament cada vegada més calent el 9 d'agost Artemi va participar en el lliurament de la bandera al Foment Republicà de Sants amb la plana major d'ERC.³⁰⁵

No era tampoc difícil veure'l acompanyant Dencàs en les visites d'aquest a Companys. Des del seu Casal promovia actes a dojo, com l'aplec de germanor a la Colònia Güell del 27 d'agost que va presidir.³⁰⁶ No en va Artemi era ja aleshores «*popularíssim*» segons *La Veu de Catalunya*.³⁰⁷ El diari opositor apuntava fins i tot que se li volia fer un homenatge per considerar-lo, en to de burla, juntament amb el rabassaire Amadeu Aragay «*els homes més representatius de les esquerres coaligades*». ³⁰⁸

Mentrestant Jaume Aiguader, deslliurat de l'alcaldia i momentàniament sense càrrec, va dedicar-se a

303 Ibídem, p. 152-154.

304 En general, Manel LÓPEZ. *Els fets...*

305 «Foment Republicà de Sans», *La Humanitat*, 7 d'agost de 1934, p. 3.

306 «Grandios aplec de germanos a la Colònia Güell», *La Humanitat*, 28 d'agost de 1934, p. 1.

307 «El dia a la Generalitat», *La Humanitat*, 24 d'agost de 1934, p. 11.

308 «L'Aragai i l'Artemi», *La Veu de Catalunya*, 29 d'agost de 1934, p. 10.

299 «El gran míting al Casal Català de l'Esquerra de l'Eixample "Estat Català"», *La Humanitat*, 25 de maig de 1934, p. 3.

300 «A la memoria de Francesc Macià», *La Humanitat*, 29 de maig de 1934, p. 3.

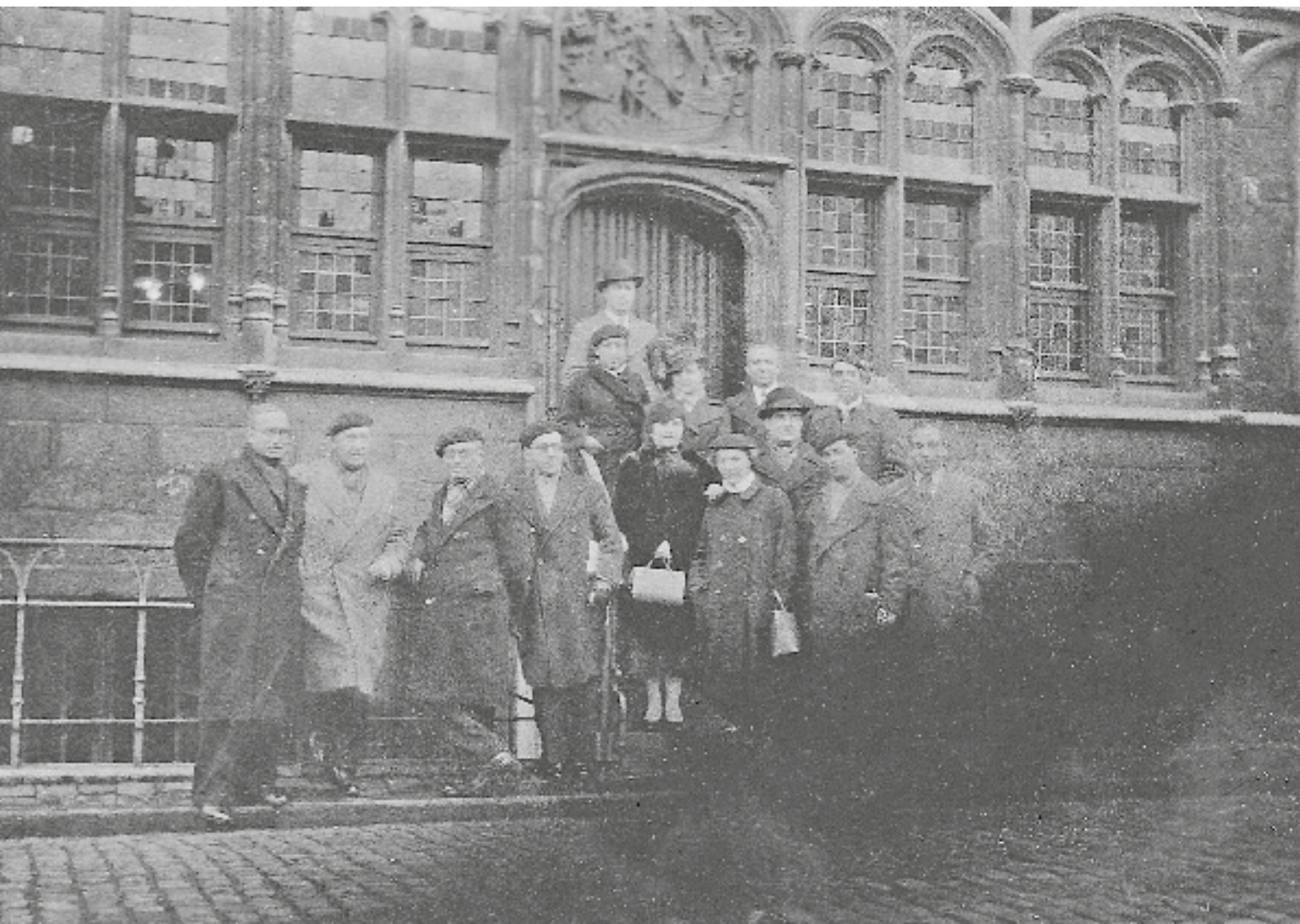
301 «Esquerra Republicana de Catalunya», *La Publicitat*, 5 de juny de 1934, p. 9.

302 Joan PUIG I FERRETER. *Memòries polítiques*, p. 155.

París, tardor de 1934

Un grup d'exiliats catalans pels Fets d'Octubre,
entre els quals Artemi Aiguader i Joan Ventosa i Roig.

APV

la posada en marxa de *Pamflet. Revista Nacionalista i Revolucionària* una publicació que va començar a editar-se amb periodicitat quinzenal aquell mes. Hi col·laboraven Amadeu Aragay, amb el que el contacte era evident, Miquel Badia, Josep Dencàs, Josep Puig i Ferrer —aleshores pròxim al cercle separatista i no pas gens crític amb els Aiguader—, entre altres perfils.³⁰⁹ Amb *Pamflet* el corrent separatista comptava amb tenir un altre altaveu per donar ressò als seus propòsits en un moment d'alta tensió.

A mesura que la situació política s'escalfava també ho va fer l'actitud dels elements més radicals dels bàndols en disputa. El 9 de setembre d'aquell 1934 la policia de la Generalitat va tenir coneixement que en el camp de Can Tubella, prop d'Olesa de Montserrat, s'hi concentrarien elements monàrquics afiliats al requetè per fer-hi exercicis militars.

Miquel Badia, va presentar-s'hi amb tres camionetes de guàrdies d'assalt i, malgrat que alguns es van fer escàpols, va fer una norantena de detinguts. La majoria eren joves amb la boina vermella, armes curtes, banderes monàrquiques i documents que parlaven d'un moviment de dretes per a endegar a l'octubre. Un capellà va resultar ser el cap dels reunits.

En veure's detinguts, alguns dels xicots —molts no passaven dels divuit anys— haurien tirat la boina a terra i s'haurien posat a plorar. Va ser debades perquè se'ls va traslladar a Barcelona i una vegada arribats a Pedralbes, Badia els va fer baixar dels vehicles de trasllat per finalitzar el trajecte a peu per Urgell, Gran Via, Pau Claris, Urquinaona i Via Laietana fins a la comissaria d'Ordre Públic exhibint-los emmanillats. Molts ciutadans van sortir als carrers per veure'ls passar, entre els quals Artemi i Dencàs.³¹⁰ L'opositor *DIC* va considerar el passeig d'aquells requetès una «*gitanada*» i va trobar «*normal*» que Aiguader hi anés.³¹¹

L'endemà, 10 de setembre, des del Casal d'aquest darrer van marxar cap a la Generalitat les organitza-

cions de les JEREC amb els germans Badia i Artemi Aiguader, Amadeu Colldeforns i altres per mostrar el seu suport al president Companys en la pugna amb Madrid.³¹² I encara el dia 26 Artemi va participar en l'homenatge a Miquel Badia al Casal d'Esquerra «Estat Català» de Gràcia i va cloure l'acte amb un clam de «*Catalunya lliure*».³¹³

En començar el mes els preparatius que van desembocar en els Fets d'Octubre es van accelerar. El dia 1 el president Companys va suspendre una visita a Lleida i va quedar-se al Palau de la Generalitat, on va despatxar amb els consellers Lluhí i Esteve, i amb el comissari general d'Ordre Públic, Pere Coll i Llach. De manera significativa a última hora de la tarda va visitar el Casal que presidia Artemi.³¹⁴ El 4 d'octubre aquest darrer va coincidir de nou, de manera pública com a mínim, al Casal d'Esquerra «Estat Català» d'Hostafrancs amb el seu germà, Dencàs, Pi i Sunyer i Companys.³¹⁵

Aquell mateix dia Alejandro Lerroux va tornar a la presidència del govern espanyol i va permetre l'entrada de tres ministres de la CEDA. Com a resposta, davant el fet que la República perillés, la UGT i el PSOE declaraven a Madrid una vaga general a la qual s'unia la CNT a Astúries. A Catalunya l'Aliança Obrera —un pacte d'acció revolucionària de les forces obreres—, va declarar també la vaga general. Com a gairebé arreu de l'Estat, la CNT es va mantenir al marge. De referons hi havia també el seu enfrontament amb Dencàs i Badia, «el capità collons», que els fustigaven des del Departament de Governació.³¹⁶

El 6 d'octubre al vespre els escamots de les JEREC van concentrar-se als centres de referència respec-

312 «Solidaritat de masses i reivindicació del 14 d'abril», *La Humanitat*, 11 de setembre de 1934, p. 1.

313 «Al Casal d'Esquerra "Estat Català" de Gràcia», *La Humanitat*, 27 de setembre de 1934, p. 9.

314 «L'adhesió de Catalunya al seu President», *La Humanitat*, 2 d'octubre de 1934, p. 1.

315 «Al Casal d'Esquerra Estat Català d'Hostafrancs», *La Humanitat*, 28 de setembre de 1934, p. 9.

316 Joan ESCULIES. *Evitar l'error de Companys. Tarradellas i la lliçó dels Fets d'Octubre*, p. 50-53.

309 Manuel PÉREZ NESPEREIRA. *Op. Cit.*, p. 145-147.

310 «Diumenge passat la policia sorprengué una concentració de monàrquics armats», *L'Opinió*, 11 de setembre de 1934, p. 6.

311 «La gitanada», *DIC*, 15 de setembre de 1934, p. 4.

Brussel·les, tardor de 1935

Un grup d'exiliats catalans pels Fets d'Octubre.

D'esquerra a dreta: Pere Estapé, Daniel Cardona, Sergi Bermúdez, Josep Roig, Joan Ventosa i Roig, Jaume Valls, Josep Tomàs i Piera, Jaume Fina, Jesús Pérez Salas, Enric Canturri, Emili Cuixart, Martín López Segarra, Artemi Aiguader i x.

APV

tius, sobretot al de Major de Gràcia i als de Gran Via de les Corts Catalanes, al de Badia i al d'Aiguader, conegut per motius evidents com «el Casal de l'Artemi». En aquests punts se'ls van facilitar armes llargues Remington i Winchester.³¹⁷ Segons el disposat, des del seu Casal els Badia havien de dirigir les forces desplegades pel centre de la ciutat i des del Casal d'Artemi les disperses del carrer d'Urgell en direcció a la plaça d'Espanya. A les set Miquel Badia va anar al Casal d'Artemi on va ser rebut amb entusiasme, mentre s'esperava un camió amb armes i munició.³¹⁸

Pels volts de les vuit Companys va proclamar «l'Estat Català de la República Federal Espanyola» al balcó del Palau de la Generalitat i poc després van començar les escaramusses sobretot pel centre de la ciutat entre l'exèrcit i els grups armats fidels al president.³¹⁹ Passats els primers moments d'eufòria i després de la reacció del govern Lerroux decretant l'estat de guerra, aviat es va veure que els esdeveniments es descabdellarien de manera ben diferent al joíós 14 d'abril de 1931. A partir d'aquell moment l'actuació d'Artemi s'emboira.

D'acord amb Joan Costa i Deu i Modest Sabaté, reporters de *La Veu de Catalunya*, «l'Artemi Aiguader i alguns altres no es van moure tota la nit d'un dels despatxos de la casa [el Casal], on es féu gran consum de begudes».³²⁰ De la seva banda, el periodista d'*El Be Negre* i crític teatral Rossend Llates, de l'òrbita d'Acció Catalana Republicana, en recordar aquella nit va fer una descripció en la mateixa línia, però més acurada de l'esdevenint. «L'Artemi era un home trempat i espontani, ben diferent del seu germà Jaume, intel·lectual i apostòlic, no exempt de grans i poc motivades ambicions polítiques».

«Artemi [prosseguia Llates] era popular i directe: no l'embolicaven els complexos de Gutenberg (vull dir la lletra escrita). Era un gran tipus per a un Casino de ciutat de segona o tercera categoria. Val a dir que no te-

nia pretensions sinó de passar-se-la bé i amb l'esquena dreta. Amb tot això, valentot i ple de bon sentit realista. Al seu Casal, hi anà a parar un bé de Déu d'armes i de jovencells mobilitzats no sabien ben bé per què, encara que es pensaven que devia ser per Catalunya».

El periodista prosseguia amb el relat dels fets en el seu record, assegurant que malgrat aquesta visió lleugera «Artemi tenia massa bon cor per a permetre's arriscar la vida d'uns joves plens de bona fe i d'inexperiència. Sabia de bona tinta que no hi havia organització ni res de res i que tot —com diuen o deien a Mallorca, “anava braç per mànega”—. I es preguntava, «què fer, en tal cas? [Artemi] tingué un acudit magnífic. Casualment havia dut no se sap per quina raó un tapet verd. L'estengué damunt una taula. Es feu dur un joc de cartes, i com qui no fa res, obrí una banca de set-i-mig, que és un joc divertit i que no encaparra els jugadors».

D'aquesta manera, «molts dels nois que estaven concentrats vetllant les armes es concentraren cap a una altra banda; cap a les peripècies del noble joc del set i mig. Es jugava plata; des de la mitja pesseta, petita i bufona, fins al duro de bona trinca, passant per les pessetes i els pessetons (dues pessetes)». Així les coses, segons Llates la partida va durar «hores i hores», mentre Dencàs parlava per ràdio fins que el conseller de Governació «engegà un ¡Viva España! estentori. Llavors Artemi, amb calma i recalcant les paraules, digué: “Fins aquí podíem arribar! Nois, anem-nos-en a casa”. La tàctica d'Artemi salvà alguna vida».³²¹

La visió que rere l'Artemi abrandat n'hi havia un de sentimental —cal pensar també en la coca de cireres reusenca per la canalla, que ell no tenia— també la va compartir Artur Bladé. L'escriptor va dir d'Aiguader que sempre posava una punta d'emoció «en les seves demostracions d'afecte, en les seves paraules d'amistat i fins en els seus discursos polítics, quan preconitzava l'abraçada perenne i llençava “l'únim-nos, germans!”». I que ho feia «amb una espurna als ulls que potser era una llàgrima encantada al mig d'un somriure o qui sap el que era», perquè quan l'havia conegut després d'anys «que en sentia parlar» i vista la fama de dur

317 Joan COSTA I DEU i Modest SABATÉ. *La nit del 6 d'Octubre a Barcelona*, p. 67.

318 Manuel CRUELLES. *El 6 d'Octubre a Catalunya*, p. 184-185.

319 Enric JARDÍ. *Companys i el 6 d'Octubre*.

320 Joan COSTA I DEU i Modest SABATÉ. *Op. cit.*, p. 81-82.

321 Rossend LLATES. *Op. cit.*, p. 285-286.

Barcelona, 24 d'abril de 1936

Mítting del Front d'Esquerres de Catalunya, al Gran Price,

de la campanya de les eleccions de compromissaris per a elegir la presidència de la República.

D'esquerra a dreta: Joan Comorera, Jaume Serra i Hünter, Ramon Noguer i Comet, Hilari Arlandis, Antoni Rovira i Virgili i Artur Cussó.

PÉREZ DE ROZAS / AFB

que tenia, s'havia decepcionat i la seva impressió havia resultat favorable. «*Se'n diuen tantes de coses!*».³²²

D'aquest grapat de coses que es deien i més enllà que els fets es desenvolupessin en les versions exposades, la visió opositora al govern Companys i a l'actuació de les JEREC aquella nit, és coincident en dibuixar un Artemi inactiu. En el cas de Llates des de la pròpia consciència que l'acció armada per apuntalar la proclama s'havia preparat de manera inadequada i que el jovent bo i armat no era rival per l'exèrcit.

Costa i Deu i Sabaté van insistir en el fet que des del Palau de la Generalitat durant la nit s'havien demanat reforços a, entre altres, el Casal de l'Artemi. Una demanda no atesa «*al·legant que no disposaven de forces*», cosa que no era certa. Els periodistes lligaires afegien que «*la Generalitat insistia prop de l'Artemi. "Aiguader! En Compte és mort i els del Centre [CADCI], si no se'ls envia gent, han de capitular. I aquí també ens convé gent. Les respostes d'Artemi Aiguader eren vagues, imprecises, confuses*».³²³

Fins i tot s'ha apuntat que la resposta d'aquest i altres a Companys va ser que sense les ordres del conseller de Governació, Dencàs, no podien realitzar cap moviment.³²⁴ També Manuel Cruells, vinculat a Estat Català durant la Guerra Civil, va deixar escrit que l'estat major de la insurrecció que es trobava al Palau de Governació —Josep Dencàs, Miquel Badia, Ramon Duran i altres— estaven en contacte permanent amb Artemi sense que s'enviessin «*les forces que tenen als locals fent tertúlia o dormint*».³²⁵ El comandant artiller Jesús Pérez Salas —amb excel·lent relació amb Artemi—, excap superior de policia de Catalunya el 1932 i des de febrer de 1934 cap dels Sometents, càrrec que havia valorat de deixar amb l'entrada de Dencàs a Governació, va recomanar-li aquest darrer precisament que fugís.³²⁶

322 Artur BLADÉ. «Diari de l'exili. Artemi Aguadé», *La Humanitat* [Mèxic], 15 de maig de 1947, p. 4.

323 Joan COSTA DEU i Modest SABATÉ. *Op. cit.*, p. 113.

324 Manel LÓPEZ. *Els Fets del 6 d'Octubre de 1934*, p. 171-172, 184.

325 Manuel CRUELLES. *El 6 d'Octubre...*, p. 189-190.

326 Vicenç GUARNER. *L'aixecament militar i la Guerra Civil a Catalunya (1936-1939)*, p. 31, 36.

En la mateixa línia el setmanari *Després*, endegat pel jovent lligaire, en el seu primer número, aparegut el 20 d'octubre d'aquell 1934 —passats els Fets— va apuntar que quan de matinada l'Exèrcit va disposar-se a prendre la Generalitat i l'Ajuntament, Companys va telefonar a l'alcalde Pi i Sunyer per demanar auxili i a continuació va trucar també al «*valent*» Artemi Aiguader, però aquest es va negar a fer res. Així les coses, el president va decidir rendir-se.³²⁷ *Després* sostenia, a més, que al Casal d'Artemi hi havia armes encaixades que no es van fer servir i que sobraven fusells per la revolta.³²⁸

En conjunt, doncs, les fonts de l'oposició dibuixen un Artemi Aiguader inactiu durant tota la nit. Les fonts d'ERC no ho desmenteixen, callen. Només en la molt dubtosa relació de l'expedient que li va obrir el Tribunal de Responsabilidades Polítiques apareix un informe de la Jefatura Superior de Policia de Barcelona que esmenta que la nit del 6 d'octubre els germans Aiguader i el fill gran de l'excalcalde, Jaume Anton, repartien armes pels locals d'ERC. Si van sortir del seu Casal per fer-ho no ho sabem, però que en van repartir en el seu, sí. El diputat d'ERC i amic d'Artemi, Pere Coromines, va constatar que els seus fills van anar «*al Casal dels Aiguaders, on els facilitaren l'arma per a fer el seu servei*».³²⁹

Artemi i els principals dirigents del seu Casal a les vuit del matí del 7 d'octubre s'havien fet escàpols.³³⁰ Jaume Aiguader, que en els dies previs als fets havia visitat alguna fàbrica de metalls per valorar la fabricació de cartutxs, va ser detingut i dut al vaixell-presó Argentina al port de Barcelona.³³¹

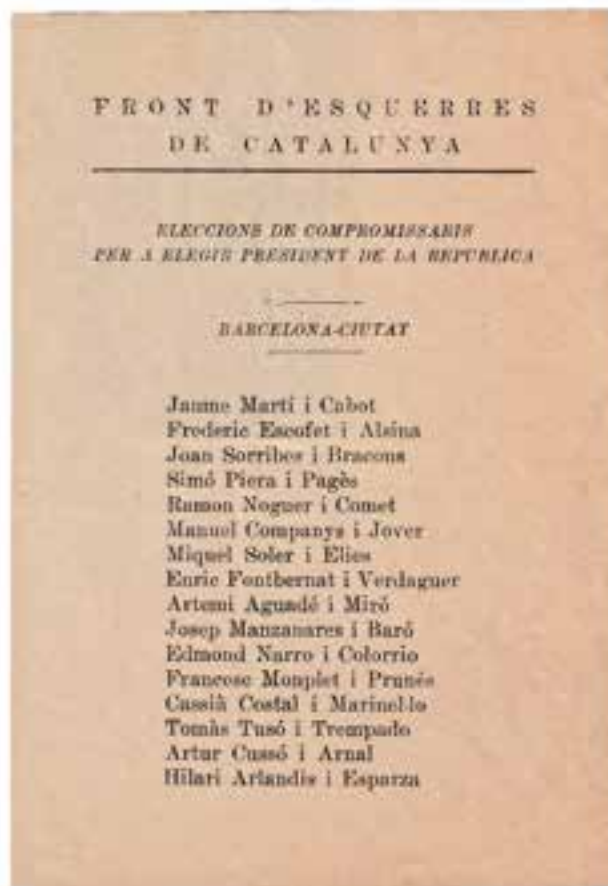
327 R. ARDIT, «La rendició», *Després*, 20 d'octubre de 1934, p. 4; Joan TORRENT i Rafael TÀSIS. *Història de la premsa catalana*, vol. I, p. 745.

328 A. BULART, «Dencàs acusa i es defensa», *Després: setmanari català*, 16 d'octubre de 1935, p. 3.

329 Pere COROMINES. *La República i la Guerra Civil. Diaris i records*, p. 145.

330 Manuel CRUELLES. *El 6 d'Octubre...*, p. 186; Josep Maria FRANCÉS. *Op. cit.*, p. 735.

331 TSJC. Expedient de responsabilitats polítiques de Jaume Aiguadé, núm. 300; Manuel PÉREZ NESPEREIRA. *Op. cit.*, p. 158-159.

Abril de 1936

Butlleta de la candidatura del Front d'Esquerres de Catalunya, a la circumscripció de Barcelona-ciutat, de les eleccions de compromissaris per a elegir la presidència de la República, de la que en formava part Artemi Aiguader.

FJI

2.6. La solitud després dels Fets d'Octubre

Travessant la frontera per la Guingueta d'Ix, el 14 d'octubre Artemi ja es trobava a Orleans, on s'hi estaria fins a finals de desembre quan s'instal·là a París.³³² A mitjans de novembre de 1934 Artemi va ser declarat en rebel·lia.³³³ Com Dencàs i Badia s'havia exiliat a França. El fracàs dels Fets d'Octubre, però, va separar un grup que abans —com a mínim, en aparença— havia estat ben avingut. Jaume Aiguader, com també faria Ventura Gassol, tot i procedir de l'Estat Català originari de Mació es va arrencar ben aviat al costat de Lluís Companys, empresonat com la resta del seu govern. A Barcelona aquest sector separatista va controlar el Comitè Executiu del que restava de les JEREC i va publicar a partir de desembre una nova publicació, *Ferms!*

Des d'aquesta tribuna per Nadal es va demanar al tàndem Dencàs-Badia que callessin. Al primer el consideraven bandejat, al segon recuperable perquè la nit del 6 d'octubre havia estat valent, deien. Amb tot, Miquel Badia va trobar el text «*canallesc en essència*» i des d'Orleans va expressar al seu germà Josep que era obra o estava inspirat «*pels Aiguaders*».³³⁴ Aquest clan, que a més d'Artemi i Jaume incloïa Josep Anton, sempre a l'ombra del pare, prenia posicions per encarar la nova situació i distanciar-se dels caps visibles del fracàs de la revolta armada.

Els Aiguader havien donat suport als plans de Dencàs i Badia, però des de la seva posició secundària quan van venir maldades van deixar que ambdós apareguessin com els únics responsables de la desfeta. No eren els únics a reposicionar-se ràpidament. Hilari Salvadó i Jaume Vàchier van fer el mateix.³³⁵

Badia n'era ben conscient. Des de l'exili va mantenir un carteig constant amb el seu amic farmacèutic Pere

332 ANF. Fons Sûreté Nationale. Expedient 19940462/589 dossier 57.192, «Muxi-Gomez, José».

333 «Artemi Aiguader és processat», *La Veu de Catalunya*, 11 de novembre de 1934, p. 14.

334 Fermí RUBIRALTA. *Miquel Badia...*, p. 137.

335 Joan ESCULIES. «1935. Reorganitzar ERC des de la presó», *L'Avenç*, novembre de 2019, p. 46-51.

Ferrer, del mateix sector separatista d'Esquerra. Va animar-lo a relligar els companys del seu Casal i a assistir al Comitè de la Federació de Barcelona-ciutat d'ERC sense deixar-se de sorprendre de maniobres d'alguns com Artemi. La dèria de Badia amb ell era notable. En una altra ocasió precisava que el menor dels Aiguader «*encara cobra d'algun enxufe que tenia i a més rep diners, per a ell tot sol, del seu casal o de la seva gent*». ³³⁶

Artemi podria haver tornat ja a mitjans de febrer de 1935 perquè la causa contra ell va ser sobreseguda per ser desconeguts els autors dels fets que n'havien motivat la instrucció. ³³⁷ Aquesta decisió judicial avalava, doncs, la versió de l'oposició com a mínim en el sentit que Artemi no va participar directament d'enfrontaments armats. La justícia no va trobar elements per encausar-lo, a diferència del que diria l'expedient del Tribunal de Responsabilitats franquista —segurament fals.

Amb l'autonomia suspesa i el govern Companys en vies de ser jutjat Artemi va optar per establir-se a París i apropar-se a Catalunya en breus lapsos de temps, ja que se sabia vigilat per la policia francesa. El 5 d'abril Artemi va reunir-se amb Josep Dencàs al café Le Napolitain, 1 boulevard des Capucines, «*de les 16.30 a les 19h*», i després van fer un passeig fins acomiadar-se. ³³⁸ A mitjans de maig de 1935 Artemi va escriure al seu germà per planificar un d'aquests viatges al sud. Jaume tot just aquell mes va aconseguir la llibertat després de diverses gestions de diputats a Corts com ell a favor seu. «*Crec molt interessant [deia Artemi] que aprofitant la meua curta estada a la frontera tinguem un canvi d'impressions. El govern francès d'una manera oficiosa però efectiva em permet estar allí fins el dia 29. Si no vols vindre amb tots els demés podries fer-ho dilluns o dimarts que podries venir a Osseja [Alta Cerdanya, a tocar de Puigcerdà]*». ³³⁹

³³⁶ Fermí RUBIRALTA. *Miquel Badia...*, p. 139, 236.

³³⁷ «Moviment de causes», *La Humanitat*, 19 de febrer de 1935, p. 5.

³³⁸ ANF. Fons Sûreté Nationale. Expedient 19940440/165 dossier 13.766, «Dencas Puigdollers, José».

³³⁹ ANC. Fons Jaume Aiguader. Carta d'Artemi Aiguader a Jaume Aiguader, [París, 18 de maig de 1935].

«*Et dic això*» continuava «*doncs a part de les ganes que tinc d'abraçar-te, que són immenses, cal que parlem de política. Fins a mi arriben noves que no em plauen gens de la forma que situen les coses i tinc por que nosaltres i els nostres amics ens quedéssim sense bous i esquelles. Mira Jaume que jo tinc nas i que no podré tindre altra cosa però intuïció política si la tinc. En Dencàs va telefonar-me de retorn del seu viatge a la frontera i va demanar-me que abans de fer jo el meu tinguéssim una conversa. Va adelantar-me o jo vaig comprendre el que vol. Tu també ho veuràs, diu que ell té medis parlant, al seu degut temps, de desfer al C[companys]. Jo crec que ell està ben desfet. Jo l'escoltaré i em reservaré i de tot podrem parlar*».

«*Crec que fora millor per parlar com cal que tu vinguis a veure'm dilluns, potser trobaràs qui amb el seu cotxe et porti fins a Puigcerdà, de Puigcerdà a Osseja hi ha uns 15 minuts. En Deu [Amadeu, vocal del seu Casal o el germà d'aquest, Joan]* ³⁴⁰ *podria acompanyar-te que sap els topans o si vens amb tota la colla podries quedar-te fins dilluns*». Artemi afegia que «*sobretot digues als amics que no fassin xim-xim doncs el govern em dona permís per anar a la frontera per tal de veure la meua família, si veuen que es un acte polític l'expulsió meua serà fulminant. No cal que et digui com vaig alegrar-me de la teua llibertat provisional i com he seguit tot el teu empresonament*».

Respecte al seu estat d'ànim expressava que «*jo estic bé, la boca arreglada, lo que em feia mal. No soc gaire optimista per lo que fa referencia als moments actuals i si cregués al [Miquel dels Sants] Cunillera, diputat del Parlament català, que ahir va arribar fugint de la crema*». Cloïa la carta amb un «*el teu germà que t'estima molt*», fent palès un amor fraterno que va mantenir tota la vida.

En fugir de Barcelona Artemi havia deixat papers signats per si li eren de menester a Jaume per a qualsevol gestió. Precisament, mentre era a l'exili va assabentar-se que a l'abril d'aquell 1935 s'havia publicat el llibre de Joan Costa i Deu i Modest Sabaté *La nit del 6 d'octubre a Barcelona* en la que s'explicava la versió abans

³⁴⁰ «Nova junta», *La Humanitat*, 25 de gener de 1932, p. 2.

esmentada de la nit dels fets. Va acabar-ne la lectura el 21 de maig. En paper de La Coupole de Montparnasse —un restaurant famós amb disseny art déco que havia acollit l'anomenada generació perduda de literats nord-americans i nombrosos artistes durant la Primera Guerra Mundial— va escriure de nou al germà.

*«Pots suposar com estic. Tota la nit no he pogut dormir i no m'explico com tu no em dius res de tal llibre i com els meus estimats no han desmentit d'una manera rotunda les fellonies que tal llibre representa. Estic desesperat i no sé que fer. Adjunto un paper firmat meu perquè amb màquina feu una carta dirigida a dits suspectes i també un borrador del que jo crec té de dir. La carta meua tindria de ser oberta i si no hi ha diari que vulgui fer-la publica d'una manera o altra. El proper diumenge o dilluns en parlarem veritat? Ja veus que això és un atac contra mi per defensar-me. Jo estic boig, no se que faré...».*³⁴¹

En l'esborrany que va adjuntar titllava els periodistes de «canalles. Per si fos poc les sofrences d'estar lluny de la meua terra veniu vosaltres amb el vostre llibre volguent presentar-me com un home que ha fallat. Tot lo que dieu es completament fals, jo no comanava forces. Dos dies abans [del 6] varen fer entrega tota l'organització per mi vertida a un home que avui pateix també l'exili [segurament Dencàs]. No tinc de donar-vos noms, jo no sóc un delator, ni vosaltres em mereixeu la pena».³⁴² Sense que sigui diàfan, de la carta sembla despendre's que Artemi s'atorgava una participació en l'organització de les forces prèvia als Fets d'Octubre, però declinava cap autoritat sobre les mateixes aquella nit. I, per tant, eximia responsabilitats de comandament.

Artemi va enviar al seu germà i a Amadeu Deu la carta i demanava que junt a altres amics com el vocal Josep Quintana i el vicepresident Josep Vila del seu Casal en parlessin i que desmentissin «tot lo que aquest f. d. p. [fill de puta] diu. Vosaltres vareu viure com jo mateix aquells moments i sabeu com jo vaig

actuar. Diumenge parlarem de tot això. Crec que jo tinc de bufetejar a qui vol deshonorar-me davant el meu poble. Estic desesperat». Una propensió, la de passar a les mans, clàssica en el seu caràcter.

A l'excalcalde de Barcelona, Carles Pi i Sunyer, que des que havia aconseguit la llibertat sota fiança al febrer havia rebut l'encàrrec de Companys des de la presó, de reorganitzar el partit, se li va adreçar la carta redactada per Artemi, passada en net a Barcelona i amb un to més pulcre. Hi deia que en el llibre de Costa i Deu era «vilment calumniat» i sense poder-se defensar pregava que proposés al Comitè Executiu d'ERC que presidia d'obrir una investigació «que aclareixi com vaig obrar la nit del 6 d'octubre i faci ben públics els resultats».³⁴³ Aquesta, però, no es va fer o si es va fer, no es va fer pública.

El diumenge 26 de maig, Artemi va trobar-se amb la seva mare i el seu nebot, Jaume Anton, «que l'he trobat fet un altre, ponderat, amb visió i fins eloquent, serà un gran xicot». Jaume Aiguader no va apropar-se a la frontera per qüestions legals. El dimecres 29 al matí Artemi també va trobar-se a Montlluís amb Enric Canturri, el diputat de la Seu d'Urgell que hi estava exiliat. Aquest el va acompanyar a Ocejá, on van dinar. En acabat se'ls va presentar el comissari de policia de la Guingueta d'Ix per informar-los —perquè se'ls vigilava— que es presentessin davant del prefecte a Perpinyà. Després de telefonar-hi s'eximí d'anar-hi a Canturri, per la seva salut, però no pas a ell.

Artemi va anar de seguit en automòbil a la capital rossellonesa. Només baixar ja l'esperava la policia francesa. El prefecte va anunciar-li que faria un informe per la Sécurité explicant que havia deixat París per parlar d'assumptes polítics amb Canturri i va convidar-lo a pujar a un tren per tornar-hi.³⁴⁴ «Pobre home toca campanes [explicava al seu germà], ja ho arranjaré jo a París. No et figuris que tot el que et dic faci impressió, no, ja estic curtit, més son carícies de l'exili, que els nous pro-

341 ANC. Fons Jaume Aiguader. Carta d'Artemi Aiguader a Jaume Aiguader, [París, 21 de maig de 1935].

342 ANC. Fons Jaume Aiguader. Carta d'Artemi Aiguader a Jaume Aiguader, [París, s/d 1935].

343 FCPS. Carta d'Artemi Aiguader a Carles Pi i Sunyer, [Osseja, 26 de maig de 1935]; Joan ESCULIES. «1935. Reorganitzar ERC des de la presó», *L'Avenç*, novembre de 2019, p. 46-51.

344 ANC. Fons Jaume Aiguader. Carta d'Artemi Aiguader a Jaume Aiguader, [Tolosa de Llenguadoc, 29 de maig 1935].

Madrid, 10 de maig de 1936

El Palacio de Cristal del Retiro habilitat per a l'elecció de la presidència de la República a través d'un col·legi electoral que reunia els diputats de les Corts Republicanes i els compromissaris electes, entre els quals Artemi Aiguader.

EFE

homs del partit [ERC] no hi donen cap importància, els valents, els heroics son els que han estat a la presó, eh!».

Molt al corrent de la política barcelonina, Artemi també va animar el seu germà a no deixar «*lo del diari, no [sé?] si serà definitiu, més sense fer el primo, té d'ésser nostra, dels Aguadés, eh!*». Desconeixem si es tractava de *Ferms!* o de *Pamflet* que es trobava suspesa per les noves autoritats.³⁴⁵ Tornava a defensar-se de les acusacions dels periodistes lligaires sobre els Fets d'Octubre i afegia, a més que els fills de Carles Pi i Sunyer «*eren al Casal*» la nit del 6 d'octubre i «*son bons testimonis del meu comportament*». Adjuntava també una carta per a Pere Coromines, per qui tenia veritable devoció, en la mateixa línia defensiva.

Artemi, doncs, estava molt afectat pel que es pogués pensar i dir de la seva actuació durant aquella nit. Ell, un home d'acció, no volia passar per covard. Així mateix va demanar al germà que el mantingués al corrent de «*tot lo que saps em pot interessar*». Així les coses, va retornar a París on va continuar exiliat,³⁴⁶ amb alguna estada també a Andorra, on va estar com a mínim a finals d'agost de 1935 amb Canturri i el militant d'ERC Jaume Martí i Cabot, fabricant i exalcalde de Badalona abans de la dictadura primorriverista.³⁴⁷ El 24 d'octubre de 1935, amb Joan Ventosa i Roig, es traslladen a viure a Bèlgica: «*Entre catalans i asturians en aquesta capital [Brussel·les] hi havien unes dues-centes persones exiliades, totes elles satisfetes del bon tracte de la gent i de la baratura de la vida*»³⁴⁸ des d'on, com a mínim en una ocasió, també van anar als Països Baixos, al novembre d'aquell any.

Mentrestant a Barcelona, *El Be Negre* no l'oblidava. Davant d'una proposta de reforma de la prostitució proposaven que Aiguader participés en un míting a Mestalla juntament amb l'advocat d'anarcosindicalis-

tes Eduardo Barriobero, el periodista del Partido Republicano Radical Jesús Ulled, Miguel Maura i l'advocat lligaire Lluís Duran i Ventosa, entre d'altres, com a «*grans coneixedors de la matèria a tractar*».³⁴⁹

2.7. Retorn a l'acció

El 16 de febrer de 1936 el triomf del Front d'Esquerra a Catalunya i del Front Popular a la resta de la República va obrir la porta a l'alliberament dels presos, el retorn dels exiliats i la restitució del govern Companys al capdavant de la Generalitat. El 24 de febrer Artemi Aiguader va tornar de l'exili.³⁵⁰ Feia una setmana que ho havia fet Miquel Badia i Josep Dencàs ho faria el mes següent.

En començar el març Artemi va fer una conferència al seu Casal Català de l'Esquerra de l'Eixample per tal de reorganitzar-lo i de seguida va retornar a la seva situació anterior com a president.³⁵¹ Seguint el seu germà i també Ventura Gassol va saber interpretar que el relat de l'esdevingut afavoria Lluís Companys —condemnat a trenta anys de presó i amb una defensa que el presentava com un defensor de la República i no com un separatista—, enfront a qualsevol eventual explicació dels fugits Josep Dencàs i Miquel Badia.

Per tant, Artemi per res es va plantejar de participar del pols que alguns membres de les JEREC mantenien amb la reorganització del partit. Simplement va quedar-se a ERC com abans. Tothom es ressituaava. Pere Ferrer havia cercat i obtingut el vist-i-plau de Miquel Badia —a qui el 28 d'abril pistolers faistes van assassinar amb el seu germà Josep al carrer Muntaner— per figurar a les llistes d'ERC a Corts.³⁵² Va resultar elegit.

345 Manuel PÉREZ NESPEREIRA. *Op. cit.*, p. 145.

346 «Artemio Aiguader Miró», *El Diluvio*, 29 de setembre de 1936, p. 6.

347 ANF. Fons Sûreté Nationale. Expedient 19940440/165 dossier 13.766, «Dencas Puigdollers, José».

348 Jacint DUNYÓ. *Joan Ventosa i Roig, 1883-1961. La humanitat d'un català exemplar*, p. 154-155.

349 «El pròxim acte de Mestalla», *El Be Negre*, 10 de juliol de 1935, p. 1.

350 «Retornen els amics exiliats», *La Humanitat*, 25 de febrer de 1936, p. 1.

351 «Casal Català de l'Esquerra de l'Eixample», *La Humanitat*, 5 de març de 1936, p. 11; «Al Casal Català de l'Esquerra de l'Eixample», *La Humanitat*, 4 de març de 1936, p. 12.

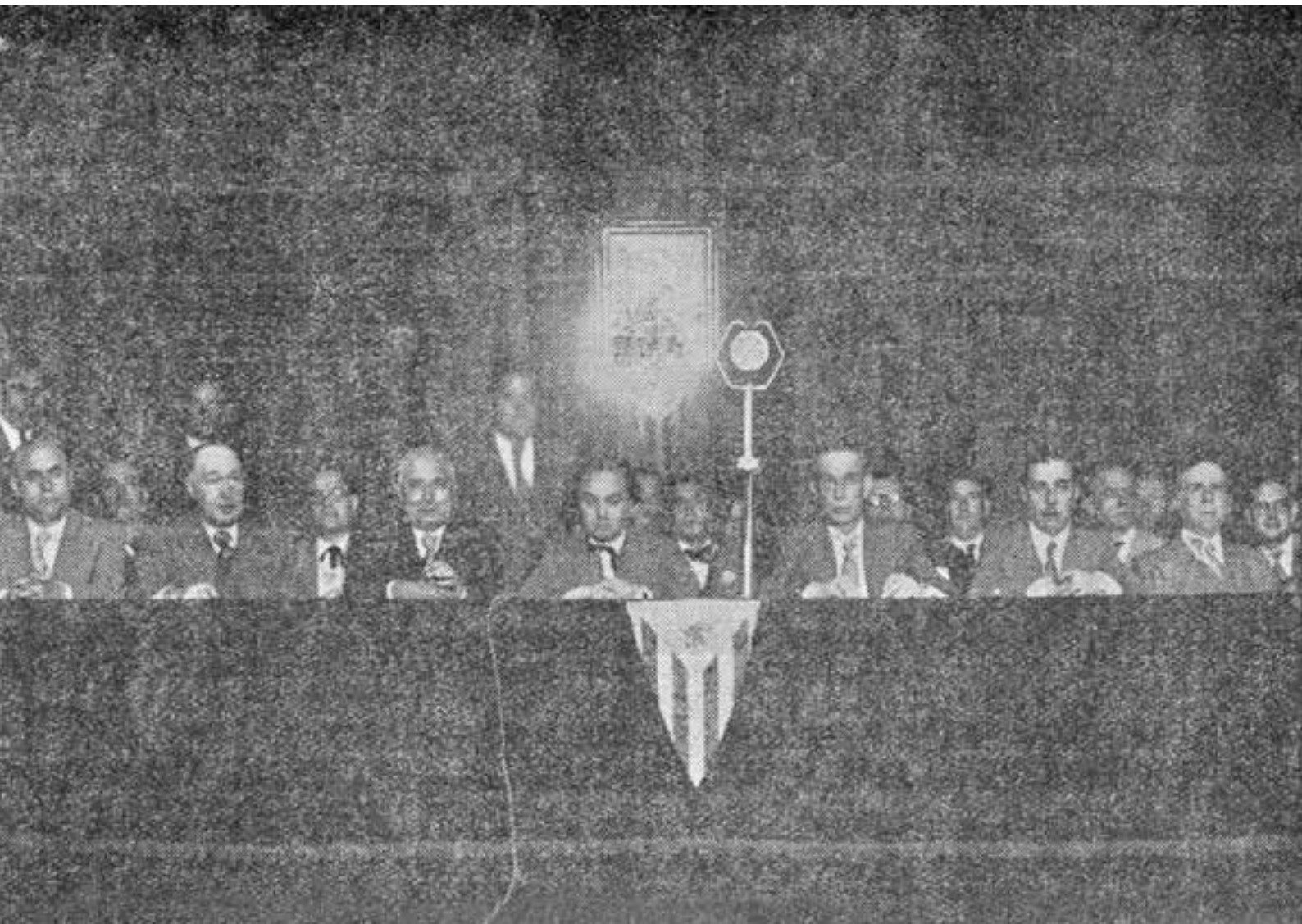
352 Fermí RUBIRALTA. *Miquel Badia...*, p. 161.

Barcelona, 2 de juliol de 1936

Mítin al Casal Català de l'Esquerra de l'Eixample «Estat Català».

D'esquerra a dreta: Artemi Aiguader, Joan Puig i Ferrer, Ventura Gassol, Jaume Aiguader, Joan Baptista Soler i Bru i Benet Mori.

AHCB (ÚLTIMA HORA)

Aviat ell també va passar a amotllar-se a la nova ortodòxia i va convertir-se en inseparable d'Artemi.

El 3 d'abril aquest darrer va visitar el conseller de Governació, Josep Maria Espanya, que va substituir Dencàs en l'única cartera que va canviar de titular en restituir Companys l'executiu empresonat una vegada retornat a Catalunya.³⁵³ Artemi aleshores va formar part de la candidatura del Front d'Esquerreres de Catalunya per Barcelona-ciutat a les eleccions de compromissaris per a l'elecció del president de la República.³⁵⁴

Per aquest motiu va parlar el 22 d'abril al Casal d'Esquerra d'Hostafrancs. Va referir-se a Macià. Aquesta vegada, però, no pas en clau separatista, sinó per remarcar que el seu esperit havia d'orientar el contingut programàtic d'ERC i la necessitat d'elegir un cap d'estat que «*senti la República en tots els seus postulats i que, per tant, sàpiga comprendre el problema de la nostra pàtria*».³⁵⁵ Artemi va sortir elegit, en la quinzena posició dels setze que van entrar per majories. El 10 de maig va anar a Madrid amb altres compromissaris per a participar en l'elecció de Manuel Azaña com a nou president de la República.³⁵⁶

També en començar el maig una trentena d'amics d'Artemi, a més del seu germà i de Joan Baptista Soler i Bru —significativament, però, ningú més de la primera línia d'ERC—, van adreçar una carta a Solidaridad Obrera assegurant que era «*fals*» que Artemi s'hagués passat la nit del 6 d'octubre de 1934 jugant a cartes, tal com encara es feia ressò en aquest cas el mitjà anarcosindicalista.³⁵⁷ De resultes de la ressaca dels Fets d'Oc-

tubre, a finals de mes al CADCI es va fundar un nou Estat Català dirigit per Josep Dencàs i al marge totalment d'ERC. Els membres de l'antic partit homònim de Macià no s'hi van afegir i van continuar a Esquerra.

Tampoc ho va fer Artemi, que en començar juliol —en un acte al seu Casal juntament amb el seu germà, Ventura Gassol i Joan Puig i Ferrer— va expressar que calia desvirtuar determinades afirmacions que s'havien fet a l'entorn de les JEREC.³⁵⁸ En un moment en què una branca de descontents amb la direcció que prenia ERC havia seguit Josep Dencàs per fundar un nou Estat Català els Aiguader volien atemperar la situació.

L'acte, segons Artemi, s'organitzava també per donar orientació en un moment en què semblava que algú —els elements del separatisme més radical— volia desorientar precisament adjudicant poca fermesa patriòtica a ERC. El Casal, va afegir, estava autoritzat per parlar de nacionalisme i a tot arreu «*hi trobareu l'estel i la figura excelsa de Macià, en bust o retrat*». Va afegir que «*ja és hora d'impedir això que es diu: que nosaltres, que ERC no és nacionalista, quan el punt bàsic dels seus postulats és el nacionalisme*».³⁵⁹ En breu no els va quedar temps per entrar en disquisicions filosòfiques.

353 «El senyor Espanya confia en la ràpida solució del conflicte dels metal·lúrgics», *La Humanitat*, 4 d'abril de 1936, p. 1.

354 «Eleccions de compromissaris», *La Humanitat*, 23 d'abril de 1936, p. 1.

355 «Gran míting d'afirmació nacionalista i de propaganda electoral», *La Humanitat*, 24 d'abril de 1936, p. 3.

356 «Ahir foren proclamats els compromissaris elegits diumenge», *La Humanitat*, 1 de maig de 1936, p. 1; «La sortida dels compromissaris cap a Madrid», *La Humanitat*, 8 de maig de 1936, p. 1.

357 «Una lletra a 'Solidaridad Obrera'», *La Publicitat*, 3 de maig de 1936, p. 3.

358 «Acte d'Afirmació Nacionalista al Casal Català d'Esquerra de l'Eixampla Estat Català», *La Humanitat*, 4 de juliol de 1936, p. 12.

359 «Parlament de presentació dels oradors», *Pamflet*, 11 de juliol de 1936, p. 2.

Barcelona, tardor de 1936

Artemi Aiguader

conseller

de Seguretat Interior

de la Generalitat

de Catalunya.

JOSEP MARIA SAGARRA /

ANC

1936-1938

Un home per a confrontar-se a la CNT-FAI

3

3.1. Representant d'ERC al Comitè Central de Milícies Antifeixistes

La matinada del 19 de juliol de 1936 Artemi Aiguader es trobava amb el seu germà, i el president del FC Barcelona, diputat a Corts i propietari de *La Rambla*, Josep Sunyol, i el diputat a Corts i director de *La Humanitat* i *Última Hora*, Josep Maria Massip, al costat de Lluís Companys al Palau de la Generalitat quan van rebre la notícia que les tropes rebels havien sortit de la caserna de Pedralbes i començava el sollevament a Barcelona. Artemi va formar part aleshores de la comitiva que va sortir amb el president cap a la comissaria d'Ordre Públic a Via Laietana, per dirigir la defensa de la legalitat republicana.³⁶⁰

Dos dies després, la direcció d'ERC l'escollí juntament amb Jaume Miravittles i Joan Pons per representar el partit al Comitè Central de Milícies Antifeixistes, un organisme creat per establir un pont de contacte i operativitat amb l'anarcosindicalisme que en el moment disruptiu de la rebel·lió havia assolit posicions al carrer.³⁶¹ D'aquesta manera Companys va aconseguir que la CNT-FAI no erigís una autoritat paral·lela a la Generalitat, com a mínim a Barcelona. A partir d'aquell moment l'activitat d'Artemi es va focalitzar a l'Escola de Nàutica de la plaça del Pla de Palau, seu del Comitè.³⁶² La seva elecció «*tothom va creure que fou pel fet de tenir reputació d'home coratjós*», segons Bladé.³⁶³

Artemi va dedicar-se, amb el seu germà Jaume, que continuava essent diputat a Corts, i el seu nebot Jaume Anton, a l'organització del Comitè Sanitari del Comitè de Milícies.³⁶⁴ A mitjans d'agost Artemi va ser un dels principals avala-

360 GOVERN DE LA GENERALITAT i Josep TARRADELLAS. *Crònica de la Guerra Civil a Catalunya*, vol. 1, p. 48.

361 Ibídem, p. 67; Josep Antoni POZO. *Poder legal y poder real en la Cataluña revolucionaria de 1936*, p. 90-91.

362 «L'Institut Nàutic, baluard de l'antifeixisme», *La Publicitat*, 26 de juliol de 1936, p. 1.

363 Artur BLADÉ. «Morts a l'exili (86). Artemi Aiguader i Miró», *Avui*, 21 d'abril de 1978, p. 4.

364 «Artemio Aiguader Miró», *El Diluvio*, 29 de setembre de 1936, p. 6; Manuel PÉREZ NESPE-REIRA. *Op. cit.*, p. 171.

COMITÈ DE LES MILÍCIES ANTIFEIXISTES DE CATALUNYA

BAN

Constituït el COMITÈ DE LES MILÍCIES ANTIFEIXISTES DE CATALUNYA d'acord amb el Decret publicat pel Govern de la Generalitat de Catalunya en el "Butlletí Oficial" d'avui, ha pres els següents acords, el compliment dels quals obliga tots els ciutadans:

1.° S'estableix un ordre revolucionari per al manteniment del qual es comprometen totes les organitzacions que integren el Comitè.

2.° Per al control i vigilància, el Comitè ha nomenat els equips necessaris per a fer complir rigorosament les ordres que d'aquest emanin. A aquest objecte, els equips portaran la credencial corresponent, que farà efectiva llur personalitat.

3.° Aquests equips seran els únics acreditats pel Comitè. Tot aquell qui actuï al marge, serà considerat facció i sofrirà les sancions que el Comitè determini.

4.° Els equips de nit seran especialment rigorosos contra aquells que alterin l'ordre revolucionari.

5.° Des de la una de la nit fins a les cinc de la matinada la circulació quedarà limitada als següents elements:

a) A tots els qui acreditin pertànyer a qualsevol de les organitzacions que constitueixen el Comitè de les Milícies.

b) Les persones que vagin acompanyades d'algun d'aquests elements i que acreditin la seva solvència moral.

c) Els qui ho justifiquin en el cas de força major que els obligui a sortir.

6.° Per tal de reclutar elements per a les Milícies Antifeixistes, les organitzacions que constitueixen el Comitè queden autoritzades per a obrir els corresponents Centres d'allistaments i entrenaments.

Les condicions d'aquest reclutament seran detallades en un Reglament interior.

7.° El Comitè espera que, donada la necessitat de constituir un ordre revolucionari per a fer front als nuclis feixistes, no tindrà necessitat, per a fer-se obeir, de recórrer a mesures disciplinàries.

EL COMITÈ:

E. R. de C. : Artemi Agudé,
Jaume Miravittles,
J. Pons.

*Partits Acció Catalana
i Izquierda Republicana:*
Tomàs Fàbregas.

Unió Rabassaires:
Josep Torrens.

Partits Marxistes:
Josep Miret i Musté,
Josep Rovira i Canals.

C. N. T. : Josep Acea,
Bonaventura Durruti,
J. García Oliver.

F. A. I. : Aureli Fernández,
D. A. de Santillan.

U. G. T. : Josep del Barrio,
Salvador González,
Antoni López.

21 de juliol de 1936

Ban amb la constitució
del Comitè Central
de Milícies Antifeixistes
del qual en formava part
Artemi Aiguader,
conjuntament
amb Jaume Miravittles
i Joan Pons,
en representació
d'Esquerra Republicana.
AHCB

dors de l'enviament de tropes republicanes dirigides pel capità Alberto Bayo per recuperar Mallorca de mans dels sollevats i en la que va participar un contingent important de militants d'Estat Català.³⁶⁵ Va donar suport així a la iniciativa de Joan Casanovas, president del Parlament, a qui Companys havia nomenat conseller primer del Govern, però anava contra la voluntat d'anarcosindicalistes destacats del Comitè de Milícies com Joan Garcia Oliver.³⁶⁶

El 23 d'agost Artemi, Miravittles i Pons, van prendre possessió, com a feu d'ERC, del castell de Montjuïc en el marc del repartiment de quotes de poder del Comitè de Milícies a la ciutat.³⁶⁷ Una setmana més tard, en el marc d'una reunió del Comitè en què es va parlar de la fracassada expedició a Mallorca, es va queixar que al vaixell Marquès de Comillas, que era destinat a hospital i portava el distintiu de la creu roja, hi hagués l'Estat Major perquè havia estat bombardejat per l'enemic causant baixes entre hospitalitzats i a sobre servint d'excusa a l'enemic. També va lamentar que al front d'Aragó hi hagués ambulàncies amb metralladores.³⁶⁸

En començar el setembre Artemi va apostar perquè el Comitè de Milícies centralitzés sota una direcció única els grups heterogenis que actuaven a la frontera amb França, però sense èxit.³⁶⁹ Poc després, la nit del 8 les columnes Macià i Companys, organitzades per ERC, van sortir cap al front d'Aragó, acompanyades d'Artemi, Miravittles i Pons. Aiguader va assegurar tenir-hi una gran confiança i va afirmar que s'havien constituït en un breu termini gràcies a l'entusiasme de Companys,

365 Joan PONS. *Un republicà enmig de faistes*, p. 98; Josep MAS-SOT. *El desembarcament de Bayo a Mallorca: agost-setembre de 1936*, p. 70.

366 Ángel VIÑAS. «Los apoyos exteriores, palancas de la victoria y de la derrota»; Joan VILLARROYA. «L'expedició a Mallorca».

367 «El Castell de Montjuïc en poder del poble», *La Veu de Catalunya*, 25 d'agost de 1936, p. 1; GOVERN DE LA GENERALITAT i Josep TARRADELLAS. *Op. cit.*, vol. I, p. 160.

368 AMTM. Comitè Central de Milícies Antifeixistes, Acta núm. 3, 31 d'agost de 1936.

369 José Luís MARTÍN RAMOS. *La rereguarda en guerra. Catalunya, 1936-1937*, p. 39, 157.

l'esforç de la Federació de Barcelona-ciutat d'ERC i la col·laboració del partit.³⁷⁰ Ell, a més, era comissari de la columna Macià i Joan Moles i Marquina, advocat i fill de Joan Moles i Ormella, de la columna Companys.³⁷¹

En aquesta etapa al front, Artemi va tornar a coincidir amb el comandant Jesús Pérez Salas amb qui va mantenir en endavant una estreta relació. En aquell moment el tinent coronel era el cap de la Columna Macià-Companys. També va coincidir-hi amb Enric Canturri que s'havia enrolat com a delegat de guerra a la columna per fugir de la Seu d'Urgell, d'on era originari i diputat. Els anarcosindicalistes que dominaven a pler els passos fronterers de l'Alt Urgell i la Cerdanya l'havien amenaçat.³⁷²

Durant la seva estada al Baix Aragó, a la Puebla de Híjar i a Alcanyís, Artemi va compartir moltes estones amb un altre amic, el periodista Lluís Capdevila, a qui havia integrat com a comissari de premsa. Aquest va dedicar-li un seguit de traços afectuosos en el marc de les seves cròniques per a *La Humanitat*. D'ell deia que «és la simpatia feta persona i al qual sempre hem vist amb un puro a la boca, tant que hem arribat a sospitar si es tracta sempre del mateix puro». També que Artemi era «l'ànima de les columnes».³⁷³

Comptat i debatut, però, Artemi va passar-hi encara no vint dies. El govern Casanovas va caure, molt desgastat en menys de dos mesos. Calia un cop de timó per controlar de nou la situació i el president Companys confegí un govern d'unitat antifeixista per encarar una guerra que ja es preveia llarga i fer front,

370 «Apoteosi de banderes catalanes a Barcelona», *La Humanitat*, 6 de setembre de 1936, p. 5; «Salut, amics!», *La Humanitat*, 9 de setembre de 1936, p. 1.

371 Josep VALL. (coord.) *Esquerra a Mèxic, 1941-1980*, p. 209; Xavier HERNÁNDEZ i David ÍÑIGUEZ. *La Columna Macià-Companys*, p. 10, 61, 77.

372 «Hilari Salvador a Alcanyís», *La Humanitat*, 20 de setembre de 1936, p. 1; «El tinent coronel Perez Salas, sotmes a una intervenció quirúrgica», *La Publicitat*, 23 de març de 1937, p. 3.

373 Lluís CAPDEVILA. «Al front de guerra», *La Humanitat*, 12 de setembre de 1936, p. 5; Lluís CAPDEVILA, «Rosa Domènec, alferes», *La Humanitat*, 2 d'octubre de 1936, p. 8.

Barcelona, juliol-setembre de 1936

Reunió del Comitè Central de Milícies Antifeixistes al Departament de Defensa.

D'esquerra a dreta, entre d'altres: Artemi Aiguader, Joan Pons, Llorenç Perramon, Antoni Soler i Torner, Joan Garcia Oliver, Vicenç Guarner, Jaume Miravittles, Lluís Prunés i Aurelio Fernández.

BRANGULÍ / ANC-FONS JOAN SOLÉ I PLA

ahora, a les vicissituds de la rereguarda, per la qual cosa incorporava a les principals forces polítiques i sindicals i a bona part dels seus líders.

Va ser el primer govern com a conseller primer de Josep Tarradellas que, a més, va assumir la cartera de Finances. El PSUC hi era representat amb Joan Comorera a la cartera de Serveis Públics i Miquel Valdés a la de Treball i Obres Públiques; la CNT tenia tres departaments, Economia amb Joan Porcheras i Fàbregas, Proveïments amb Josep Juan i Domènech, i Sanitat i Assistència Social amb Antonio García Birlán. De la seva banda Companys va situar Andreu Nin, del POUM al capdavant de Justícia i a Rafael Closas com a conseller sense cartera per ACR. El tinent coronel Felip Díaz Sandino va continuar a Defensa, mentre el rabassaire Josep Calvet va fer-se càrrec d'Agricultura. Pel que fa a ERC, Ventura Gassol va continuar a Cultura i a Artemi se'l va nomenar conseller de Seguretat Interior.

Aiguader va deixar als milicians un gran record, segons Capdevila, «*de la seva cordialitat, de la seva bondat*». ³⁷⁴ D'aquesta manera va prendre el relleu al fins aleshores conseller de Governació, Josep Maria Espanya, que va exiliar-se a París a mitjan setembre molt criticat pels anarquistes pel seu afany de salvar nombroses vides d'eclesiàstics i gent que passava per antirevolucionària. ³⁷⁵ La cartera, a més, pel nefast record que en tenia la CNT-FAI, va canviar de nom.

3.2. Conseller de Seguretat Interior

El diumenge 27 de setembre de 1936 Artemi Aiguader, aleshores amb quaranta-set anys, va prendre possessió com a conseller de Seguretat Interior a l'edifici de Governació, al Pla de Palau, acompanyat pel seu germà, i els diputats Miquel Guinart, Joan Solé i Pla i Joan Baptista Soler i Bru. També hi era Pere Ferrer, el seu íntim amic noctàmbul que havia rellevat Joan Casanelles —capturat pels rebels—, com a sotssecretari

374 Lluís CAPDEVILA. «Avui fa un any», *La Humanitat*, 9 de setembre de 1937, p. 4.

375 Albert MANENT. *Josep Maria Espanya. Conseller de la Mancomunitat i de la Generalitat de Catalunya*, p. 66-67.

de Joan Lluhi al ministeri de Treball en els primers mesos de la guerra i que continuaria en el càrrec després amb Josep Tomàs i Piera i Jaume Aiguader de ministres. ³⁷⁶ Tarradellas va possessionar en el càrrec un Artemi «*visiblement emocionat*», que va expressar que seguiria l'exemple del conseller Espanya. ³⁷⁷

La justificació pública del seu nomenament era que la seva «*actuació serena*» i notable al comitè de Sanitat del Comitè de Milícies, li havia valgut la conselleria «*a la qual pot aportar la seva valuosa experiència*». ³⁷⁸ La realitat, en l'anàlisi en perspectiva i d'acord amb tot el perfil d'Artemi traçat fins ara, era més prosaica. ERC necessitava un perfil dur per provar de posar a ratlla els dirigents faistes que controlaven i posaven en escac constant l'ordre públic i que unes vegades no podien dominar i en altres feien ulls grossos davant les actuacions dels membres de les patrulles de control, la meitat dels quals pertanyien als seus rengles. I per a continuar salvant vides de persones perseguides pels faistes, com havia fet el seu predecessor Josep Maria Espanya, i diverses figures d'Esquerra com el coronel Frederic Escofet, el conseller Ventura Gassol o el propi president Companys. ³⁷⁹

D'entre els seus homes, doncs, per la cartera més delicada de totes, Esquerra va escollir un dels perfils que, a priori, eren més fermes i que suposava que s'arrogarien menys davant dels faistes. Si la versió de la nit dels Fets d'Octubre que va donar l'oposició lligaire i la premsa afí a Acció Catalana Republicana era certa, la inhibició d'Artemi aquella nit no li va passar factura després, ni va minvar la seva imatge d'home expeditiu. D'altra banda, tampoc no hi havia cua ni per formar part del Comitè de Milícies, ni per ocupar la conselleria de Seguretat Interior.

376 Enric UCELAY-DA CAL i Arnau GONZÁLEZ VILALTA. *Joan Lluhi...*, p. 241; Josep VALL. *Esquerra...*, p. 145.

377 «Departament de Seguretat interior», *La Humanitat*, 29 de setembre de 1936, p. 4; GOVERN DE LA GENERALITAT i Josep TARRADELLAS. *Op. cit.*, p. 240.

378 GOVERN DE LA GENERALITAT i Josep TARRADELLAS. *Op. cit.*, p. 244; Joan PONS. *Un republicà...*, p. 75.

379 Joan PONS. *Un republicà enmig de faistes*, p. 145.

Barcelona, 5 de setembre de 1936

Desfilada de les columnes Macià i Companys, abans de la seva partida cap al front d'Aragó, amb alguns dels dirigents d'Esquerra Republicana responsables polítics de les mateixes al capdavant.

D'esquerra a dreta: Joan Pons, x, Joan Moles i Artemi Aiguader.

PÉREZ DE ROZAS / AFB

El 28 de setembre al migdia Artemi Aiguader va rebre la premsa per deixar clar el seu encàrrec i la seva comesa., «*Vinc a restablir l'ordre revolucionari*», va dir taxatiu. Un eufemisme per expressar que l'havien nomenat per contribuir a posar ordre a la rereguarda. Al vespre va confirmar en el càrrec de comissari general d'Ordre Públic el comandant de la Guàrdia d'Assalt Enric Gómez García, que feia dies que havia presentat la dimissió. Gómez n'era el titular des que el capità de l'exèrcit Frederic Escofet n'havia plegat per anar al front.³⁸⁰ També va mantenir en el càrrec Joaquim Dardalló com a secretari del conseller.³⁸¹

La pretensió primera d'Artemi era subordinar els agents repressius, limitar l'actuació d'aquests a la justificada per la guerra i imposar la seva autoritat sobre el cos de Patrulles de Control. Una setmana després del seu nomenament va expressar que el restabliment de l'ordre revolucionari s'anava realitzant.³⁸² En els següents mesos del mig miler de víctimes a Barcelona de l'agost es va passar a unes dues-centes mensuals.³⁸³

El 5 d'octubre, en commemoració dels Fets d'Octubre, Artemi va anar a dipositar flors a la tomba de Francesc Macià.³⁸⁴ L'endemà es va reunir per primera vegada la Junta de Seguretat Interior en el si del Departament. La Junta era fruit de la reorganització del govern i del pacte de la cúpula d'ERC —Josep Tarradellas, de manera prominent— amb els cenetistes, per tal de crear suborganismes en cadascuna de les conselleries amb la presència de les distintes forces d'esquerres a canvi de suprimir el Comitè de Milícies.

380 Ibidem, p. 247-248.

381 «Els guàrdies d'assalt per la República», *La Humanitat*, 14 d'octubre de 1936, p. 5.

382 GOVERN DE LA GENERALITAT i Josep TARRADELLAS. *Op. Cit.*, p. 263; Joan PONS. *Op. Cit.*, p. 97; Josep Antoni POZO GONZÁLEZ. *La Catalunya antifeixista: el govern Tarradellas enfront de la crisi política i el conflicte social (setembre de 1936-abril de 1937)*, p. 6, 29.

383 En general, Josep Maria SOLÉ SABATÉ i Joan VILLARROYA. *La repressió a la rereguarda de Catalunya (1936-1939)*.

384 «Flors a la tomba de Macià», *La Humanitat*, 6 d'octubre de 1936, p. 8; «A la tomba de Macià», *La Publicitat*, 6 d'octubre de 1936, p. 1.

Aiguader va justificar en un ban la creació de la Junta com «*una de les necessitats més sentides*» per tal del «*manteniment del nou estat de coses sorgit de la mateixa revolució*». De manera pública no es podia dir altra cosa sense enutjar la CNT-FAI. El conseller va afegir que la Junta pretenia evitar que «*la formació de grups de guerrillers*» dels primers moments que podia ser «*explicable i justificat*» es convertís en un «*perill de la pròpia revolució*».

I que, per tant, s'estabilitzaria i mantindria l'ordre revolucionari des de la Junta. Artemi va demanar la col·laboració moral de tothom. «*Les actuacions isolades tingueren el "seu" moment, que som els primers en significar i valoritzar en tota llur importància*», va expressar perquè no semblés que es jutjava el comportament de l'anarcosindicalisme, però va demanar no arrabassar les competències de la Junta per tal que el poble la veiés revestida de la màxima autoritat.³⁸⁵

A la pràctica la creació de la Junta de Seguretat Interior, que presidia també Artemi, va suposar que el faista Aurelio Fernández passés del desaparegut Comitè de Milícies a exercir de secretari general de la mateixa. La pugna estava servida perquè mentre que la intenció d'ERC era laminar el poder dels anarcosindicalistes, aquests van creure que per mitjà de les juntes podrien dirigir l'orientació política dels departaments com el de Seguretat Interior, passant inclús per sobre del conseller.³⁸⁶

En el marc de la Junta, per part d'ERC hi havia Miquel Guinart i Joan Pons, procedents del Comitè de Milícies, Vicente Gil «Portela» i Dionís Eroles per la CNT, Rafael Vidiella i Joaquim Olaso pel PSUC, Josep Coll pel POUM, Cristòfol Rebull per la Unió de Rabassaires i Tomàs Fàbregas per ACR.³⁸⁷ Aurelio Fernández va pretendre des d'un primer moment mantenir el paper que havia tingut al si del Comitè, però Aiguader li ho impedia amb els suport d'ERC, Unió de Rabassaires i PSUC.

385 Josep Lluís MARTÍN RAMOS. *Ordre i violència a Catalunya (1936-1937)*, p. 135-136.

386 José Luis MARTÍN RAMOS. *La rereguarda...*, p. 216.

387 «La Junta de Seguretat de Catalunya», *Última Hora*, 6 d'octubre de 1936, p. 3.

Barcelona, 5 de setembre de 1936

Acte d'entrega de les banderes de les columnes Macià i Companys al Palau de la Generalitat.

D'esquerra a dreta: Artemi Aiguader, Carme Ballester, Lluís Companys, Ventura Gassol, capità Alfred Molino i dotzenes de milicians.

JOSEP MARIA SAGARRA / ANC

Artemi va estar en contacte permanent amb el conseller primer Tarradellas.³⁸⁸ Va fer també alguns viatges per Catalunya per tal de saludar i donar suport als responsables locals d'ordre públic de les capitals catalanes.³⁸⁹ El 13 d'octubre al saló d'actes del Departament va lliurar una bandera al 14è Grup d'Assalt que marxava al front d'Aragó. «*Heu de vèncer, hem de vèncer, vencerem*», va exclamar.³⁹⁰ A la tardor de 1936 encara es podia ser optimista.

En aquell moment el Consell Executiu de la Generalitat va voler consolidar la seva autoritat al territori i va aprovar el decret de constitució dels nous «consells municipals», amb una representació política proporcional a la del Consell Executiu de la Generalitat. Tot i les queixes de gairebé totes les organitzacions, que consideraven que els hi corresponia major representació de l'atorgada, l'anàlisi imparcial de les dades permet concloure que en el conjunt global les sis forces —ERC, CNT, PSUC-UGT, POUM, UdR i ACR— van tenir una presència als consells municipals en sintonia al seu pes real al territori. D'aquesta manera ERC va obtenir prop de mig miler d'alcaldis, el doble que la CNT.³⁹¹

L'única organització que es podia considerar realment perjudicada fou Estat Català, que comptava amb una mínima implantació local i no va poder veure-la traduïda en presència institucional als consells municipals en no formar part del Consell Executiu de la Generalitat. Es va ordenar, així mateix, la dissolució o institucionalització de comitès locals, molts dels quals no van voler acatar-ho.³⁹² Una qüestió amb la

que no va trigar a enfrontar-se Artemi, que va expressar que «*indubtablement amb la nova modalitat que se'ls ha donat, donaran millors resultats per a ajudar al Consell* [de la Generalitat]». ³⁹³

No feia encara quinze dies de la creació de la Junta que la CNT va plantejar si Fernández era també secretari general del Departament. Aiguader va respondre que no. També es va negar, tal com pretenien Fernández i Eroles, al fet que la Junta estigués com a mínim al mateix nivell que el Departament, encara que s'haguessin de vehicular les seves propostes a través del conseller. Per Artemi, la Junta «*havia de col·laborar*» amb el Departament.

Tal com va descriure Artur Bladé, «*és possible que, per la seva formació i per raons de temperament, [Artemi] tingués una certa inclinació a l'aventura i fins una certa pinxeria (que li ha estat retreta), però el seu valor personal, en el sentit de donar la cara, no en pot dubtar ningú. I ho demostrarà cada cop que s'hagué d'enfrontar (pistola en mà, de vegades) als esmentats elements* [de la CNT]». ³⁹⁴ Precisament, degut a això van sorgir també discrepàncies a l'hora de fer els nomenaments per als principals càrrecs.

Els cenetistes volien que desapareguessin la Comissaria General d'Ordre Públic, la Inspecció General de Serveis i la Prefectura de Serveis. Aiguader i la resta d'organitzacions, no. Aleshores Fernández va proposar que els ocupessin homes de la pròpia Junta de Seguretat, cosa que es va acceptar. Per fer-ho equitatiu, van augmentar a quatre el nombre d'alts càrrecs elevant el de secretari general de la Comissaria General d'Ordre Públic que era de perfil tècnic —i ocupava l'escriptor i jurista Joan Francesc Vidal i Jové— al de polític que seria pel poumista Josep Coll, la Prefectura de Serveis per la CNT-FAI amb Dionís Eroles i la Inspecció General de Serveis pel PSUC-UGT amb Joaquim Olaso. ³⁹⁵

388 GOVERN DE LA GENERALITAT i Josep TARRADELLAS. *Op. cit.*, vol. I., p. 305.

389 «El conseller de Seguretat interior a Girona», *La Humanitat*, 13 d'octubre de 1936, p. 5.

390 GOVERN DE LA GENERALITAT i Josep TARRADELLAS. *Op. cit.*, vol. I, p. 318.

391 Josep Antoni POZO GONZÁLEZ. *El poder revolucionari a Catalunya durant els mesos de juliol a octubre de 1936. Crisi i recomposició de l'Estat*.

392 La situació de partida a Raimon SOLER. «Les eleccions municipals de 1934 a Catalunya», *Segle XX. Revista catalana d'història*, 8, 2015, p. 47-75.

393 GOVERN DE LA GENERALITAT i Josep TARRADELLAS. *Op. Cit.*, vol. I., p. 334.

394 Artur BLADÉ. «Morts a l'exili (86). Artemi Aiguader i Miró», *Avui*, 21 d'abril de 1978, p. 4.

395 «Artemi Aiguader no ha pogut rebre els periodistes», *La Veu de Catalunya*, 24 d'octubre de 1936, p. 2.

Barcelona, 28 de setembre de 1936

El primer Consell Executiu de la Generalitat d'unitat antifeixista que incorporà representants de fins a set forces polítiques i sindicals: ERC, CNT, PSUC-UGT, POUM, ACR i UdR.

D'esquerra a dreta: Josep Juan, Felip Díaz Sandino, Josep Calvet, Miquel Valdés, Rafael Closas, Lluís Companys, Josep Tarradellas, Ventura Gassol, Joan Comorera i Joan Porqueras i Fàbregas.

Només falten a la imatge, Artemi Aiguader, Andreu Nin i Antonio García Birlán.

JOSEP MARIA SAGARRA / ANC

El càrrec de comissari general d'Ordre Públic, el de més rellevància, li va correspondre a ERC. Joan Pons l'esperava per a ell, però per rellevar Enric Gómez, que ja havia mostrat ganes de plegar, es va escollir Andreu Rebertés. Pons, enutjat, va voler dimitir de la seva vocalia a la Junta però ni ERC ni Aiguader li ho van acceptar.³⁹⁶ Aquest fet va pesar en el judici posterior que Pons va fer del conseller en les seves memòries.

Qui va avalar Rebertés per al càrrec es desconeix. Artemi el coneixia de la seva militància a les JEREC i d'haver compartit mítings amb ell. El coneixia més a fons? No se sap. El coneixia més que a Pons, però, perquè aquest venia de la Joventut Nacionalista La Falç —feu tarradellista— i de l'aventura del PNRE. Pons, per tant, no era del món d'Aiguader, Rebertés, sí. Però també era de l'esfera de Lluís Companys. És per això que els rumors o la maledicència van adjudicar la decisió de nomenar-lo a la influència de Carme Ballester, que va contraure matrimoni aquells dies amb el president.³⁹⁷

Ballester era amiga de la també propagandista d'ERC, Núria Montserrat i Oromí, esposa de Rebertés. Mentre se separava del seu marit, Joan Duran, i Lluís Companys de la seva muller, Mercè Micó, Carme visqué un temps amb el matrimoni Rebertés. Ballester també procedia de les JEREC. D'ell a més s'assegurava que coneixia la vida íntima de Companys. Rebertés era un playboy, habitual noctàmbul i per aquesta banda el podria haver tractat Artemi, també assidu de la nit barcelonina.³⁹⁸

A Rebertés, però, no se li coneixia responsabilitat política anterior, però, hi havia un consens generalitzat que el seu perfil casava poc amb el càrrec pel que se'l nomenava. Fins i tot es va suggerir que el nom l'havia proposat l'exconseller d'ERC Martí Barrera, sense que se sàpiga molt bé a tomb de què.³⁹⁹ A l'èpo-

ca, doncs, es va donar per fet que Rebertés havia accedit al càrrec més per pagar algun favor o fruit de l'amistat que no pas per mèrits. Ni tan sols se li suposava un tarannà ferm com a Artemi.

El 19 d'octubre va tenir lloc la seva presa de possessió en un acte presidit pel conseller. L'endemà, Artemi carregà contra el comportament autònom de les patrulles de control i plantejà la seva subordinació i la de tota la política repressiva a la Comissaria General d'Ordre Públic. També demanà el lliurament dels detinguts als tribunals populars, en procés de constitució.

El conseller va exigir, així mateix, a la Junta de Seguretat —evidenciant que no la controlava malgrat que la presidia— la fi de les «*execucions clandestines*». L'uguetista Rafael Vidiella va donar suport a la posició d'Artemi i va defensar les sentències dels Tribunals Populars, però no les execucions al marge d'aquestes.⁴⁰⁰ Les seves peticions o propostes no van escoltar-se. El dia següent, el president Companys va reunir-se amb Artemi Aiguader i la resta d'alts càrrecs del Departament, Rebertés inclòs.⁴⁰¹

Aquell octubre de 1936, Enric Canturri, en saber que els anarcosindicalistes que dominaven els passos fronterers havien assassinat homes a la Seu d'Urgell, va demanar a Artemi que hi posés ordre. El conseller sembla que va aconseguir atemperar la situació.⁴⁰² Que als cenetistes Aiguader no els agradava resultava evident. Un dels seus líders destacats, Joan Garcia Oliver, va expressar d'ell que vist el seu germà «*más serio*», Artemi era un «*medio señorito sin ocupación*».⁴⁰³

Per coordinar-se amb el govern de la República, el 27 d'octubre Aiguader acompanyà de retorn a Madrid al ministre de Marina i Aire, el socialista Indalecio Prieto, i es reuní amb el president del Consell, Francisco Lar-

396 José Luís MARTÍN RAMOS. *La rereguarda...*, p. 202-204.

397 Joan ESCULIES. *Joan Solé...*, p. 283-285.

398 Enric UCÉLAY-DA CAL. «La ley del silencio» a: Enric UCÉLAY-DA CAL i Arnau GONZÁLEZ VILALTA. *Contra Companys, 1936...*, p. 111-119.

399 Eduard PUIGVENTÓS, «L'affaire Rebertés o la alternativa al poder anarquista en Cataluña» a: Enric UCÉLAY-DA CAL i Arnau GONZÁLEZ VILALTA. *Contra...*, p. 162.

400 José Luís MARTÍN RAMOS. *La rereguarda...*, p. 209-211.

401 GOVERN DE LA GENERALITAT i Josep TARRADELLAS. *Op. cit.*, vol.I., p. 338.

402 Amadeu GALLART. *La lluita per la República a la Seu, a l'Alt Pirineu i a Andorra. La figura d'Enric Canturri (1931-1939)*, p. 95, 99; Enric CANTURRI. *Memòries: república, guerra i exili*, p. 188.

403 Joan GARCÍA OLIVER. *El eco de los pasos*, p. 339.

Barcelona, 1 d'octubre de 1936

Membres del dissolt Comitè Central de Milícies Antifeixistes al Pati dels Tarongers, durant una última visita de compliment al Govern.

D'esquerra a dreta: Vicenç Guarnier, x, Rafael Vidiella, Josep Miret, Josep Torrents, Artemi Aiguader, Llorenç Perramon, x, Joan Garcia Oliver, Diego Abad de Santillán, Ricardo Jiménez de la Beraza, el president Lluís Companys, Antoni Soler i Torner, Josep Tarradellas, Felip Díaz Sandino, x, Jaume Miravittles, Aurelio Fernández i Joan Pons.

JOSEP MARIA SAGARRA / ANC

go Caballero, i diversos ministres.⁴⁰⁴ El 31 d'octubre ja tornava a ser a Barcelona.⁴⁰⁵ En aquestes converses va tractar-se una de les preocupacions recurrents d'ERC al cim de la Generalitat: les armes. Des que el desgavell inicial arran del sollevament permetés l'assalt a casernes i magatzems n'hi havia moltes a la rereguarda en comptes d'estar al front, on eren necessàries.

L'executiu Tarradellas va plantejar de manera reiterada la recollida d'armes llargues. En començar el novembre Artemi va explicar que aquesta no la farien les patrulles de control, ni les forces regulars sinó milícies vingudes del front per mirar de no incomodar i perquè quedés clar on anirien. La mesura, però, tampoc va funcionar. Els primers que eren reticents a lliurar-les eren els propis anarcosindicalistes, pumistes i en menor mesura, encara que també, la resta de formacions del govern per la malfiança existent entre ells. Ningú volia quedar desabastit i que això pogués suposar una debilitat enfront els altres. Per tant, l'excés d'armes a la rereguarda va continuar sent un problema per l'ordre públic i la seva mancança ho va ser per al front.⁴⁰⁶

Després de traslladar el govern de Madrid a València davant l'avanç dels rebels pel front occidental, el 4 de novembre es va formar el segon govern de Largo Caballero. Jaume Aiguader va entrar-hi per ERC com a ministre sense cartera. Quatre dies després en una reunió conjunta del Comitè Executiu d'ERC, amb els diputats a Corts i al Parlament i els presidents de les federacions comarcals es va crear un nou organisme de direcció —el Consell Permanent— amb Joan Tauler (secretari general), Amadeu Aragay (Actes i Comptabilitat), Pere Ferrer (Organització) i Joan Sauret (Propaganda) per fer més eficient la direcció del partit.⁴⁰⁷

404 «El conseller de Seguretat interior, senyor Aguader ha sortit cap a Barcelona», *La Publicitat*, 31 d'octubre de 1936, p. 4; «El senyor Prieto a Madrid», *La Veu de Catalunya*, 28 d'octubre de 1936, p. 7.

405 GOVERN DE LA GENERALITAT i Josep TARRADELLAS. *Op. Cit.*, vol.I., p. 372.

406 José Luís MARTÍN RAMOS. *La rereguarda...*, p. 191.

407 «Nova estructuració circumstancial davant les necessitats de la guerra», *La Humanitat*, 10 de novembre de 1936, p. 3.

En la reunió Artemi una vegada més va mostrar el seu caràcter i va presumir d'haver liquidat ja onze incontrolats. A la vegada va demanar més compenetració entre el partit i el govern i va instar a la resta de membres d'Esquerra a «*col·laborar i estar al nostre costat i no fer com altres que han marxat a l'estranger*». Segurament es referia a perfils com el de Joan Lluhi, designat cònsul de la República a Tolosa de Llenguadoc.⁴⁰⁸ En sintonia amb ell, a l'hora de demanar més acció, va significar-se Josep Andreu i Abelló, contra qui els anarcosindicalistes havien atemptat.⁴⁰⁹

A proposta d'Artemi es va constituir una comissió secreta vinculada a la direcció del partit amb Miquel Guinart —vocal de la Junta de Seguretat Interior i aleshores íntim de Tarradellas— i Amadeu Aragay —amic de Companys i recentment expulsat de la Unió de Rabassaires per voler frenar la puixança del PSUC en el sindicat— per gestionar la compra d'armes a França pel partit. La comissió va reunir diners però va veure's estafada al mercat negre i finalment va aplegar tan sols «*90 pistoles i 2 fusells metralladors*».⁴¹⁰

Havent-se reunit amb Jaume, Artemi va fer un passeig la nit del 10 de novembre per la Rambla per tal de projectar una sensació de normalitat.⁴¹¹ Cinc dies després, acompanyat del seu secretari Joaquim Dardalló, va encapçalar una comitiva catalana a València. Allí, el 15 de novembre es va descobrir una placa que donava nom a la plaça de la Generalitat Catalana, fins aleshores Cánovas del Castillo.

Davant del seu germà, Artemi va pronunciar un breu discurs. «*Potser mai no he sentit l'emoció d'aquesta hora davant d'aquest panorama que em recorda la nostra terra, sota aquest cel cantat pels vostres poetes*

408 José Luís MARTÍN RAMOS. *La rereguarda...*, p. 226-227; Enric UCÉLAY-DA CAL i Arnau GONZÁLEZ VILALTA. *Joan Lluhi...*, p. 242-243.

409 Joan ESCULIES. *Josep Andreu...*, p. 129.

410 José Luís MARTÍN RAMOS. *La rereguarda en guerra. Catalunya, 1936-1937*, p. 227.

411 «Conselleria de Seguretat interior», *La Publicitat*, 10 de novembre de 1936, p. 2; «El canoneig de dimarts a la nit», *La Veu de Catalunya*, 12 de novembre de 1936, p. 4.

Barcelona, 5 d'octubre de 1936

El Comitè Executiu d'Esquerra Republicana, amb el conseller de Seguretat Interior, Artemi Aiguader, realitzant una ofrena a la tomba del president Macià, per commemorar els Fets del Sis d'Octubre.

AHCB (EL DÍA GRÁFICO)

i davant de les vostres gestes de llibertat». Va seguir dient que «*Macià va desvetllar el nostre poble i ara és Companys qui mena els destins de la nostra Catalunya i és el pensament i l'essència de la llibertat de tots els pobles d'Ibèria*». I va afegir que «*València i Catalunya són germanes. En un règim capitalista no s'havien trobat mai*». Després d'assistir a Mestalla a un partit de futbol entre València (4) i Catalunya (0), Artemi va tornar a Barcelona.⁴¹²

Malgrat el tarannà brau que havia volgut mostrar a la reunió del directori d'ERC, el control de l'ordre públic era molt complex i Artemi, que el patia en primera línia, n'era del tot conscient. El 18 de novembre un grup anarquista de l'Hospitalet va prendre el control de Molins de Rei amb connivència del republicanisme local, on havia estat majoritària la USC i ara manava el PSUC. En la reunió posterior del govern, el conseller Joan Comorera va preguntar a Artemi si podia evitar fets com aquell. En admetre Aiguader que no, el dirigent del PSUC va assegurar que el govern estava en crisi. N'estava, però encara no de forma immediata.⁴¹³

3.3. L'afer Rebertés

Si tal com apuntava el diputat Joan Solé i Pla va ser Artemi Aiguader qui va avalar Andreu Rebertés pel càrrec, l'idiíl·li no va durar. Aviat ambdós es van trobar discutint al Departament perquè el comissari es queixava que no trobava ajuda en les més altes esferes per por a la FAI. Estava convençut que els faistes no el podrien aturar perquè comptava amb prou gent. El mateix pensava l'Estat Català, fora del govern.

La lectura que feia el separatisme era, precisament, que el govern Companys era des de l'inici massa permissiu amb l'anarcosindicalisme. En una de les seves

discussions, Rebertés va alçar la veu excitat i Artemi li va respondre que anés amb compte. «*Recorda't de qui hi ha darrera aquesta porta*», va aconsellar-lo, referint-se a Dionís Eroles i els seus «nanos», com s'anomenava als patrullers a les seves ordres. Rebertés, molt en la línia del caràcter que s'ha dibuixat d'ell, va afirmar que no li tenia por i que podria plantar cara als anarquistes.⁴¹⁴

El comissari d'Ordre Públic, però, aviat va caure en desgràcia. El 21 de novembre de 1936 el president Lluís Companys va reunir-se amb Artemi Aiguader al Departament de Seguretat Interior.⁴¹⁵ A continuació aquest darrer va despatxar amb Josep Tarradellas.⁴¹⁶ Aquell mateix dia, Andreu Rebertés, va donar ordre de registrar el domicili de Concepció Garcia, per ser suposadament facciosa, cosa que va fer-se l'endemà.⁴¹⁷

Sense comprendre el motiu de la visita de la patrulla de control, aquesta va reclamar la intercessió de Rebertés. Davant la sorpresa dels anarquistes, Garcia va explicar que era família —la seva madrastra. Per tal de treure'n profit polític i mirar de desbancar del càrrec al comissari, Aurelio Fernández, assabentat dels fets, va explicar-ho a Artemi. El resum era simple: Rebertés usava el càrrec per passar comptes amb Concepció Garcia per una qüestió de diners.

El 24 de novembre Rebertés va quedar detingut i se'l cominà a explicar-se. Davant de l'aleshores president de l'Audiència de Barcelona, Josep Andreu i Abelló, i del propi Artemi, el comissari va demanar l'assistència del seu amic Companys. En veure que tampoc això l'eximia de res va jugar una altra carta i va explicar un complot a les beceroles. D'acord amb això, Estat Català —el fundat el maig de 1936 per Dencàs, ara a l'exili també amenaçat pels faistes—⁴¹⁸ tramaria

412 GOVERN DE LA GENERALITAT i Josep TARRADELLAS. *Op.cit.*, vol. I., p. 413, 417; «La selecció de València va batre la de Catalunya per 4 gols a 0», *La Humanitat*, 17 de novembre de 1936, p. 7; «L'arribada dels catalans», *La Humanitat*, 17 de novembre de 1936, p. 8; «Del viatge a València», *Llibertat*, 18 de novembre de 1936, p. 3.

413 José Luís MARTÍN RAMOS. *La rereguarda...*, p. 221, 444.

414 Josep TRUETA. *Fragments d'una vida*, p. 144-145.

415 «El president celebra nombroses conferències», *La Humanitat*, 22 de novembre de 1936, p. 3.

416 GOVERN DE LA GENERALITAT i Josep TARRADELLAS. *Op.cit.*, vol. I., p. 426.

417 Eduard PUIGVENTÓS. *Op. cit.*, p. 166.

418 Frederic Josep PORTA. *Josep Dencàs i Puigdollers. Vida política (1930-1936)*.

Barcelona, 6 d'octubre de 1936

Tribuna de la manifestació en commemoració del 2n aniversari del Sis d'Octubre, situada a l'Estació Marítima del Port de Barcelona.

D'esquerra a dreta: Jaume Serra i Hünter, Ventura Gassol, Lluís Companys, Joan Comorera, Jaume Miravittles i Artemi Aiguader.

BRANGULÍ / ANC

substituir el govern d'unitat antifeixista per un exclusivament nacionalista —que exclougués anarquistes i comunistes— i situar al capdavant el president del Parlament, Joan Casanovas, distanciat de la direcció d'ERC.

Es partia de la idea d'aquest darrer i altres que el govern Companys era massa permissiu amb els anarcosindicalistes. Si bé aquesta, com proven les dificultats del mateix Artemi, no era una percepció correcta sinó que el Consell Executiu —de manera principal ERC, ACR i el PSUC— es veien amb dificultats per frenar els excessos revolucionaris. De l'explicació de Rebertés també es despenia que s'havia vingut amb Estat Català —gens estrany donada la seva antiga afiliació a les JEREC— a facilitar-los l'entrada d'armes des de França a canvi d'una part de les mateixes. L'operació s'hauria de fer precisament entre el 23 i 24 de novembre.

Encara que no n'estava al corrent, a Artemi aquesta compra d'armes no li va resultar estranya, donat que Estat Català havia enviat a Madrid, un parell de dies abans, un contingent de mil homes —dels dos mil que tenia— com a Columna Germans Badia i per tant les necessitaven amb certa urgència.⁴¹⁹ Si l'armament es preveia pel complot i això era una forma d'emboscar-ho també podia ser. Per adobar-ho el director general de Seguretat de la República, Manuel Muñoz, havia denunciat Rebertés per haver fet detenir uns policies estatals que duïen lingots d'or i platí a França i haver-los reclamat un percentatge per continuar el camí.⁴²⁰

Resulta evident que l'actuació del comissari en encara no dos mesos era, en conjunt, poc clara. En l'interrogatori a Andreu Rebertés es van viure escenes de gran tensió. Hi ha dues versions de l'ocorregut aleshores: o bé el comissari veient-se sense sortida va aconseguir una pistola i va amenaçar amb disparar-se un tret, cosa que no va fer perquè Josep Andreu i Abelló l'hauria dissuadit; o bé Artemi li va posar damunt la taula la pistola per tal que se suïcidés mentre ells eren en una altra sala adjunta, però Rebertés no la va usar.⁴²¹

419 Eduard PUIGVENTÓS. *Op. cit.*, p. 179.

420 Enric UCÉLAY-DA CAL. «La ley del silencio...», p. 134.

421 Eduard PUIGVENTÓS. *Op. cit.*, p. 168; Joan ESCULIES. *Josep Andreu...*, p. 131.

Arran del testimoni de Rebertés també es va detenir i interrogar el secretari general d'Estat Català, Joan Torres i Picart. A primera hora de la tarda Companys es desplaçà al Departament, on Artemi li explicà la trama. Després tornà a Palau i s'allità, segons fonts del govern, perquè estava lleugerament indisposat.⁴²² Es tractava, evidentment, d'un eufemisme per expressar l'estupefacció i l'angoixa del president davant l'assumpte.⁴²³

Informat també de l'afer, Josep Tarradellas va tornar la nit del 24 cap a Barcelona. Va arribar pels volts de les sis de la matinada del 25, procedent de València, on tot just havia anat per trobar-se amb el Govern de la República. Reunits en Consell Executiu urgent —sense Companys—, Artemi va exposar els fets.⁴²⁴ El conseller, com també Tarradellas, era partidari d'una solució dins del propi Govern i de no esbombar l'assumpte. La solució immediata va passar per empresonar Rebertés al Castell de Montjuïc i destituir-lo del càrrec.⁴²⁵

Al matí del dia 25 va transcendir —perquè no hi havia un criteri únic en l'executiu de com explicar els fets— que Rebertés havia dimitit del càrrec, segurament per un error comunicatiu al si del govern. A migdia, Artemi va parlar als periodistes per puntualitzar que se l'havia destituït. A les sis de la tarda es va reunir de nou el Consell, presidit per Tarradellas, i tres hores després va comparèixer Artemi davant la premsa per ratificar que s'havia destituït a Rebertés i designat per substituir-lo el fins aleshores sotssecretari de la Presidència, el diputat Martí Rouret, home de confiança de Companys.⁴²⁶ L'endemà en la presa de possessió

422 «Generalitat de Catalunya», *La Humanitat*, 25 de novembre de 1936, p. 2.

423 GOVERN DE LA GENERALITAT i Josep TARRADELLAS. *Op. cit.*, vol. I., p. 441.

424 Josep M. HUERTAS i Antoni RIBAS, «El complot que quería catalanizar en 1936 la revolución popular» a: Enric UCÉLAY-DA CAL i Arnau GONZÁLEZ VILALTA. *Contra Companys, 1936...*, p. 69.

425 José Luís MARTÍN RAMOS. *La rereguarda...*, p. 230.

426 GOVERN DE LA GENERALITAT i Josep TARRADELLAS. *Op. cit.*, vol. I., p. 442; AMTM. Junta de Seguretat Interior, Acta núm. 15. Dies 24, 25 i 26 de novembre de 1936; «El consell d'ahir», *La Veu de Catalunya*, 26 de novembre de 1936, p. 5.

DEPARTAMENT DE SEGURETAT INTERIOR

DECRET disposant la nova estructuració i funcionament dels Ajuntaments de Catalunya.

Les circumstàncies extraordinàries que travessa el país, conseqüència de la commoció produïda per la guerra contra el feixisme, aconseguen d'immobilitzar l'estructuració de la vida local, de manera que la conjecció de tots els partits i col·lectivitats que lluiten en el front i en la retaguarda pugui aportar amb la seva participació aquelles activitats que millor serveixin per a la consecució dels que són ideals del poble.

La forma com es desenvolupen els esdeveniments; la persistència de la lluita que afecta els Municipis, i també la necessitat de conciliar els impulsos del nou ordre revolucionari, exigeixen l'adopció de normes preteses que responguin sobretot a què, reflectint l'acció solidària del front de la retaguarda, tinguin representació en els Ajuntaments els sectors que fins ara s'han estat aïllats i que la realitat porta a compartir en tots els organismes la responsabilitat del comandament.

Cal, doncs, posar la Llei Municipal Catalana en consonància amb les exigències excepcionals del moment, i fixar les normes que en l'actual període harmonitzin la vida municipal.

Per tant, a proposta del Conseller de Seguretat Interior, i d'acord amb el Consell,

DECRETO:

Art. 1.º Els Ajuntaments acomodaran al nombre de llurs components a les exigències de la representació dels partits polítics i organitzacions sindicals en la mateixa proporció que integren el Consell de la Generalitat de Catalunya. Serà incompatible per ésser Conseller municipal d'haver exercit algun càrrec de nomenament governatiu durant el període del Directori mil·lari i prèstint funcions del propi caràcter, com a gestors, en els Ajuntaments del 7 d'octubre del 1934 al 14 de febrer del 1938.

El nombre de Consellers serà el següent:

Poblacions fins a 5.000 habitants, 11 Consellers;

Poblacions de 5.001 a 20.000 habitants, 21 Consellers;

Poblacions de més de 20.000 habitants, 31 Consellers.

Art. 2.º Els Consellers municipals seran elegits per la reunió oficial dels representants dels partits polítics i sectors sindicals expressats en l'article anterior. Els Consellers electes seran convocats per a constituir els nous Ajuntaments pel Jutge Popular o pel qui exerceixi les seves funcions.

Art. 3.º Els Municipis podran designar un Comitè permanent, que assessori les funcions que la Llei Municipal determina.

Art. 4.º Els Ajuntaments podran adoptar una organització que s'adapti a les característiques de cada Municipi, i, si ho creuen convenient, podran acollir-se al règim de Carta municipal.

Una vegada constituïts els Ajuntaments, donaran compte del règim adoptat al Conseller de Seguretat Interior, als efectes de la seva aprovació pel Consell de la Generalitat. Tots els acords se prendran pel vot favorable de la majoria dels seus components.

Art. 5.º Els Ajuntaments atendran, per mitjà de Comissions que es creïn, al front de les quals hi haurà Consellers, totes les necessitats que sent un poble, i que poden ésser satisfetes en el pla local: administració, cultura, obres públiques, defensa i altres.

Les funcions esmentades podran ésser desenvolupades amb plena autonomia i d'acord amb els organismes superiors, acollint-se a les característiques de cada Municipi.

Art. 6.º Per a canviar el nom d'un poble caldrà que ho acordi l'Ajuntament, i s'inscrirà l'acord a l'aprovació del Consell de la Generalitat.

Art. 7.º Tots els acords que impliquin modificació en la composició dels Ajuntaments hauran d'ésser comunicats al Conseller de Seguretat Interior.

Art. 8.º És substituït el Conseller de Seguretat Interior per a dictar les disposicions complementàries del present Decret.

Balears, 9 d'octubre del 1936.

El Conseller Interí,

JOSEP TARRADELLAS

El Conseller de Seguretat Interior,

A. AGUADÉ I MIRÓ

9 d'octubre de 1936

Cartell amb el Decret de nova estructuració i funcionament dels Ajuntaments de Catalunya signat pel conseller primer Josep Tarradellas i el conseller de Seguretat Interior, Artemi Aiguader. AHCB

d'aquest, Artemi va expressar a la premsa un lacònic «no vull parlar del que aquí ha succeït».⁴²⁷

Malgrat que l'afer també es va debatre en el si de la Junta de Seguretat Interior i que hi havia perfils com el de Rafael Vidiella partidaris de dur el cas als Tribunals Populars, Artemi va aconseguir que l'assump-te no transcendís fora del govern. Va fer màxim res-ponsable de l'afer Torres i Picart i la resta de dirigents d'Estat Català es van desentendre d'aquest davant Ar-temi assegurant que no tenien res a veure amb el com-plot. Després el partit el va cessar de secretari general. Aconseguí salvar la pell perquè l'amistat prèvia amb al-guns dirigents d'ERC li va servir per poder exiliar-se.⁴²⁸

En el fons amb Torres i Picart el seu entorn va ac-tuar com abans s'havia fet el 1934 amb Dencàs, de qui ell havia exercit de secretari quan era conseller: tot-hom defugia un àngel caigut. En el seu lloc al cap-davant d'Estat Català es va escollir Joan Cornudella, amb bona sintonia amb Tarradellas.⁴²⁹ També aquest i Josep Andreu i Abelló van facilitar la fugida a França a Joan Casanovas amb l'auto del president de l'Audi-ència de Barcelona.

De la seva banda, Aurelio Fernández tenia clar com procedir. «*Qui no compleixi lleialment amb la seva co-mesa, ho ha de pagar*», va dir referint-se a Andreu Re-bertés.⁴³⁰ El que li interessava a la FAI —però també al PSUC i d'aquí l'interès de Comorera en esbombar l'afer—, era malmetre la gestió d'ERC i repartir acusaci-ons d'actuacions irregulars en el marc de la pugna pel control de l'ordre públic. Dionís Eroles demanà l'exe-cució de Rebertés. I això és el que va acabar succeint.

Pels volts del 30 de novembre, amb Companys en-cara enllitat,⁴³¹ un grup de patrullers d'ERC amb Josep

Soler i Arumí al capdavant va presentar-se al Castell de Montjuïc. Haurien dit a Rebertés que l'acompanya-rien a l'exili. L'excomissari, per por a ser víctima d'un «passeig», va demanar garanties que no seria assassi-nat. Les garanties les hauria donat per telèfon des del Departament Artemi Aiguader al comissari del castell, Miquel Albert Barris, íntim de Tarradellas des dels pri-mers temps de militància a la Joventut Nacionalista La Falç.⁴³² Fins aquí concorden totes les versions.

El que varia és el que va succeir després. Una ver-sió situa l'assassinat de Rebertés a la carretera de Ca-laf en el moment en què s'hauria adonat que no ana-va camí d'Andorra. Una altra que l'haurien afusellat al mateix castell.⁴³³ I una tercera —més plausible perquè procedeix del testimoni de Josep Tarradellas recollit per Joan Alavedra— explica que en treure'l de la cel·la el van executar d'uns trets al clatell.⁴³⁴

El doctor Joan Solé i Pla, sempre molt ben informat dels draps bruts del segment més radical del naciona-lisme català, va explicar també que l'assassí de Reber-tés va ser el patruller d'ERC Josep Soler i Arumí. Me-cànic, nascut el 1891 a Barcelona, se l'havia acusat el 1921 de participar en l'assassinat d'Eduardo Dato, però en fou exculpat. Va ser un temps cap del parc mòbil de la presidència de la Generalitat. Soler hauria en-senyat al regidor d'ERC a l'Ajuntament de Barcelona, Josep Escofet, les fotos fetes al cadàver de Rebertés per tal de mostrar-les als faistes com a prova que ha-via complert.⁴³⁵

En l'execució, a Soler l'hauria acompanyat un tal Du-ran que es feia passar per militant d'ERC i que s'havia afiliat al Centre Federal del passeig de Gràcia que pre-sidia Soler Arumí, però de fet era un informador faista

427 José Luís MARTIN RAMOS. «Governació (1931-1939)» a: Francesc BONAMUSA (dir.) *Generalitat de Catalunya. Obra de govern, 1931-1939*, p. 288.

428 Eduard PUIGVENTÓS. *Op. cit.*, p. 181, 182.

429 Fermí RUBIRALTA. *Joan Cornudella i Barberà (1904-1985): biografia política. 50 anys*, p. 72-75.

430 Jaume RENYER. *Op. cit.*, p. 273-274.

431 GOVERN DE LA GENERALITAT i Josep TARRADELLAS. *Op. cit.*, vol.I., p. 454.

432 Joan ESCULIES, «Companys, descalç?», *El País (Quadern)*, 15 d'octubre de 2020, p. 1-3; Josep Maria HUERTAS i Antoni RIBAS. *Op. cit.*, p. 71.

433 Daniel DÍAZ ESCULIES. «Estat Català contra Lluís Com-panys» a: Enric UCELAY-DA CAL i Arnau GONZÀLEZ VILAL-TA. *Contra Companys, 1936...*, p. 83.

434 Joan ESCULIES. «Companys, descalç?», *El País (Quadern)*, 15 d'octubre de 2020, p. 1-3.

435 Eduard PUIGVENTÓS. *Op. Cit.*, p. 192.

Barcelona, 17 d'octubre de 1936

Acte de presa de possessió d'Andreu Rebertés com a comissari general d'Ordre Públic.

D'esquerra a dreta: Joan Pons, Josep Coll, Andreu Rebertés, Artemi Aiguader,
Dionís Eroles i Aurelio Fernández i Vicente Gil.

BRANGULÍ / ANC

d'Eroles. Duran, fins i tot podria ser la persona que havia informat a aquest de la detenció de Concepció Garcia.⁴³⁶ En les seves memòries Joan Pons amb alguna variació també corrobora aquesta versió, però vol deixar la decisió de l'assassinat o bé a Artemi Aiguader —per qui després de negar-li el comissariat no tenia gens de simpatia—, o al mateix Soler, cosa poc creïble.⁴³⁷

3.4. Cap als Fets de Maig

La forma prou discreta amb què va resoldre's, si així es podia considerar, l'afer Rebertés, va enfortir la imatge de Tarradellas, però també la d'Artemi Aiguader al si del Consell Executiu i del partit. ERC, per fer-ho planer, havia aconseguit resoldre els draps bruts a casa. No en va, en començar el desembre de 1936 *La Humanitat* definia al conseller de Seguretat Interior com a «batallador, serè, enèrgic, lleial».⁴³⁸

Fent-se palès que en cap moment havia perdut el favor del president, sinó més aviat el contrari, el 5 de desembre Artemi va acompanyar a Lluís Companys fins a Portbou camí de París en un viatge que finalment les pressions diplomàtiques franceses van frustrar.⁴³⁹ Aquell mateix dia Aiguader va rebre la visita del cònsol de França.⁴⁴⁰ Una setmana després va reunir-se amb Tarradellas i Companys per tractar de resoldre la crisi de govern que feia dies que cuejava.⁴⁴¹

La dedicació d'Artemi al Departament va ser total, com explicava Artur Bladé. «*Cal dir també, a favor seu, que durant els mesos que va estar al davant d'aque-*

lla perillosa conselleria, ni un sol moment no va desamparar-la. Allí menjava i dormia, pendent sempre del teletip».⁴⁴²

Allí hi va tenir instal·lat també Joan Macià, el fill preocupat del president difunt, quan aquest es va cansar de la feina que li havia donat Tarradellas al departament d'Economia que consistia en llevar-se d'hora i subratllar a la premsa del dia les notícies importants. Artemi, segons Bladé, «*l'admirava*» i per això el va acollir al Departament, on «*hi havia cambres sobre-res i taula sempre parada per als amics*».⁴⁴³

Afegia l'escriptor que per aquelles sales Artemi passava «*fort com semblava, ben encaixat dins d'un trajo clar ben fet, somrient, i sempre amb aquell "hola noi" a la boca que contrastava una mica amb el seu rostre afaitat contra-mà*» amb «*un rostre blanc amb ombres de son, d'home de nit i d'aventura diplomàtica*». I resumia que Aiguader «*fou en aquella casa de l'avinguda de Colom un amfitrió generós i cordial al cap d'una taula per on van passar figures principals, algunes de les quals (Lluís Companys, el general Aranguren, el coronel Brotons...) ja estudiaven, com diria Francesc Pujols, "per a afusellats"*».⁴⁴⁴

El 17 de desembre de 1936 va formar-se un nou Govern, el segon amb Tarradellas de conseller primer, el qual mantenia Finances. Era un executiu on només hi apareixia formalment un partit polític, ERC, sense cap representant dels altres tres que n'havien format part fins el moment, —PSUC, POUM i ACR— però amb membres de tres sindicats, CNT, UGT i Unió de Rabassaires. Presentant el nou Govern com a «sindical», es justificava l'absència del POUM per la seva continuada crítica pública al propi executiu del qual participava i pels creixents desencontres amb el PSUC. D'aquesta manera la CNT va ocupar quatre carteres: Francesc Isgleas a Defensa, Diego Abad de Santillán a Economia,

436 Joan PONS. *Un republicà...*, p. 147.

437 *Ibidem*, p. 156-157.

438 «Antena», *La Humanitat*, 3 de desembre de 1936, p. 4.

439 «Conselleria de Seguretat interior», *La Publicitat*, 5 de desembre de 1936, p. 2.

440 GOVERN DE LA GENERALITAT i Josep TARRADELLAS. *Op.cit.*, p. 466.

441 «L'actual consell de la Generalitat ha quedat reunit per darrera vegada», *Última Hora*, 14 de diciembre de 1936, p. 1; GOVERN DE LA GENERALITAT i Josep TARRADELLAS. *Op.cit.*, p. 484.

442 Artur BLADÉ. «Morts a l'exili (86). Artemi Aiguader i Miró», *Avui*, 21 d'abril de 1978, p. 4.

443 Artur BLADÉ. «Joan Macià i Lamarca» a: Artur BLADÉ. *De l'exili a Mèxic*, p. 275-279.

444 Artur BLADÉ. «Diari de l'exili. Artemi Aguadé», *La Humanitat* [Mèxic], 15 de maig de 1947, p. 4. Artur BLADÉ. «Morts a l'exili (86). Artemi Aiguader i Miró», *Avui*, 21 d'abril de 1978, p. 4.

LA JUNTA DE SEGURETAT INTERIOR AL POBLE DE CATALUNYA

CIUTADANS: La Junta de Seguretat Interior de Catalunya, creada pel Consell de la Generalitat i d'acord amb el Conseller de Seguretat Interior, es dirigeix a vosaltres per a dir-vos:

Amb el ritme que les circumstàncies imposen, sorgeixen a la vida tots aquells organismes encasregats de donar forma i estabilització a la magna obra de transformació social i econòmica que davant l'administració del mínim realitza el poble català.

Entre aquests organismes, la Junta de Seguretat Interior de Catalunya era una de les necessitats més sentides en els moments actuals. Un dels aspectes més delicats de tot moviment revolucionari és el manteniment del nou estat de coses, sorgit de la mateixa revolució. Problema delicat, videlicet i susceptible d'equivocacions a voltes irreparables.

Era una cosa lògica i prevista en els més elementals càlculs revolucionaris que en el moment que el poble trempava les animes amb el pasat es desbordarien totes les passions i odis acumulats durant tants segles d'opressió. Era lògic i necessari que així succeís. El poble no podia dedicar-se a la reconstrucció d'una nova vida amb el cor ple d'odi. Precissava d'un desfogament. Els qui han sofert les conseqüències no poden queixar-se, car no han fet sinó recollir el que amb tant d'interès havien sembrat.

Una altra conseqüència natural de tot moviment revolucionari és la formació de grups de guerrillers que, des dels primers moments i sense altre control que l'lar consciència revolucionària, es dediquen a netejar el camí per on ha de passar la revolució triomfant i que, precisament, a aquestes situacions ràpides i confuses, pot triomfar. L'eficàcia de tota tasca està en l'oportunitat amb què es exerceixi.

Per això, tot allò que en els primers moments podria ésser explicable i justificat pot convertir-se en un perill de la pròpia revolució en el moment que ultrapassi els límits de la seva oportunitat. A evitar aquest perill vingues la Junta de Seguretat Interior de Catalunya, que continuarà la tasca de manteniment i estabilització de l'ordre revolucionari, d'acord amb el que determinin les necessitats de cada moment i sempre esquivant de l'humanisme i la severitat, el resultat de la qual no pot ésser altra que justícia, justícia i justícia.

Aquesta Junta, com tots els altres organismes revolucionaris que es creen, és composta per representants de totes les organitzacions polítiques i sindicals que componen el front antifeixista de Catalunya. Reunís, doncs, totes les garanties per a inspirar la màxima confiança del poble en l'exercici de la delicada tasca que li ha estat encomanada. Altament, per tal que la Junta de Seguretat Interior de Catalunya pugui sortir sirona de la seva comesa, precisa que totes les organitzacions polítiques i sindicals representades directament dintre seu, li donin el seu ajut moral i precisió que des del moment de la seva constitució ningú, sota cap pretext, no intervingui en actuacions de exclusiva competència d'aquesta Junta, per a l'exercici i solució de les quals ha estat creada. Les actuacions isolades tingueren el "seu" moment, que són els primers en significar i valorar en tota llur importància. Però, ara, les necessitats exigeixen una tasca de conjunt i responsable, i les competències podrien ésser altament perjudicials. De no ésser així, la nostra obra fracassaria i el fracàs no seria de la Junta, sinó de les organitzacions que, després de crear-la, no haurien sabut donar-li vida. L'ajut que les organitzacions han de prestar a aquesta Junta de Seguretat Interior, no pot ésser una cosa purament formal, ni de casa per casa. És necessari que el poble tingui la sensació que la Junta està assistida de la màxima autoritat, per tal que les seves indicacions siguin ateses per tothom.

Esperem que tots, poble i organitzacions antifeixistes, donant-se compte de la transcendència dels actuals moments, ens donaran el seu més decidit i desinteressat ajut per tal que la revolució pugui seguir el seu camí triomfant. Barcelona, 24 d'octubre del 1936.

EL PRESIDENT: El Conseller de Seguretat Interior, A. Agudo i Miró

Josep Coll (IPOLIM), Dionís Erbes (CNT), Toró i Fàbregas (ACR),
Vicent Gil (CNT), Miquel Guzmán (ERC), Joaquim Olaso (PSU),
Joan Pons (ERC), Cristòfol Rebull (URC), Rafael Vidalla (PSU)

EL SECRETARI GENERAL: Aurore Fernández

24 d'octubre de 1936

Ban de la Junta
de Seguretat Interior
presidida pel conseller
Artemi Aiguader.
UB-BPR

Pedro Herrera a Sanitat i Assistència Social i Josep Juan i Domènech a Serveis Públics, mentre que els representants del PSUC entraven com a UGT: Rafael Vi-diella substituï Andreu Nin a Justícia —en un tens tras-pàs de cartera—, Joan Comorera ocupà Proveïments i Miquel Valdés Treball i Obres Públiques. Josep Calvet, de la Unió de Rabassaires, va continuar a Agricultura.

En aquest executiu «sindical», per part d'ERC, An-toni Maria Sbert va ocupar Cultura en lloc de Ventura Gassol —exiliat a França a l'octubre per les amenaces dels anarcosindicalistes— i Artemi va continuar a la cartera de Seguretat Interior, deixant els faistes molt decebut ja que era una de les seves pedres a la saba-ta.⁴⁴⁵ L'endemà Aiguader va rebre la visita del ministre sense cartera José Giral.⁴⁴⁶ La confiança de Companys en ell va fer-se evident una vegada més quan el 20 de desembre va ostentar la representació de la presidèn-cia en l'acte d'homenatge a Amadeu Colldeforns i al-tres caiguts durant els primers dies del sollevament.⁴⁴⁷

Artemi, però, mantenia també bones relacions amb els homes durs del separatisme. Daniel Cardona, crític amb Macià des de mitjan dels anys 1920, enfrontat als anys 1930 amb Miquel Badia i membre aleshores de l'Estat Català, havia fet reparèixer *Ferms!* a l'octubre com a periòdic adherit al partit. Periòdic des d'on, cal recordar que s'havia atacat al tàndem Badia-Dencàs mentre eren a l'exili arran dels Fets d'Octubre.

Aquell desembre Cardona, gens en sintonia amb el nou secretari general d'Estat Català, Joan Cornudella, va publicar un número crític amb aquesta nova direc-ció. La policia, amb la censura de premsa vigent, el va interceptar i va detenir Cardona. Va passar tres dies a la presó d'on, com ell mateix va reconèixer, «*s'ort vaig tenir de l'Artemi que me'n tragué*».⁴⁴⁸ El conseller,

445 José Luís MARTÍN RAMOS. *La rereguarda...*, p. 238; GOVERN DE LA GENERALITAT i Josep TARRADELLAS. *Op.cit.*, vol.I., p. 503.

446 GOVERN DE LA GENERALITAT i Josep TARRADELLAS. *Op.cit.*, Vol.I., p. 507.

447 «Màrtirs de la llibertat», *La Humanitat*, 22 de desembre de 1936, p. 4.

448 Fermí RUBIRALTA. *Daniel Cardona i Civit*, p. 166.

doncs, no feia creu i ratlla amb el sector més procliu al complot contra Companys.

Aleshores, de nou, Artemi va insistir en el fet que s'acabessin els espais d'autarquia dels organismes municipals i les patrulles. Aurelio Fernández es nega-va a la subordinació i Eroles es queixava de l'augment de guàrdies de seguretat a Barcelona procedents de la resta de l'Estat.⁴⁴⁹ El 23 i 24 de desembre Artemi va obrir la porta a que els agents de Seguretat i Assalt de la República destinats a Catalunya passessin a depen-dre de la Generalitat. També va determinar que for-marien part d'aquest cos els aprovats i ingressats per la Generalitat després del 19 de juliol i els ingressats després, encara que no haguessin estat aprovats per la República o la Generalitat. En conjunt, volia reforçar les forces de Seguretat i Assalt.⁴⁵⁰

A les portes del primer Nadal de guerra Artemi Ai-guader va queixar-se en el marc de la Junta de Segu-retat de la manca de millora en la situació de l'ordre públic. També va exigir el tancament de la presó de Sant Elies i del seu tribunal d'urgència, de domini ex-clusiu dels faistes. Va insistir, així mateix, que es limi-tessin les atribucions de les patrulles de control i que s'abstinguessin de prendre determinacions sobre els detinguts i no s'assassinés a ningú. Pretenia sotmetre-ho tot als Tribunals Populars.

Per reforçar aquests propòsits el 24 de desembre de 1936 el Departament de Seguretat Interior va viure un moment transcendent. Amb Martí Rouret, que havia acceptat el càrrec de comissari general d'Ordre Públic a contracor, la veu cantant al si del departament el duia el cap de serveis, Dionís Eroles, que no tenia cap inten-ció de limitar el descontrol dels patrullers.⁴⁵¹

Per frenar-lo Artemi va nomenar Eusebi Rodríguez Salas en el lloc de Rouret. Un nom suggerit per Como-

449 Ferran GALLEGO. *Barcelona, mayo de 1937*, p. 349.

450 José Luís MARTÍN RAMOS. «Governació...», p. 289-290; Josep TERMES. *Misèria contra la pobresa: els Fets de la Fatarella el gener de 1937*. Un exemple de resistència pagesa contra la col·lectivització agrària durant la Guerra Civil.

451 GOVERN DE LA GENERALITAT i Josep TARRADELLAS. *Op. cit.*, vol. II, p. 517; Rafel BRUGUERA. *Martí Rouret. L'Escala, Móra d'Ebre, Barcelona, Mèxic*, p. 113-117.

DEPARTAMENT DE SEGURETAT INTERIOR

ORDRE dictant normes per a la pràctica de registres domiciliaris

(DIARI OFICIAL del 25 d'octubre)

Adscrita al Departament de Seguretat Interior, per Decret del 2 del mes corrent, tots els serveis de defensa de reraguarda i davant la necessitat de reglamentar l'actuació de la força pública de forma que quedi suplerta l'eficac acció dels elements del Comitè Central de Milícies Antifeixistes, avui dissolt, cal anar dictant les normes oportunes per tal que quedi assegurada la prestació d'aquests serveis amb les degudes garanties per a tots els ciutadans i en les condicions pròpies de la normalització de la vida ciutadana que s'ha operat en tots els sentits.

Per tant, d'acord amb la Junta de Seguretat Interior i fent ús de les facultats que concedeix a la meua autoritat l'esmentat Decret,

HE RESOLT:

Primer. A partir de la publicació de la present Ordre les autoritzacions per a practicar registres domiciliaris hauran d'emanar del Comissari General d'Ordre Públic, del Cap dels Serveis de la Comissaria o de les Autoritats en qui ells deleguin expressament, i les hauran d'estendre per escrit i autoritzar-les amb llur signatura i segell.

Segon. Al peu de l'autorització esmentada o en volant a part, el Cap dels Serveis farà la designació expressa dels funcionaris que han de dur a terme el registre ordenat pel Comissari General autoritzant-la, igualment, amb la seva signatura i segell. Les designacions seran fetes especialment per a cada registre i solament podran intervenir-hi els designats, amb exclusió de tot altre funcionari, encara que tingui el caràcter d'Agent de l'Autoritat, si no és expressament requerit.

Tercer. Els elements de les Milícies Antifeixistes podran ésser designats per a prestar el dit servei, sempre que llur intervenció es cregui convenient.

Quart. La Comissaria General d'Ordre Públic tindrà cura de l'exacte compliment dels requisits i garanties que per a la pràctica dels registres s'estableixen en la present Ordre, i els ciutadans afectats tindran el dret i el deure de comprovar la personalitat dels elements que efectuïn els registres, exigint-los la presentació de les respectives autoritzacions i dels documents d'identitat personal, amb l'obligació de denunciar immediatament a la Comissaria General qualsevol infracció de la present disposició.

Barcelona, 24 d'octubre del 1936.

El Conseller de Seguretat Interior,

A. AGUADÉ I MIRO

24 d'octubre de 1936

Cartell amb l'Ordre
dictant normes
per a la pràctica
de registres domiciliaris
signada pel conseller
de Seguretat Interior,
Artemi Aiguader.
AHCB

ra, que hauria convençut al conseller d'intercanviar pels partits els càrrecs de comissari i d'inspector de serveis. Per aquest darrer, que ocupava Joaquim Olaso del PSUC-UGT, Artemi va escollir Josep Soler i Arumí.⁴⁵² Aiguader era qui més patia el descontrol anarcosindicalista perquè més en evidència el feia quedar el desordre.

És en el marc d'aquest afany per frenar els excessos faistes que cal situar la convergència amb els propòsits del PSUC. No per un motiu de filocomunisme al que no es trobava proper ni per procedència, trajectòria, ni raonament ideològic. La concordança en tot cas no ha de sobtar: les JEREC que avalava Artemi ja s'havien confrontat amb l'anarcosindicalisme en l'inici dels anys 1930. Encara més, acceptant el suggeriment de Comorera, Artemi va fer més còmplice el PSUC de la seva estratègia per ordenar la rereguarda.

Aquest joc era el mateix que es donava en paral·lel a la Comissió d'Indústries de Guerra. Quan s'havia creat el PSUC no hi havia tingut cap paper i Josep Tarradellas la presidia amb una aliança amb l'anarcosindicalisme, que la bastia de quadres operatius. Els comunistes la van desqualificar de manera constant durant la guerra i fins i tot van posar-se en ocasions del bàndol recentralitzador de la República, que la volia tutelar o fer desaparèixer, amb un únic objectiu: participar de la gestió. Quan ho aconseguirien a les acaballes de la guerra ja seria tard per a tothom.⁴⁵³

A diferència de Tarradellas, però, que una i altra vegada va blocar l'entrada a l'ens dels de Comorera —la seva bèstia negra—, Artemi va realitzar una jugada diferent. Intercanviant els càrrecs i posant de número dos a un comunista va corresponsabilitzar més al PSUC de la gestió de l'ordre públic. Artemi era abrandat, però a diferència de la imatge de figura que fins ara s'ha donat d'ell, com aquell qui passa per una festa sense saber què s'hi celebra, tenia molta experiència política entre bambolines. Molta més inclús que el seu germà.

452 Josep COLL i Josep PANÉ. *Josep Rovira...*; José Luís MARTÍN RAMOS. *Op. cit.*, p. 120.

453 En detall a Javier de MADARIAGA. *Tarradellas y la industria de guerra de Cataluña (1936-1939)*.

És en aquesta lògica que cal llegir el nomenament d'Eusebi Rodríguez Salas, tarragoní, de família procedent de Valladolid, anomenat «manco» perquè li faltava un braç. Era regidor del PSUC a Barcelona, on fins a l'inici de la guerra treballava a la brigada municipal. De jove havia fet d'obrer ferroviari i era afiliat a la CNT. Havia seguit després el mestre i dirigent cenetista Joaquim Maurín, de qui era un fervent admirador, en el trànsit al comunisme i militat en el BOC d'aquest.

La CNT havia fet fora Rodríguez Salas quan va expulsar els sindicats controlats pels comunistes el 1932. Al BOC havia format part dels grups d'autodefensa juntament amb l'aleshores poumista de la Junta de Seguretat Josep Coll i el també poumista procedent de l'Estat Català macianista, Josep Rovira. A finals de 1935 Rodríguez Salas s'havia distanciat de Maurín en no estar d'acord amb la fusió del BOC i el grup d'Esquerra Comunista de Nin, que va donar lloc al POUM.

Integrat a la Unió Socialista de Catalunya va ser dels fundadors del PSUC. Era, per tant, un perfil amb un bagatge important en l'entramat organitzatiu que havia de combatre i frenar. Sabia a la perfecció qui era qui en aquell món. L'endemà de la seva presa de possessió, el nou comissari ja va deixar clar quina seria la seva línia d'acció. Els assassinats i altres actuacions irregulars no es podien escudar en els uniformes de les patrulles de control, va dir. Eroles no va trigar en defensar les patrulles, marcant així també posició.⁴⁵⁴

Tres dies després Artemi va participar en el míting d'Esquerra Republicana al Palau de Belles Arts per commemorar el tercer aniversari de la mort de Macià.⁴⁵⁵ El 29 de desembre quan el seu germà viatjava en cotxe a València acompanyat del seu secretari Pere Ferrer va tenir un accident a Vilafranca del Penedès i el conseller va enviar un parell de vehicles a recollir els ferits, que van resultar lleus.⁴⁵⁶ El 31 de desembre de

454 José Luís MARTÍN RAMOS. *La rereguarda...*, p. 284-285.

455 GOVERN DE LA GENERALITAT i Josep TARRADELLAS. *Op. cit.*, vol.II., p. 524.

456 «Jaume Aiguader sofreix un accident d'automòbil prop de Vilafranca del Penedès», *La Humanitat*, 30 de desembre de 1936, p. 4.

València, 15 de novembre de 1936

Artemi Aiguader, conseller de Seguretat Interior de la Generalitat de Catalunya intervé durant la inauguració de la Plaça de la Generalitat Catalana, en presència, entre d'altres de l'alcalde Josep Cano i Coloma, el ministre Jaume Aiguader, el sotssecretari de la Presidència de la Generalitat Martí Rouret, Ramon Frontera... Aquesta plaça s'anomenava Cánovas del Castillo, tal com la tornaren a anomenar els franquistes després de la Guerra Civil i com encara s'anomena..

JOSEP MARIA SAGARRA / ANC

1936 el menor dels Aiguader va visitar juntament amb el president Companys la caserna general de les milícies d'ERC.⁴⁵⁷

L'endemà, 1 de gener de 1937, Artemi va trobar-se indisposat i no va moure's del Departament.⁴⁵⁸ Si no va deure's a la ressaca de la celebració, bé podria ser que hi hagués una passa de grip o un refredat fort al govern perquè Tarradellas afectat d'aquest virus tampoc va trobar-se bé aquell dia. En començar l'any, en tot cas, Artemi va aconseguir que una nova ordre de la Junta de Seguretat Interior rectificqués la del 24 d'octubre anterior que establia que tant el comissari general d'Ordre Públic, Rodríguez Salas, com el cap de serveis, Eroles, com les autoritats en què aquests deleguessin podien efectuar registres als domicilis. Això havia permès que Eroles designés els seus patrullers per fer-los a discreció.

Amb la nova ordre no s'eliminava el paper d'Eroles, però Artemi va aconseguir limitar-lo fent que no pogués nomenar a qui volgués i que les multes o sancions es poguessin proposar previ informe dels quatre càrrecs que formaven el comissariat, però que només el comissari les pogués dictar.⁴⁵⁹ Totes aquestes mesures van contribuir perquè a Barcelona la mitjana de morts al gener baixés a la quarantena. Per contra, la intervenció del Departament al territori va augmentar el conflicte a l'interior català.

L'aleshores braç dret d'Artemi al Departament, Josep Soler i Arumí, en començar el gener va visitar les Terres de l'Ebre, on la tensió creixia en aquelles poblacions on els poders locals no volien actuar sota l'autoritat de la Generalitat. A Barcelona algunes patrulles també s'hi resistien i volien que els seus detinguts només els jutgessin als Tribunals d'Urgència. Una nova ordre del Departament va dictar que aquests poguessin continuar fent detencions mentre no es reorganitzessin els serveis d'ordre públic. Havien de reportar,

però, a diari al Departament, Comissaria i a la Junta de Seguretat Interior.⁴⁶⁰

El diumenge 10 de gener Artemi va participar en un míting al Foment Republicà de Sants, on va parlar de les dificultats del moment i va demanar l'ajut del poble per vèncer la guerra. «*És el moment que Catalunya pensi en ella. Ens juguem la vida tota del nostre poble i cada català ha de contribuir a fer efectives les noves plasmacions polítiques i socials*». Va apuntar, de nou, a la necessitat de posar ordre a la rereguarda. «*Tota liquidació d'un règim porta convulsions, però la contumàcia en certs fets pot originar una catàstrofe i aï de la Revolució soviètica si no hagués sabut deturar a temps l'onada de terrorisme que s'hi encengué*».⁴⁶¹

La intencionalitat del discurs, sense carregar contra les accions efectuades fins aleshores fossin del seu grat o no, era molt clara. «*El poble vol un món nou, però vol un món amb dignitat. Hem destruït tot allò que calia destruir, però hem de tenir seny i capacitat constructiva per a endegar el nou estat de coses. Si un estament pot parlar de lleialtat aquest és Esquerra Republicana de Catalunya, que ho ha donat tot per a la causa popular, però demana seny per a ordenar, per a endegar aquesta economia catalana que no hem de deixar enfonsar perquè és la llar i el pa dels obrers catalans*».

En el seu discurs vibrant va afegir que a Catalunya la podia salvar creure en el seu govern. «*El poble aixeca més enlaire que mai la bandera barrada. Catalunya sempre ha trobat qui l'ha sabuda enarbolar. Ahir era Macià, avui és Lluís Companys qui la flameja. Catalans, seguïu-lo. Mireu-li els ulls: porta la guspira del triomfador*».⁴⁶² En la mateixa línia, el dissabte 16 de gener va parlar sobre el «nou concepte de l'ordre públic» per l'emissora ERC-1 d'Esquerra Republicana, en col·laboració amb les emissores de la Generalitat, Ràdio Barcelona i Ràdio Associació de Catalunya.⁴⁶³ L'ende-

457 «El president Companys», *La Humanitat*, 1 de gener de 1937, p. 1.

458 GOVERN DE LA GENERALITAT i Josep TARRADELLAS. *Op. cit.*, vol. II., p. 542.

459 José Luís MARTÍN RAMOS. *La rereguarda...*, p. 291-298.

460 Ibidem.

461 «A Tarragona i a Sants», *Última Hora*, 11 de gener de 1937, p. 4.

462 GOVERN DE LA GENERALITAT i Josep TARRADELLAS. *Op. cit.*, vol. II., p. 556.

463 «Emissora...», *La Humanitat*, 16 de gener de 1937, p. 2.

Barcelona, 26 de novembre de 1936

Preses de possessió de Martí Rouret com a comissari general d'Ordre Públic.

D'esquerra a dreta: Rafael Vidiella, Joan Tauler, Alberto Arrando, Josep Coll, Artemi Aiguader, Josep Tarradellas, Martí Rouret, Dionís Eroles, Aurelio Fernández i Josep Andreu i Abelló.

BRANGULÍ / ANC

mà va assistir al 1r Ple del partit i va explicar-hi l'estat de la qüestió sobre la matèria essent molt aplaudit.⁴⁶⁴

Precisament aleshores el Consell Executiu de la Generalitat va aprovar els Decrets de S'Agaró, 58 disposicions, impulsades per Josep Tarradellas des del Departament de Finances amb l'objectiu prioritari d'afrontar la guerra, no la revolució social —qualsevol que fos la seva lectura—, i que centralitzava el sector públic amb una intensa intervenció estatal en la vida financera, impulsava les indústries de guerra i mantenia el nou ordre revolucionari consagrat en el Decret de Col·lectivitzacions i el control obrer, entre altres.⁴⁶⁵

El pla de Tarradellas significava una rectificació important per les esperances anarcosindicalistes. Formava part de la seva estratègia d'erosionar el seu poder col·laborant amb ells. Els decrets, a més, eren un poderós instrument per normalitzar i doblgar les voluntats dels poders locals tot ajudant-los a superar el seu crònic escanyament econòmic. Per accedir a l'ajut de la Generalitat calia complir amb els decrets d'octubre sobre la vida municipal, cosa que aleshores havien fet ja uns set-cents ajuntaments dels més de mil que hi havia a Catalunya.⁴⁶⁶

Pel maig només en quedarien una cinquentena de constituïts al marge. En aquests mesos de trànsit la pressió per sotmetre els qui no complien el dictat del govern va trobar resistència en diferents punts del territori, de manera preminent a l'interior de les comarques de Tarragona. Entre els dies 22 i 25 de gener van tenir lloc, per exemple, enfrontaments a la Fatarella entre patrullers faistes arribats de l'Hospitalet i Barcelona contra forces governamentals enviades per

Rodríguez Salas —amb el suport d'ERC, el PSUC, la UGT i la Unió de Rabassaires— i camperols locals que s'oposaven a les col·lectivitzacions forçoses.

L'episodi va emparar la decisió d'UGT i PSUC de retirar-se de les patrulles de control. ERC no va secundar la posició per no enfrontar-se de manera oberta amb la CNT.⁴⁶⁷ En aquest moment ja era molt evident les dues posicions en el si del govern d'enfrontar-se als faistes: la de Tarradellas de guanyar terreny atraient-los a la gestió i fent col·laborar als seus sectors cenetistes més moderats i la d'Aiguader —i aviat la de Companys— i el PSUC de plantar cara de manera frontal.

Els anomenats Fets de la Fatarella, en tot cas, van acabar de fer decidir a ERC i el PSUC que calia clarificar l'ordre públic amb un cos únic per provar de pacificar la rereguarda. En aquesta direcció es van recuperar els cossos de seguretat tradicionals com la Guàrdia d'Assalt i la Guàrdia Nacional Republicana per tal d'aconseguir d'una vegada que el Departament fos l'única autoritat i controlés les patrulles de Barcelona sobretot. Aquests moviments van provocar les queixes del representant poumista a la Junta, Josep Coll.⁴⁶⁸ La tensió creixia.

A Puigcerdà Antonio Martín, el «Cojo de Málaga», capítost de la CNT-FAI, tenia atemorida la Cerdanya amb els seus homes. Artemi va nomenar una comissió amb un representant de la CNT, UGT i d'ERC —l'exalcalde de Terrassa Samuel Morera, nomenat delegat del Departament per a la comarca—, per a posar-hi pau. Finalment gestions entre faccions a Barcelona no van fer necessari que els delegats s'hi desplaressin i va passar-se a un període de calma tensa.⁴⁶⁹

En començar el febrer Artemi va ser reelegit com a president del Casal Català de l'Esquerra de l'Eixample «Estat Català» i va incorporar al seu amic i diputat Joan Baptista Soler i Bru, com a vicepresident.⁴⁷⁰ Amb

464 «Pleno de la Esquerra Republicana de Catalunya», *El Diluvio*, 19 de gener de 1937, p. 5; «El Ple de l'Esquerra Republicana de Catalunya», *Full Oficial del Dilluns de Barcelona*, 18 de gener de 1937, p. 4.

465 Francesc ROCA. «Els Decrets de S'Agaró, o Pla Tarradellas, més de seixanta anys després» en AADD. *1899-1988. Tarradellas o la reivindicació de la memòria*, 2003, p. 101-109; Josep Maria BRICALL. «Aproximación a los decretos de S'Agaró», *Studia Historica. Historia Contemporánea*, vol.3, 1985, p. 111-118.

466 Josep Antoni POZO. *La Catalunya...*, p. 55-56, 95, 112.

467 José Luís MARTÍN RAMOS. *La rereguarda...*, p. 312.

468 Ibídem, p. 291-298.

469 Josep PUY. *Samuel Morera, alcalde republicà de Terrassa*, p. 139.

470 *Butlletí d'Esquerra Republicana de Catalunya. Federació de Barcelona-Ciutat*, 9 de febrer de 1937, p. 2.

DEPARTAMENT DE SEGURETAT INTERIOR

ORDRE fixant l'hora d'acabament dels espectacles de nit i de tancament de cafès, bars, etc.

(*DIARI OFICIAL* del 4 de desembre)

En els moments actuals de lluita revolucionària contra el feixisme, és evident que cal que la vida de la reraguarda estigui a to en tots els seus aspectes amb l'heroica generositat que demostren els germans que són als fronts de combat, i, en conseqüència, és precís que l'austeritat i, en allò que calgui, l'esperit de sacrifici, siguin la norma inspiradora d'aquesta vida. Per tant, d'acord amb la Junta de Seguretat Interior i en ús de les facultats que em són conferides,

HE RESOLT:

Primer. — A partir del pròxim dia 7 del mes corrent els espectacles públics de tota mena hauran d'acabar llurs sessions a dos quarts d'una de la matinada, com a màxim, i els cafès, bars, cabarets i, en general, tots els centres d'esbarjo nocturns, hauran de tancar tot el més tard a dos quarts de dues.

Segon. — Els propietaris o, en el seu cas, els Comitès d'Empresa dels establiments compresos en l'apartat anterior seran responsables de l'exacte compliment de la present disposició, les infraccions de la qual seran castigades amb les sancions que, per a circumstàncies com les actuals, preveu la legislació vigent sobre ordre públic.

Barcelona, 3 de desembre del 1936.

El Conseller de Seguretat Interior,

A. AGUADÉ I MIRO

3 de desembre de 1936

Cartell amb l'Ordre
fixant l'hora d'acabament
dels espectacles de nit
i de tancament de cafès,
bars, etc.

signada pel conseller
de Seguretat Interior,
Artemi Aiguader.

AHCB

l'afany demostrat en els seus discursos, amb el suport del PSUC i seguint l'estratègia marcada per Tarradellas des del cim del govern per recuperar de manera progressiva quotes de poder perdudes en l'inici del sollevament, Artemi i el seu equip van redactar el projecte per remodelar l'ordre públic en un cos únic.⁴⁷¹

El 12 de febrer de 1937 a la tarda es va presentar a la Junta de Seguretat Interior.⁴⁷² En la reunió, Artemi va expressar que «*s'ha enderrocada a tot Espanya tota una organització estatal, corcada i embrutida*» però que al costat d'aquest esforç «*han sorgit aquells que, potser amb bona intenció algunes vegades, han dificultat l'obra creadora de la revolució, perquè segurament s'han oblidat que, per damunt de tot, hi ha un problema que dessagna el país i la seva riquesa, que és la guerra*». Va expressar, així mateix, que «*sense necessitat de frenar la revolució, solament encarrilant-la*», de «*cuidar*», «*disciplinar*» i «*organitzar*» la rereguarda.⁴⁷³

La matinada del 13 de febrer, el creuer italià Eugenio di Savoia va bombardejar Barcelona deixant prop de vint morts. Era el primer del seguit de bombardeigs que viuria en endavant la ciutat. Artemi va estar en tot moment pendent del que pogués succeir i en comunicació amb Companys. L'endemà el president el va visitar al Departament i Aiguader es va mostrar adolorit per les víctimes i va demanar a la premsa que recomanés a tothom serenitat absoluta, que els governants prendrien les mesures per aminorar l'abast dels assassinats del feixisme i que l'autoritat era l'única encarregada per fer complir les ordres.⁴⁷⁴

L'atac, però, no va frenar l'afany de pacificar el territori i Artemi Aiguader va proposar-se anar més en-

llà en la recuperació de l'ordre públic a Lleida, juntament amb Rafael Vidiella, conseller de Justícia des de la remodelació de desembre i amb qui sintonitzava.⁴⁷⁵ També la nit del 15 una trentena de guàrdies civils de la comandància de Barcelona va intentar arribar a la frontera en una camioneta per passar-se al bàndol sollevant. El Departament de Seguretat Interior va alertar el delegat d'Ordre Públic de Girona i se'ls va localitzar pels volts de Castellfollit de la Roca. En els enfrontaments en van morir mitja dotzena i la resta —excepte sis que es van escapar—, van ser detinguts i afusellats.⁴⁷⁶

Finalment, no sense entrebancs i encara pendents de tancar alguns serrells no menors, el 19 de febrer la Junta de Seguretat va donar llum verda a la reorganització plantejada per Artemi.⁴⁷⁷ Dos dies després el conseller va visitar al president Companys acompanyat de Josep Tarradellas.⁴⁷⁸ El moment era tan electritzant que el 27 de febrer després del funeral d'un agent conductor de la guàrdia d'assalt mort a trets, suposadament per patrullers a Granollers, es va formar una manifestació espontània d'elements de tots els cossos d'ordre públic que va dirigir-se a les portes del Departament.

Demanaven la dimissió d'Eroles i alguns volien anar més enllà i matar-lo. Artemi els ho va impedir.⁴⁷⁹ Va sortir al balcó i va demanar que es dissolguessin i enviessin una delegació. A dins hi havia el secretari de la Junta de Seguretat, Aurelio Fernández, el cap de serveis, Eroles i altres. Els representants dels manifestants van expressar que no estaven disposats que es matés més companys i van exigir que les ordres que els afectessin sortissin directament dels seus caps i del govern i no d'altres elements sense autoritat. El

471 «S'adaptaran els serveis d'OP a la nova modalitat revolucionària, digué Artemi Aiguader», *La Humanitat*, 6 de febrer de 1937, p. 4; GOVERN DE LA GENERALITAT i Josep TARRADELLAS. *Op. cit.*, vol. II, p. 612.

472 «La reorganització dels serveis d'Ordre públic i la unificació dels cossos armats», *La Humanitat*, 13 de febrer de 1937, p. 3; GOVERN DE LA GENERALITAT i Josep TARRADELLAS. *Op. cit.*, vol. II, p. 626.

473 José Luis MARTÍN RAMOS. *Ordre...*, p. 259-277.

474 «El conseller de Seguretat Interior», *La Humanitat*, 16 de febrer de 1937, p. 3.

475 Ibídem, p. 167; GOVERN DE LA GENERALITAT i Josep TARRADELLAS. *Op. cit.*, vol. II, p. 628.

476 Manel RISQUES i Carles BARRACHINA. *Procés a la Guàrdia Civil. Barcelona, 1939*, p. 62.

477 «Projecte de reorganització de l'Ordre Públic», *Última Hora*, 20 de febrer de 1937, p. 3.

478 GOVERN DE LA GENERALITAT i Josep TARRADELLAS. *Op. cit.*, vol. II, p. 644.

479 Joan PONS. *Un republicà...*, p. 133.

Barcelona, 17 de desembre de 1936

Primera reunió del nou Consell Executiu de la Generalitat de Catalunya.

D'esquerra a dreta: dempeus, Josep Juan, Diego Abad de Santillán, Miquel Valdés, Joan Comorera, Artemi Aiguader i Josep Calvet; asseguts, Francesc Isgleas, Pedro Herrera, Josep Tarradellas, Lluís Companys, Antoni Maria Sbert i Rafael Vidiella.

MERLETTI / IEFC

conseller, que hi estava del tot d'acord i era precisament el que provava de fer, va dir-los que ho traslladaria al Consell Executiu.⁴⁸⁰

Després de cinc sessions de govern, a la fi l'1 de març Artemi va presentar el projecte final de reestructuració de l'ordre públic, que l'endemà es va aprovar.⁴⁸¹ La reorganització dissolia la Junta de Seguretat i creava el Consell de Seguretat amb representació de tots els partits i sindicats del govern. Així mateix es dividia Catalunya en nou regions cadascuna amb un comissari d'Ordre Públic. Es prohibia, així mateix, a tot agent del cos que milités a organitzacions polítiques o sindicals per evitar, sobre el paper, faccions. També es dissolien les conselleries de Seguretat i Defensa dels consells municipals de Catalunya. El comissari general d'Ordre Públic, sense canviar a Rodríguez Salas, va passar a dir-se director general de Seguretat de Catalunya.⁴⁸²

En presentar la reordenació a la premsa Artemi va demanar que «*tothom es disciplini i es responsabilitzi pensant en la guerra i en la necessitat de guanyar-la contra tot i contra tothom*». Va afegir que «*sense necessitat de deturar la revolució, solament encarriallant-la i fent-la estimada pel conjunt del poble, podrem portar a cap l'obra fecunda que anhelem*». De nou va insistir, «*hem d'organitzar i disciplinar la rereguarda, de manera que els ciutadans s'adonin, per damunt de tot, del perill de la guerra i que no tinguin la impressió que la revolució ha de vexar-los o perjudicar-los injustament*».

Va justificar la reestructuració dient que «*del 19 de juliol ençà ha passat el temps i avui cal donar a aquests organismes l'autoritat i la disciplina que els escau*».⁴⁸³

480 «Entierro de un agente de policía», *El Diluvio*, 28 de febrer de 1937, p. 3; GOVERN DE LA GENERALITAT i Josep TARRADELLAS. *Op. cit.*, vol. II.

481 «El nou cos de seguretat», *La Humanitat*, 3 de març de 1937, p. 1.

482 GOVERN DE LA GENERALITAT i Josep TARRADELLAS. *Op. cit.*, vol. II, p. 660-662.

483 «Artemi Aiguader parla dels decrets d'Ordre Públic», *La Humanitat*, 4 de març de 1937, p. 4.

Artemi va agrair la voluntat sindical i va dir que «*com a revolucionari que sóc em sento molt optimista perquè amb una rereguarda responsable podem tenir una seguretat completa en la victòria*».⁴⁸⁴ Va afegir que per endegar la reorganització dels serveis d'ordre públic s'havien consultat als sindicats i era optimista.⁴⁸⁵

Eren bones intencions, però el pla no es va aconseguir aplicar. De manera evident perquè faccions de la CNT-FAI no avalaven allò que havien donat per bo els seus propis consellers, cosa que de manera paradoxal va obligar Eroles a defensar el projecte del Cos Unificat de Seguretat Interior (CUSI) públicament. Tampoc el POUM, aleshores fora del govern, compartia les mesures. Fins a l'extrem que Artemi en començar el març va lliurar a Tarradellas un fragment del diari poumista *La Batalla* amb contingut que creia contraproductiu per a les polítiques del govern i li va fer notar que des de la ràdio oficial de la Generalitat es llegien editorials dels diaris de Barcelona «*alguns dels quals, com l'esmentat, constitueixen veritables atacs pel Govern i la situació actual*».⁴⁸⁶

En aquell moment difícil des del vespertí d'Esquerra Republicana, *Última Hora*, s'animava a les mesures d'Artemi descrivint-lo com «*un home format en la lluita*» que ha dut al Departament «*una serena activitat que, en moments delicadíssims, ha canalitzat pacíficament situacions perilloses i ha refermat la unitat existent entre tots els sectors antifeixistes*». El conseller insistia en la necessitat de «*disciplinar la rereguarda i de resoldre la vigilància de fronteres*», un tema a tractar amb el Govern de la República i per presentar els decrets de reorganització de l'ordre públic i tancar el traspass de les competències inconcluses des de 1933.⁴⁸⁷

Amb aquest objectiu el 16 de març va visitar acompanyat del seu germà ministre a València el ministre

484 «Seguridad interior», *El Diluvio*, 3 de març de 1937, p. 4.

485 GOVERN DE LA GENERALITAT i Josep TARRADELLAS. *Op. cit.*, vol. II, p. 662.

486 AMTM. Carta d'Artemi Aguadé a Josep Tarradellas, 4 de març de 1937.

487 «Hem de disciplinar la rereguarda pensant en les necessitats de la guerra», *Última Hora*, 3 de març de 1937, p. 1-2.

Barcelona, 20 de desembre de 1936

Inauguració d'una làpida al carrer Ample en homenatge pòstum
a quatre caiguts d'Esquerra Republicana en els enfrontaments del 19 de juliol:
el diputat Amadeu Colldeforns, el seu pare Josep Colldeforns
i els militants Joan Fusté i Josep Maria Martí.

Jaume Serra i Hünter intervé en presència d'Artemi Aiguader i Joan Baptista Soler i Bru.

AGUSTÍ CENTELLES / CDMH

de Governació del PSOE, Ángel Galarza.⁴⁸⁸ En aquesta reunió Artemi va preguntar a Galarza si, en el cas de necessitar-ho, podria disposar de les forces d'assalt de la República per una acció contra els faistes. El ministre socialista li hauria respost que sí.⁴⁸⁹

Durant l'absència d'Artemi, Tarradellas va fer-se càrrec de manera interina del Departament de Seguretat Interior i va visitar amb Aurelio Fernández, Joan Pons i altres, el 17 de març la presó que les patrulles de control tenien al convent de Sant Elies. Allí va acordar que els empresonats passarien a la Direcció General de Seguretat i que les detencions no s'allargarien més de 72 hores.⁴⁹⁰

Malgrat la passatgera sintonia, la tensió al si del Govern de la Generalitat no va desaparèixer, en part perquè no hi havia acord sobre qui havia de situar-se com a director general del CUSI, que Artemi volia que fos de la seva confiança. El PSUC donava suport a la posició, però com que els cenetistes no ho compartien Tarradellas va preferir no anar a l'enfrontament directe i posposar la decisió. D'altra banda, la CNT-FAI tampoc no veia bé la crida a quintes i la organització de cossos militars en un exèrcit regular fora del control dels partits.

El primer que va fer Artemi en retornar el 19 de març va ser anar a trobar Tarradellas per posar-se al corrent dels moviments en la seva absència.⁴⁹¹ El conseller primer i la CNT-FAI tenien un interès compartit. Tarradellas defugia la tàctica de l'enfrontament obert amb els anarcosindicalistes i, a més —apassionat de Governació des que n'havia ocupat la cartera el 1932— volia sumar la cartera al seu càrrec. I, per tant, prescindir d'Artemi al govern. Aquest factor el van voler aprofitar els cenetistes, que estaven amb millors relacions amb ell

que amb Artemi, a qui tenien classificat en els seus arxius confidencials com a enemic.⁴⁹²

L'interès faista d'aprofitar l'afany de Tarradellas per desbancar Artemi es concretava, per exemple, en la nota de Dionís Eroles al conseller primer, el 24 de març, contra Aiguader. «*Te mando el oficio que hoy remito al Consejero de Seguridad Interior para que te des cuenta de como se trabaja en Gobernación. Por otra parte, he de decirte que el Consejero ha ordenado otras libertades sin hacer la tramitación legal y sin pedir los antecedentes de los individuos, y me ha causado profunda indignación*».⁴⁹³ La posició pretesament institucional i legalista d'Eroles era d'un cinisme extrem.

Aquell dia el conseller de Defensa cenetista, Francesc Isgleas, va presentar la dimissió, fart sobretot de les invectives comunistes contra ell. Els altres tres consellers de la CNT, Diego Abad de Santillán, Josep Juan i Domènech i Pedro Herrera s'hi van solidaritzar. La nova crisi de govern estava servida. Artemi, caut, no va voler parlar-ne a la premsa.⁴⁹⁴ Tarradellas va proposar una reorganització del Consell Executiu que exclouia Artemi i en la que va plantejar que ell es quedés Seguretat Interior. El president Companys, en una clara mostra de suport a Aiguader, no hi va estar d'acord.⁴⁹⁵

El 3 d'abril de 1937 va formar-se un nou Consell Executiu «sindical», però de caràcter reduït per mitjà de macroconselleries amb Josep Tarradellas continuant de conseller primer i Finances i assumint Cultura, Artemi Aiguader mantenint Seguretat Interior, els cenetistes Josep Juan i Domènech a Economia, Serveis Públics, Sanitat i Assistència Social i Francesc Isgleas a Defensa, el rabassaire Josep Calvet a Agricultura

488 «Artemi i el tinent coronel d'Assalt de Barcelona visiten el Ministre de la Governació», *La Publicitat*, 17 de març de 1937, p. 3.

489 Joan PONS. *Op. cit.*, p. 112.

490 GOVERN DE LA GENERALITAT i Josep TARRADELLAS. *Op. cit.*, vol. II, p. 683; *Última Hora*, 17 de març de 1937, p. 3; *La Humanitat*, 18 de març de 1937, p. 1.

491 *Ibidem*, p. 690.

492 José Luís MARTÍN RAMOS. *La rereguarda...*, p. 321.

493 AMTM. Nota de Dionís Eroles a Josep Tarradellas, 24 de març de 1937.

494 «Ayer quedó planteada la crisis del Gobierno de Cataluña», *El Diluvio*, 27 de març de 1937, p. 1.

495 José Luís MARTÍN RAMOS. *La rereguarda...*, p. 392-294; *Última Hora*, 29 y 30 de març de 1937, p. 1; *La Humanitat*, 1 d'abril de 1937, p. 1.

Barcelona, 24 de desembre de 1936

Presa de possessió d'Eusebi Rodríguez com a comissari general d'Ordre Públic i de Josep Soler i Arumí com a inspector general de Serveis.

D'esquerra a dreta: Joan Comorera, Eusebi Rodríguez, Artemi Aiguder, Martí Rouret, Aurelio Fernández, Josep Soler i Arumí, Hilari Salvadó, x, Dionís Eroles i Josep Andreu i Abelló.

BRANGULÍ / ANC

i Proveïments i Joan Comorera, en nom de la UGT, a Treball, Obres Públiques i Justícia.

Amb tot, la CNT estava descontenta de la resolució i va reclamar la Direcció General de Seguretat Interior, que ni Artemi ni ERC estaven disposats a cedir. Finalment el 16 d'abril es va sortir del pas amb un executiu de transició que era bàsicament l'existent del 17 de desembre i quasi amb els mateixos consellers, com el propi Aiguader. De la seva banda, Aurelio Fernández amb el desmantellament de la Junta de Seguretat Interior va quedar fora del Departament del ram i va passar a ocupar-se de la cartera de Sanitat i Assistència Social.⁴⁹⁶

En el si del Consell Executiu Fernández no va triar a discutir-se amb Aiguader en els consells del 19 i 22 d'abril. Es va queixar que es desplaressin guàrdies a Barcelona des de Lleida i Tarragona, veient-ho com una amenaça a la CNT-FAI. Artemi va respondre que no es mirava la seva filiació i que tan sols era una maniobra per refermar la funció institucional a la capital.⁴⁹⁷ La intranquil·litat dels anarcosindicalistes i la desconfiança era, però, manifesta.

El propi Fernández era tan conscient del problema de les armes a la rereguarda —la CNT comptava amb unes quinze mil armes llargues— que va assegurar, ben probablement amb raó, que a Eusebio Rodríguez Salas la qüestió no el deixava dormir. I, de fet, mentre es cridava a enviar les armes al front, el propi PSUC per mitjà, entre d'altres, del secretari general de la Federació de Treballadors Municipals de Catalunya-UGT, Roldan Cortada, se'n proveïa a París.⁴⁹⁸

També durant aquell mes el coronel Jesús Pérez Salas, que comandava la Divisió Macià-Comanys, va anar a València a demanar al ministre de Marina i Aire, que comprés armes per als seus homes. Indalecio Prieto hi hauria accedit però afegint que era el president Largo Caballero qui decidia el repartiment de les ar-

mes que ell adquiria. Després de parlar amb aquest darrer i amb el ministre Galarza, ambdós van accedir a la demanda de Pérez Salas.⁴⁹⁹

La petició del coronel, però, no va quedar-se aquí. Abans d'anar a València havia posat al corrent al president Companys i al seu amic Artemi Aiguader que anava a veure al govern de la República. Ambdós, a més de donar-li el vist-i-plau, van demanar-li que aprofités per demanar armament per a la Generalitat. Malgrat que el militar va assegurar a la República que les armes no serien per a la CNT, aquesta segona part de la petició Largo Caballero ja no la va rebre tan bé. Sense negar-s'hi, n'hauria recelat. Al capdavant les armes no van arribar a la Generalitat, però el testimoni de Pérez Salas evidencia que els dirigents d'ERC tenien tota la intenció d'armar-se per posar ordre a la rereguarda.⁵⁰⁰

3.5. Els Fets de Maig

La tensió a finals d'abril anava in crescendo i encara hi va contribuir més que la República anunciés que recuperaria el control de les fronteres en mans, sovint, d'anarcosindicalistes. Per acomplir-ho va enviar importants contingents del cos de carabiners, seguretat i assalt.⁵⁰¹ A partir d'aquell moment tot es va precipitar. El 24 d'abril Eusebi Rodríguez Salas va sortir il·lès d'un atemptat després d'un viatge d'inspecció a la frontera. El propi Artemi ja havia evitat setmanes enrere que en plena Junta de Seguretat Aurelio Fernández, pistola en mà, el matés.⁵⁰²

L'endemà Roldan Cortada no va tenir tanta sort i va ser assassinat en un control de carretera suposadament per patrullers faistes. L'uguetista era un dels principals opositors a la política local llibertària a Bar-

496 José Luís MARTÍN RAMOS. *La rereguarda...*, p. 739; «Aviat seran posats a la pràctica els decrets d'Ordre Públic», *La Humanitat*, 22 d'abril de 1937, p. 1.

497 José Luís MARTÍN RAMOS. *La rereguarda...*, p. 397, 399, 411.

498 José Luís MARTÍN RAMOS. *La rereguarda...*, p. 413.

499 Jesús PÉREZ SALAS. *Guerra en España, 1936-1939*, p. 136-137.

500 Ibídem.

501 Enrique MORADIELLOS. *Op. cit.*, p. 242.

502 Joan PONS. *Op. cit.*, p. 133.

**Barcelona,
25 de desembre de 1936**

Artemi Aiguader
en l'ofrena
a la tomba
del president Macià,
en el tercer aniversari
de la seva mort,
organitzada
pels milicians
de la Columna
Macià-Companys.
BRANGULÍ / ANC

celona.⁵⁰³ Rodríguez Salas va detenir un grup d'anarquistes de l'Hospitalet acusats de l'assassinat, però sense proves els va haver d'alliberar.

Fart de la situació a la Cerdanya Artemi hauria enviat el 25 d'abril, segons un dels participants, un grup d'antics escamots de les JEREC per posar a ratlla el «Cojo de Málaga».⁵⁰⁴ Si fou així, aquest grup no va tenir temps a actuar perquè dos dies després el capítol anarcosindicalista va morir en un enfrontament amb els veïns de Bellver de Cerdanya —liderats per l'alcalde Joan Solé d'Esquerra Republicana— quan intentava assaltar el poble al front de tres-cents homes.⁵⁰⁵ La tensió creixia. El 28 d'abril Artemi i Tarradellas van trobar-se amb Companys a la Casa dels Canonges després d'una reunió extraordinària del Consell.⁵⁰⁶ L'endemà hi va haver alguns tiroteigs a Barcelona.

Malgrat ser una fal·làcia, el conseller Aiguader va expressar a la premsa el dia 30 que la normalitat era absoluta. Esperava «*que per tal d'evitar possibles incidents tothom tindrà present que solament les forces que depenen del Consell de la Generalitat són les úniques que poden circular lliurement amb armes llargues*». I va afegir que «*les determinacions del consell de la Generalitat seran complides puix que si no, ens veuríem obligats a prendre les mesures necessàries perquè aquestes siguin acatades*».⁵⁰⁷

Amb aquest clima la Generalitat va decretar laborable el Primer de Maig per tal d'evitar aldarulls durant

les manifestacions.⁵⁰⁸ Artemi va recomanar als ciutadans que no circulessin amb arma llarga perquè les forces d'ordre públic tenien instruccions de desarmar i detenir als qui ho fessin. Va voler mostrar-se aleshores satisfet després de «*dos dies de nerviosisme durant els quals s'ha hagut d'intervenir per a superar les incidències*». I fins i tot es va mostrar optimista, «*hem de tenir serenitat i un gran desig, per part de tots d'acabar amb la confusió a la rereguarda*».⁵⁰⁹

Aquell mateix dia, tant Artemi Aiguader com el conseller de Defensa, el cenetista Francesc Isgleas, van rebre el vot de confiança del Consell Executiu de la Generalitat per «*tal que de comú acord i cadascun dintre les respectives jurisdiccions, procedeixin a posar en pràctica les mesures necessàries per tal de resoldre aquelles qüestions que restin pendents*».⁵¹⁰ Aquest vot donava a entendre que ambdós tenien marge de maniobra per afrontar la situació, però en tot cas havien d'acordar com procedir. Al vespre Artemi va reportar que a Barcelona el dia havia transcorregut amb «*normalitat absoluta*», però el cert era que les diferents organitzacions vetllaven armes.⁵¹¹

El conseller primer continuava defensant que el menor dels Aiguader sortís del Consell Executiu, tal com també volia la CNT.⁵¹² Tarradellas, segons la seva pròpia versió, va sospesar provocar una crisi de govern, encara que qui de fet ho podia fer era Companys, que no hi estava predisposat. La nit del diumenge 2 de maig Tarradellas la va passar al Departament de Seguretat Interior provant de convèncer «*en una sessió violenta i bastant desagradable*» Artemi i «*la seva Cort d'Amor*» que no es deixés provocar pels anarcosindicalistes i que no endegués cap acció contra seu. Quan en va marxar a les dues de la matinada li va semblar haver-ho

503 David MARTÍNEZ FIOL. *Leviatán...*, p. 236-239; Joan ESCULI-ES. «Corrupció a la rereguarda durant la Guerra Civil», *El País (Quadern)*, 14 de març de 2019, p. 1-3.

504 Segons Antonio GASCON i Agustí GUILLAMÓN. «Martín Escudero, Antonio (1895-1937): 'El Durruti de la Cerdanya' (I)», *Catalunya*, novembre de 2014, p. 30; Pere LÓPEZ. *Rastros de rostros en un prado rojo (y negro)*, p. 286.

505 CONSELL MUNICIPAL DE BELLVER DE Cerdanya. *Com ocorregueren els Fets de Bellver de Cerdanya*; Joan POUS i Josep Maria SOLÉ I SABATÉ. *Anarquia i república a la Cerdanya (1936-1939)*. El «Cojo de Málaga» i els Fets de Bellver.

506 «Generalidad de Cataluña», *El Diluvio*, 29 d'abril de 1937, p. 4.

507 GOVERN DE LA GENERALITAT i Josep TARRADELLAS. *Op. cit.*, vol. II, p. 752.

508 *La Humanitat*, 3 de maig de 1937, p. 5.

509 «Diu el conseller de Seguretat interior», *La Humanitat*, 2 de maig de 1937, p. 8.

510 José Luís MARTÍN RAMOS. *La rereguarda...*, p. 418.

511 Manuel CRUELLES. *Els Fets...*, p. 38-39, 42.

512 GOVERN DE LA GENERALITAT i Josep TARRADELLAS. *Op. cit.*, vol. II, p. 1125-1126.

Barcelona, 27 de desembre de 1936

Mítting d'Esquerra Republicana en homenatge a Francesc Macià,
en commemoració del tercer aniversari de la seva mort, celebrat al Palau de Belles Arts de Montjuïc.

D'esquerra a dreta: Joan Tauler, Artemi Aiguader, Pere Ferrer, Josep Tarradellas, Lluís Companys,
Jaume Aiguader, Carles Pi i Sunyer i Pere Coromines.

BRANGULÍ / ANC

aconseguit.⁵¹³ Tal com més endavant deixaria clar en altres converses l'acció es preparava i valorava. El que va passar l'endemà no va ser en cap cas un estirabot d'Aiguader, encara que Tarradellas diria que «ens vam equivocar en deixar-nos portar per l'Artemi».⁵¹⁴

El matí del dia 3 el president Companys va sortir cap a València per entrevistar-se amb el president del Govern de la República, Francisco Largo Caballero. Segons Tarradellas, a mig matí, trobant-se ell a la seu d'Indústries de Guerra, Joan Baptista Soler i Bru i Joan Loperena enviats per Aiguader van comunicar-li que «tot anava endavant». I a les onze del matí uns amics el van telefonar per dir-li que a Seguretat Interior hi havia units amb Artemi, Comorera, Rodríguez Salas «i tota la gent important del PSUC». D'acord amb la versió de Tarradellas quan hi va arribar aquests en sortien.

D'aquesta manera haurien aconseguit convèncer Artemi d'endegar l'operatiu contra l'anarcosindicalisme. Tarradellas, que a l'exili va llegir la versió de Manuel Cruells, va afegir que aquest havia tingut «el coratge de dir que fou una provocació de l'Artemi», però que això «és veritat i no ho és». En perspectiva assegurava que «la pròpia Esquerra que en anar desuni- da tal vegada, sense donar-nos-en compte, va facilitar que la pressió sobre l'Artemi produís l'actitud i la resolució d'aquest de llençar-se a l'aventura».⁵¹⁵

La visió del paper determinant comunista era com- partida per Joan Pons, que va explicar que des de feia dies a la nit eren habituals del Departament de Segu- retat Interior el mateix Joan Comorera, Rafael Vidie- lla, Miquel Valdés i fins i tot el cònsol soviètic a Barce- lona, Vladímir Antónov-Ovséienko, per beure conyac i fumar, mentre parlaven fins entrada la matinada de com desfer-se dels anarquistes. Segons Pons aquests haurien abusat «de la bona fe» del conseller per tal de comprometre ERC.⁵¹⁶

513 AMTM. Carta de Josep Tarradellas a Jaume Miravittles, [Sa- int-Martin-le-Beau, 8 de maig de 1970].

514 Joan CASANOVAS I CUBERTA. *Op. cit.*, p. 195.

515 AMTM. Carta de Josep Tarradellas a Jaume Miravittles, [Sa- int-Martin-le-Beau, 8 de maig de 1970].

516 Joan PONS. *Op. cit.*, p. 111.

Pons, que considerava que no se'l valorava prou al si del Departament ni d'ERC, tenia aquesta opinió d'Ar- temi: «malgrat el seu patriotisme, liberalisme i bona fe, no era la persona més preparada per ocupar un càrrec de tanta responsabilitat» perquè li mancava «un ca- ràcter molt recte» i «una conducta irreprotxable». En valorar-ho assegurava que «ser valent no equival ne- cessàriament a tenir seny i sentit de responsabilitat», virtuts que segons ell mancaven Aiguader.⁵¹⁷

D'aquesta manera Artemi va donar l'ordre de pren- dre la Telefònica, on aquell dia 3 a tres quarts de tres de la tarda s'hi van presentar dos-cents agents co- mandats pel director general de Seguretat, Eusebi Ro- dríguez Salas. La Generalitat volia recuperar el servei de comunicacions després de tenir constància que a l'empresa, controlada per la CNT, s'intervenien les tru- cades dels representants institucionals. Pels cenetis- tes aquest fet era una excusa com una altra per en- degar l'acció.

El coronel Pérez Salas estava en aquell moment al Departament amb Aiguader, amb qui dinava sovint, i anys més tard —segurament després d'haver-ne par- lat amb Artemi perquè eren molt amics— va explicar que el conseller no esperava que «tal medida provoca- ra una reacció tan intensa por parte de la CNT».⁵¹⁸ En efecte, la Telefònica es va convertir en símbol de la re- sistència al que part de l'anarcosindicalisme va consi- derar un desafiament de les forces de seguretat.

Va ser també l'intent d'aturar la pèrdua d'un espai de control social adquirit el 19 de juliol i van respon- dre a trets. La notícia va córrer com la pólvora. En po- ques hores Barcelona es va convertir en un camp de batalla amb dos bàndols enfrontats: PSUC, UGT, ERC i Estat Català amb els cossos i forces d'ordre públic de la Generalitat contra els milicians de CNT-FAI, POUM, patrulles de control i grups menors com els Amics de Durruti, oposats a la militarització de l'Exèrcit.

A Tarradellas li va quedar el dubte de per què Com- panys havia marxat al matí. «Per quines raons, preci- sament aquell dia, se'n va deixant aquella situació tot

517 Ibídem, p. 132.

518 Jesús PÉREZ SALAS. *Op. cit.*, p. 137.

Barcelona, 31 de desembre de 1936

Seguici fúnebre de l'enterrament del capità Alfred Molino, heroi de la Columna Macià-Companyys.

D'esquerra a dreta: Josep Andreu i Abelló, Hilari Salvadó, Pedro Herrera, Lluís Companys, Diego Abad de Santillán, Artemi Aiguader, Aurelio Fernández, x i Felip Díaz Sandino.

MERLETTI / AGA

i que ell no n'era responsable car les funcions executives les tenia jo?». I es va preguntar si abans de fer-ho havia avalat l'operació d'Artemi Aiguader, en comptes de ser una decisió unilateral d'aquest amb el suport del PSUC. «Per què l'Artemi va acceptar aquesta provocació? És que ell comptava a més del recolzament dels comunistes amb altres recolzaments al marge del que jo li podia dir?». ⁵¹⁹

El conseller primer estava convençut que no tenien mitjans per dominar la resistència cenetista i va ser molt crític amb Aiguader per haver-se llançat a la batalla i a Companys per parlar tant de fer-ho. D'acord amb això el president hauria condicionat Artemi encara que fos discursivament. ⁵²⁰ De la seva banda, els anarquistes van demanar d'immediat la dimissió del conseller i de Rodríguez Salas. El *Boletín de Información* de la CNT-FAI els va titllar de traïdors, «*vástagos que juegan a la revolución como juegan los pervertidos en los cabarets*». ⁵²¹ La mateixa tarda del dia 3 el cap de serveis Dionís Eroles i el responsable de les Patrulles de Control, Josep Asens, van provar de posar fi a l'ocupació, sense èxit. El responsable del Comitè Regional, Valeri Mas, va entrevistar-se amb Tarradellas i Aiguader sense resoldre la crisi. ⁵²²

Es van registrar enfrontaments i aixecar barricades en diferents punts de Barcelona. A la resta de Catalunya, els bàndols es van enfrontar, sobretot a Tarragona, l'Ebre, l'Alt Empordà, Osona i en altres punts en menor mesura. Els successos van interrompre la reunió de Largo Caballero amb Companys, que va retornar a Barcelona al vespre i, després de parlar amb Tarradellas, va emetre una nota radiada en què confiava la missió de posar ordre a Artemi.

519 AMTM. Carta de Josep Tarradellas a Jaume Miravittles, [Saint-Martin-le-Beau, 8 de maig de 1970].

520 Ibídem; Leandre COLOMER i Ferran MASCARELL, «Ens vam governar, ens volem governar i ens tornarem a governar. Conversa amb Josep Tarradellas», *L'Avenç*, desembre de 1976, p. 24-35.

521 Ferran AISA. *Contrarevolució. Els Fets de Maig de 1937*, p. 211-216.

522 Ferran GALLEGU. *Barcelona, mayo de 1937: la crisis del antifascismo en Cataluña*, p. 472-474.

Al vespre del dilluns 3 Artemi va expressar a la ràdio i a la premsa que l'incident de la Telefònica havia quedat arranjat i va demanar a les forces mobilitzades que es retiessin mentre es negociava una solució. Companys va convocar el Consell Executiu d'immediat en una primera reunió fins un quart d'onze de la nit i una segona reunió fins a les tres de la matinada.

El matí de dimarts 4, el president va expressar, ambigü, «*que la República adopti les resolucions que estimi convenientes*» i va deixar que Aiguader demanés a Largo Caballero l'enviament de guàrdies d'assalt. ⁵²³ Aquest s'hi resistia, però a la vegada, segons Jesús Pérez Salas, el president del Govern de la República i el ministre Galarza animaven el gest d'Artemi «*constantemente, en los muchos teletipos que cruzaron entre ambos*». I, a més, el felicitaven i li deien que «*mantuviera su actitud mediante el empleo de toda la fuerza de que disponía*», mentre no arribessin reforços de València.

Unes tropes que, segons Pérez Salas, des de València es resistien a enviar perquè tot i voler vèncer el predomini de la FAI no volien que el fet d'aconseguir-ho reforcés la imatge de la Generalitat. ⁵²⁴ A la una de la tarda la Generalitat va emetre una nota confiant novament la missió de posar pau a Artemi. ⁵²⁵ En solidaritzar-se part del govern amb Artemi les hostilitats no van cessar. ⁵²⁶ A la tarda, els ministres anarcosindicalistes Joan Garcia Oliver i Frederica Montseny van viatjar a Barcelona per pacificar la situació i evitar precisament l'enviament de tropes que actuessin contra els seus. ⁵²⁷

Aquell 4 de maig el Comitè de Defensa de la CNT volia continuar la lluita al carrer «*hasta conseguir la di-*

523 José Luis MARTÍN RAMOS. *Territori capital. La Guerra Civil a Catalunya, 1937-1939*, p. 30.

524 Jesús PÉREZ SALAS. *Op. cit.*, p. 138-140.

525 Manuel CRUELLES. *Els Fets de Maig...*, p. 64-67.

526 Ibídem, p. 60.

527 José Luis MARTÍN RAMOS (ed.). *Els Fets de Maig*; Ibídem, «La rebelión anarquista de mayo de 1937 y sus consecuencias» a: Ángel VIÑAS (ed.). *Op. cit.*, p. 299-312.

1937

Artemi Aiguader,
conseller
de Seguretat Interior
de la Generalitat
de Catalunya.

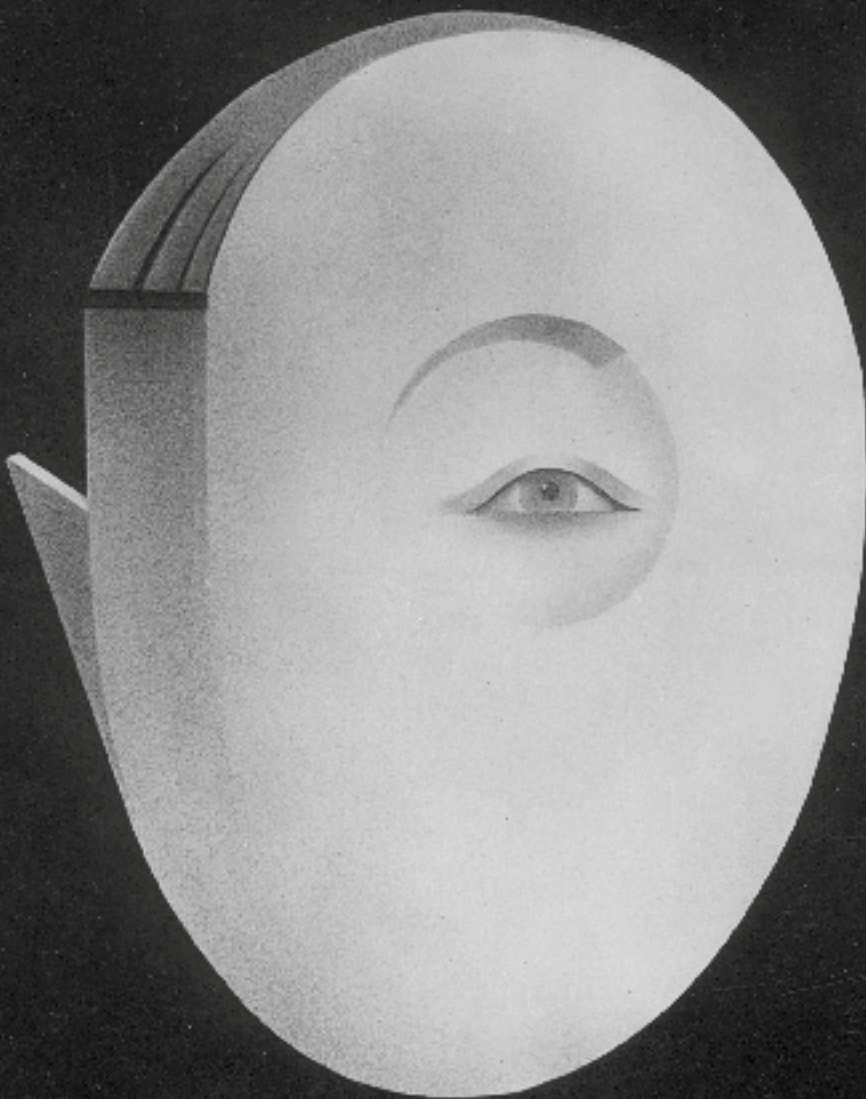
ANC

1937

Artemi Aiguader,
vist per Andreu Dameson,
en una de la vintena
de caricatures
dels principals
dirigents republicans
dibuixats
pel genial il·lustrador,
per encàrrec
del Comissariat
de Propaganda
de la Generalitat,
que n'organitzà
una exposició.

El conseller
de Seguretat Interior
és representat
sense nas ni boca,
només amb un ull
que vigila i tot ho veu.

ARF

Vic, 23 de gener de 1937

Mítting d'Esquerra celebrat al Teatre Vigatà.

A la taula presidencial, d'esquerra a dreta: x, x, x, Antoni Rovira i Virgili, Artemi Aiguader, Martí Barrera, Lluís Bru, Marià Serra i Badell i Martí Rouret.

FFM

misión de Aguader y Salas». ⁵²⁸ La mirada inversa a la provocació comunista o filocomunista d'Artemi o fins a l'interès en la revolta del POUM descriu els Fets de Maig com una insurrecció anarquista de grups i persones que va desbordar la direcció confederal en no acatar no només la recuperació del control de la Telefònica per part del Govern, sinó en el marc d'una crisi de govern que cuejava des del març i amb enfrontaments armats, com a mínim, des de finals d'abril. ⁵²⁹

Un sector anarcosindicalista va escudar-se en la «provocació» per justificar la seva actitud i en el fet que l'extralimitació de funcions del Comitè de Control de la Telefònica era l'excusa per actuar contra d'ell. I va carregar contra Artemi, assegurant que va actuar sense consultar-ho prèviament al Govern. Encara que, com s'ha fet notar, en una de les darreres reunions del Consell Executiu aquest havia donat àmplies facultats per endegar els afers relacionats amb el seu departament, per bé que posant-se d'acord amb el conseller Isgleas. ⁵³⁰

L'anàlisi posterior des de l'òptica poumista era que els Fets de Maig eren fruit d'una conxorxa del PSUC per carregar-los la responsabilitat i poder passar a la repressió —com així fou— del seu partit com a baula més feble, i de la CNT, en menor mesura. Segons el poumista de la Junta de Seguretat Josep Coll, el cervell dels fets va ser Joan Comorera que hauria provocat Aguader, mentre que Rodríguez Salas hauria estat l'instrument de la provocació. ⁵³¹

És a dir, que Artemi no hauria vist les conseqüències de deixar-se enredar per Comorera i que quan Tarradellas va voler intervenir ja era tard perquè el director general de Seguretat havia anat a la Telefònica. El de Coll és un plantejament concordant amb els de Josep Tarradellas i Jesús Pérez Salas —que va escriure la seva anàlisi a Mèxic el 1947 després de poder-ne parlar a bastament amb Artemi a l'exili—. L'element dis-

cordant és la base de la conxorxa, que no té fonament més enllà de la intenció de controlar l'ordre públic.

Encara que la teoria de la conspiració comunista té poc fonament —una cosa seria que Comorera tingués interès en prendre a la CNT el monopoli comunicatiu i una altra que perseguís un enfrontament a gran escala—, l'argument de Coll introdueix un element psicològic interessant en l'anàlisi de les motivacions de Rodríguez Salas. Segons el perfil que en feia el poumista, que el coneixia dels seus anys comuns al BOC, el director general de Seguretat era víctima d'una llegenda que s'havia cregut ell mateix.

Aquest quan era cenetista a Tarragona havia participat en accions que havien deixat morts. En una d'elles, després d'aconseguir escapolir-se, algú va denunciar que s'amagava en una masia. La Guàrdia Civil la va envoltar. Rodríguez Salas va enfilar-se a un arbre on va passar un dia i una nit fins que els guàrdies van marxar. A Tarragona aquesta història li va donar fama de traïdor i covard per a alguns, d'heroi per a d'altres. Havia passat, a més, temporades a la presó i en un accident va perdre el braç. D'aquesta manera s'havia anat creant —i creient— el personatge d'home d'acció. I, de fet, durant una temporada havia actuat de cap d'escorta de Maurín, al marge de la voluntat d'aquest. El que venia a dir Coll era que Rodríguez Salas va anar a la Telefònica representant el seu paper. ⁵³²

Artemi va ser acusat amb posterioritat de condescendència o debilitat, de deixar-se entabanar per Comorera, i d'actuar de manera autònoma al marge de les decisions del govern —el que no era del tot així. ⁵³³ També l'escriptor d'ERC, Artur Bladé, apuntava aquesta tesi. ⁵³⁴ En aquest punt, però, l'exmilitant d'Estat Català Manuel Cruells ofereix una explicació de l'actitud d'Artemi que introdueix un element que a la vista del comentat de la trajectòria del conseller i del seu caràcter pren rellevància i discorre paral·lel a l'anàlisi de Coll sobre Rodríguez Salas.

528 José Luís MARTÍN RAMOS. *La rereguarda...*, p. 421.

529 Ibidem.

530 «Editorial», *L'Esquella de la Torratxa*, 21 de maig de 1937, p. 3.

531 Josep COLL i Josep PANÉ. *Josep Rovira, una vida al servei de Catalunya i del socialisme*, p. 148-162.

532 Ibidem.

533 Ferran GALLEGO. *Op. cit.*, p. 451, 458.

534 Artur BLADÉ. «Morts a l'exili (86). Artemi Aguader i Miró», *Avui*, 21 d'abril de 1978, p. 4.

Barcelona, 16 de febrer de 1937

Manifestació de dol pels morts en el bombardeig
efectuat des del vaixell feixista italià Eugenio di Savoia sobre la ciutat.

Els màxims dirigents del Consell Executiu de la Generalitat i de l'Ajuntament esperant
el pas de les setze carrosses mortuòries, al peu del monument a Francesc Pi i Margall,
a la plaça del Cinc d'Oros.

D'esquerra a dreta, entre d'altres: Aurelio Fernández, Francesc Isgleas, Lluís Companys,
Carles Pi i Sunyer, Artemi Aiguader, Antoni Maria Sbert, Josep Andreu i Abelló...

ANC

«Tothom que políticament estigués una mica informat [deia Cruells] sabia que entre alguns tertulians de les penyes clàssiques de cafè, a les quals eren tan inclinats alguns dels homes representatius o influents dins l'ERC era normal aquells dies, responent al clima en què es vivia a la ciutat, fer-se la pregunta de quan liquidarien als de la FAI». I assegurava que «eren més ganes de parlar-ne, amb aquella ironia d'homes més aviat desenfrenats, que no pas ganes de posar-se darrera una barricada. El conseller Artemi Aiguader era un d'aquests homes de penya de cafè. I cada dia, quan es presentava a la del Cafè de Catalunya de la plaça de Catalunya hi era saludat amb la mateixa ironia».

És a dir, se li preguntava quan donarien la batalla definitiva contra els faistes. «Fins que un dia va creure que havia arribat l'hora. Fou a la matinada del 2 al 3 quan fou decidit atacar els anarquistes». Segons Cruells, «Artemi, el seu secretari Dardalló i uns quants policies de la seva escorta i de la seva confiança i amb algunes patrulles de control adictes a ERC havien passat tota la nit a la comissaria general fent tertúlia, bevent coñac, etc... A la matinada, el conseller, el seu secretari i alguns altres de les Patrulles, tots en grup, donaren una volta per la Rambla».

«I així, de sobte, gairebé perquè sí, caminant pel passeig barcelonès, van decidir de donar definitivament la batalla als anarquistes. "Què anem per ells? Sí anem-hi. Primer potser que dormissim. Quan ens llevarem a migdia ja ho planejarem"». Cruells continua que «al migdia del dia 3 Artemi, tal vegada una mica més matiner que els altres dies, es va presentar a la penya. Encara no hi eren els seus contertulians, només hi havia un dels seus amics íntims [desconeixem qui]. "Vinc un moment només a dir-te que avui ataquem. Als altres no els diguis res. Tu, si no et mous d'aquí, aviat sentiràs els espetecs. Atacarem la Telefònica"».

Cruells subratlla que «Artemi sabia perfectament el que provocava atacant la Telefònica. I era capaç de fer-ho simplement per complaure els seus amics. Tot això respon perfectament a la psicologia d'Artemi, home de tipus aventurer, noctàmbul notori en una ciutat de noctàmbuls, que havia estat nomenat conseller de Seguretat Interior en un moment polític un tant agitat, precisament pel seu caràcter una mica irregu-

lar, una mica pinxesc, molt diferent del seu germà, més intel·lectual i políticament potser més innocent».⁵³⁵

Com se sintetitzen tots aquests elements? La direcció d'Esquerra Republicana volia posar ordre a la rereguarda i acabar amb el descontrol d'alguns faistes. Hi havia dos plantejaments estratègics: el de Companys i Aiguader de fer-ho de manera més frontal i el representat per Tarradellas de lligar-los en curt de manera més subtil, però més lenta. L'increment de tensió acumulada en el primer mig any de 1937 va començar a sobreixir a finals d'abril. L'ordre d'Artemi Aiguader d'ocupar la Telefònica no va ser l'inici dels enfrontaments entre múltiples faccions, sinó un accelerador d'una lluita oberta.

Joan Comorera, per interès del PSUC en l'estratègia frontal i veient-se aquest com un partit puixant en el marc de la guerra, va actuar de reactiu en els dubtes que pogués tenir Artemi. Aquest darrer, però, no va actuar en cap cas per filocomunisme sinó seguint els propis plantejaments d'una part d'ERC i, així mateix, amb l'aval com a mínim parcial del propi govern —bé que no va posar-se d'acord amb Isgleas— per resoldre com considerés la situació. D'aquí que Companys, que li devia la resolució de l'afer Rebertés, en cap moment de la crisi li retirés la confiança.

Artemi, com s'ha vist en la seva trajectòria, no era un polític irreflexiu o negat pel maneig d'aquesta, però el seu caràcter sí que era donat a impulsos. L'interès de Comorera i del PSUC va trobar en ell, en aquest sentit, una figura idònia per endegar l'acció de la Telefònica. Aiguader, a més, carregava sobre les espatlles amb el pes de la seva no-actuació la nit dels Fets d'Octubre, per la que gairebé ningú dels seus l'havia defensat quan la premsa de la Lliga i d'Acció Catalana l'havia assenyalat. Pot ser que en la determinació d'ocupar la Telefònica provés de demostrar la determinació que li havia mancat el 1934, com si dibuixés les dues cares d'una moneda? Pel perfil psicològic d'Artemi no es pot descartar.

Aiguader va trobar, a més en Eusebi Rodríguez Sallas, una mena d'ànima bessona, d'amant de l'acció, en

535 Manuel CRUELLES. *Els Fets...*, p. 49-54.

Barcelona, 16 d'abril de 1937

Presentació del nou Consell Executiu de la Generalitat de Catalunya.

D'esquerra a dreta: dempeus, Josep Miret, Artemi Aiguader, Aurelio Fernández, Rafael Vidiella, Andreu Capdevila i Antoni Maria Sbert; asseguts, Josep Calvet, Josep Tarradellas, Lluís Companys, Joan Comorera i Josep Juan.

BRANGULÍ / ANC

el camp del PSUC. A aquest no li va costar executar l'ordre del conseller perquè com s'ha vist molt bé podia veure's a si mateix assumint el paper que s'havia dibuixat. L'un i l'altre, però, és ben probable que, tal com va apuntar Jesús Pérez Salas no comptessin amb la forta resposta d'un sector gens menyspreable de l'anarcosindicalisme. El càlcul de la presa de la Telefònica en Artemí, doncs, no hauria anat més enllà de creure que l'operació es descabdellaria de manera similar a les intervencions que s'havien fet al Pirineu.

3.6. Conseqüències dels Fets de Maig

Per resoldre la crisi Companys va formar un nou govern el 5 de maig de 1937 sense Artemí Aiguader, que ja esperava ser rellevat.⁵³⁶ La cartera, ara ja recuperant —una declaració d'intencions— el nom de Governació, Finances i Cultura, va ser per al doctor Carles Martí i Feced, íntim de Tarradellas. Aquest darrer també va sortir de l'executiu.

El Govern de la República espanyola va acabar enviant les tropes a Barcelona però el retard li va costar el càrrec a Francisco Largo Caballero i el president de la República, Manuel Azaña, va substituir-lo al capdavant del govern per Juan Negrín. La República va recuperar les competències d'ordre públic tal com permetia la Constitució i l'Estatut —i que era el que pretenia evitar el president Companys no demanant ell la intervenció del govern de València—, així com les atribucions en matèria militar. La Generalitat, però, va mantenir encara competències econòmiques, socials i culturals per sobre de l'Estatut per bé que la idea d'una República federal o confederal, exercida amb problemes però de fet des de l'inici de la contesa, va acabar i les relacions amb el Govern de la República van empitjorar.

Dos dies després es va cessar a Eusebi Rodríguez Salas com a director general de Seguretat.⁵³⁷ Aviat se'l nomenaria cap del servei de contraespionatge del Mi-

nisteri de Governació. Amb l'arribada de les forces enviades per la República els cenetistes van deixar les barricades. El matí del 7 de maig de 1937 el conflicte armat va arribar a la seva fi havent causat uns doscents morts a Barcelona. Tot i la visió macroscòpica dels dos bàndols enfrontats, cada grup va tenir la seva pròpia percepció del que havia passat i, de resultes, la relació entre actors va canviar.⁵³⁸

Amb la CNT afeblida i el POUM, fracassat en el seu intent d'aliança amb els anarcosindicalistes, perseguit com a boc expiatori de la crisi, es va intensificar la pugna d'ERC —sense possibilitat de *combinazione* i temerosa de perdre la direcció política a Catalunya— amb el PSUC i la UGT. Els comunistes, per la seva banda, van voler aprofitar el moment per assentar les condicions definitives d'una victòria en la guerra basada en el projecte del Front Popular i guanyar la partida de la filiació sindical a la CNT.

En endavant els informadors de la CNT van dir que Artemí havia provocat els incidents de maig «seguint instruccions del servei diplomàtic rus».⁵³⁹ Al juny la CNT ja s'havia inventat la teoria de la conspiració internacional en la que participaven França, Anglaterra, l'URSS, ERC, Estat Català i PSUC per a presentar-se com a víctima. Entre els conspiradors apareixia de manera preminent Artemí Aiguader.⁵⁴⁰ Els informadors de la FAI van continuar seguint-lo, havent deixat el càrrec, com també el seu germà Jaume. El 7 de juny de 1937, per exemple, s'informava que els germans havien sortit plegats de casa i que Jaume —divorciat de Carme Cortés— «*tiene una querida en una torre de Premiá de Mar [...] Su querida es una muchacha pantalonera*».⁵⁴¹

Sense càrrec i sabent-se en la diana de la FAI, en un moment desconegut d'aquell final de primavera Artemí va marxar de Barcelona en tren per establir-se

538 Carlos SEMPRÚN. *Revolución y contrarevolución en Cataluña (1936-1937)*, p. 158-185.

539 IISH. Fons CNT-FAI. Informe FAI. Dossier, 90, 3 de juny de 1938, 5B-26.

540 José Luís MARTÍN RAMOS. *Territori capital...*, p. 21.

541 ANC. Fons Jaume Agudé. Documentació Personal i familiar.

536 Miquel GUINART. *Memòries d'un militant catalanista*, p. 84-85.

537 Manuel CRUELLES, *Els Fets...*, p. 89.

Barcelona, maig de 1937

Cristian Aguadé,
de setze anys,
fill de l'exalcalde i aleshores
ministre Jaume Aiguader,
durant els Fets de Maig
defensant des del terrat
el local del Casal Català
de l'Esquerra de l'Eixample
«Estat Català», l'agrupació
d'ERC que presidia
el seu tiet Artemi.

FJI

a París, amb la resta d'exiliats d'ERC. Miquel Guinart, que havia representat Esquerra a la Junta de Seguretat Interior el va acomiadar juntament amb una dotzena d'amics. Guinart era un habitual en els sopars que s'organitzaven al Departament i tenia una bona opinió d'Artemi perquè «*havia fet servir l'autoritat del seu càrrec per salvar gent injustament atropellada o per interceptar incomprensibles actuacions de força contra ciutadans honestos*».⁵⁴²

Precisament aleshores, Joan Pons, l'altre representant d'ERC a la Junta i que en la seva mirada retrospectiva seria sever amb l'actuació d'Artemi va defensar-lo en un article a *La Humanitat* titulat «Esquerra Republicana no ha desertat». «*Hi ha ningú amb responsabilitat que pugui negar que l'exconseller de Seguretat Interior, Artemi Aiguader, deixés d'afrontar les situacions més perilloses contra els incontrolats?*».⁵⁴³ Si la història d'Artemi hagués acabat el 1934 la imatge que n'hauria quedat hauria estat molt diferent de la que en restà després de 1937.

A partir d'aquell moment Artemi va tornar a Catalunya en visites puntuals si era requerit o per mostrar el seu suport al Govern. El 18 d'agost, per exemple, va fer-ho juntament amb els exconsellers Josep Maria Espanya i Ventura Gassol per assistir a la reobertura del Parlament. El primer que van fer en arribar va ser reunir-se amb Lluís Companys.⁵⁴⁴ A finals de mes encara eren a Barcelona i el dia 27 Aiguader i Gassol van visitar Tarradellas, que en la darrera remodelació de govern a finals de juny havia assumit de nou la cartera de Finances.⁵⁴⁵

El setembre el va passar a París i el 8 d'octubre va tornar a Barcelona i va estar-hi tres setmanes llargues.

542 Miquel GUINART. *Op. cit.*, p. 68, 84-85.

543 Joan PONS. «Esquerra Republicana no ha desertat», *La Humanitat*, 3 d'agost de 1937, p. 4

544 «Generalidad de Cataluña», *El Diluvio*, 19 d'agost de 1937, p. 2; «El Sr. Casanoves continua essent president», *La Humanitat*, 19 d'agost de 1937, p. 1; GOVERN DE LA GENERALITAT i Josep TARRADELLAS. *Op. cit.*, vol. II, p. 910.

545 «Conselleria de Finances», *La Publicitat*, 28 d'agost de 1937, p. 2; GOVERN DE LA GENERALITAT i Josep TARRADELLAS. *Op. cit.* vol. II, p. 921.

Fins i tot el dia 21 va acompanyar el president Companys en una visita a València.⁵⁴⁶ És plausible que a París Artemi participés de les gestions paradiplomàtiques i de compra d'armament o gestió dels primers exiliats polítics com Espanya, Gassol, Puig i Ferreter i Esteve, però no n'ha quedat rastre.

Vers el novembre de 1937, veient la perspectiva bèlica, Jaume Aiguader va optar perquè els seus familiars deixessin Barcelona. El fill petit Cristian va anar a viure a París amb Artemi, que aleshores havia iniciat una relació amb una noia vint-i-sis anys més jove, Albertina Sperlova David, «Berti», nascuda a Innsbruck el 1915, probablement de manera circumstancial, atesa la seva nacionalitat txecoslovaca i el seu idioma nadiu, el txec. Era una noia d'1,61 m. d'alçada, d'ulls grisos i cabell castany que parlava també francès, castellà i alemany.⁵⁴⁷

En l'habitual alternança d'un mes a París i unes setmanes a Barcelona, el 5 de gener de 1938 Artemi va visitar Tarradellas al seu Departament i el dia 14 hi va tornar.⁵⁴⁸ Malgrat la crítica que aquest darrer faria a posterioritat sobre la seva actuació en els Fets de Maig, la relació entre ambdós es va mantenir. L'endemà Aiguader va plegar formalment de president del Casal Català de l'Esquerra de l'Eixample «Estat Català», com també el seu íntim Joan Baptista Soler i Bru.

Després de tornar a París, a finals de febrer de 1938 Artemi era de nou a Barcelona i en el 3r Ple d'ERC abans de la votació del Consell Permanent del partit va pronunciar unes paraules per destacar «*l'alta importància de l'elecció del Consell Permanent i la necessitat que surti elegit per vot unànime a la llum del dia, de tot el Ple. Res de votacions secretes, res de candidatures fetes*».⁵⁴⁹

546 «Artemi Aiguader a Barcelona», *La Humanitat*, 8 d'octubre de 1937, p. 4; «Companys, a la delegació de Catalunya a València», *La Humanitat*, 21 d'octubre de 1937, p. 1.

547 Cristian AGUADÉ. *Op. cit.*, p. 53; AGN. Fitxa del Servicio de Migración.

548 «El matí a les conselleries», *La Humanitat*, 6 de gener de 1938, p. 2; «Finances», *La Humanitat*, 15 de gener de 1938, p. 2.

549 «La sessió de la nit», *La Humanitat*, 27 de febrer de 1938, p. 3.

Barcelona, 18 d'agost de 1937

Els exconsellers Artemi Aiguader, Josep Maria Espanya i Ventura Gassol arriben en automòbil al Parlament de Catalunya per assistir a la primera sessió de la cambra celebrada des de l'esclat de la Guerra Civil.

AGUSTÍ CENTELLES / CDMH

Un mes després va haver de tornar per assistir el 26 de març a la tarda al funeral a Barcelona de la seva mare, Rosa Miró i Castells.⁵⁵⁰ Dos dies després va visitar el president Companys.⁵⁵¹ Durant la resta de mesos les visites intermitents, més elevades que les que poguessin fer Gassol o Lluhí, per exemple, van continuar. Passat l'estiu, el 23 de setembre, va visitar Martí Rourret, sotssecretari de Presidència.⁵⁵² I el 8 d'octubre va tenir lloc al centre d'ERC de Riudoms, al Baix Camp, un xampany d'honor presidit pels germans Aiguader amb Joan Loperena i altres.⁵⁵³

En començar l'hivern de 1938 Artemi va ajudar a Pere Coromines a trobar allotjament al barri de Montparnasse, on s'allotjava ell. El diputat al Parlament i a Corts per ERC i comissari general de Museus de la Generalitat s'havia establert a la primavera al barri parisenc d'Auteuil, al costat del bosc de Bolonya, on sovintejava el cafè Le Murat. Per animar Artemi en la cerca, li va dedicar el poema «Anem a Montparnàs que l'Amic m'hi espera»:

*«Anem a Montparnàs, que l'Amic m'hi espera:
Allí l'aire és més prim i, quan el Sol de pau
Esbandeix les visions de la guerra estrangera,
S'estén allí més pur el setí del cel blau.*

*Anem a Montparnàs, que l'Amic m'hi espera.
Mimi Pinson temps ha que allí dalt s'ha mudat
A un pis on renta i cus la roba d'un troner,
Crònic estudiant de la Universitat.*

*Anem a Montparnàs, que a sota la Coupole,
M'esperen, a davant de la taula parada,
Els amics amb qui parlo de la patria endolada
D'un burgès cafè amb llet fruint, amb xerinola.*

550 «Ahir fou enterrada la mare del ministre de Treball Dr. Aiguader», *La Humanitat*, 27 de març de 1938, p. 1; «Dofia Rosa Miró Castells», *El Diluvio*, 27 de març de 1938, p. 5.

551 «Govern de Catalunya», *La Humanitat*, 29 de març de 1938, p. 2.

552 «Sots-secretaria de la presidencia», *La Humanitat*, 24 de setembre de 1938, p. 2.

553 «Comarcas de Catalunya», *El Diluvio*, 8 d'octubre de 1938, p. 5.

*Anem a Montparnàs, on pugen a totora,
Per la vorera amunt, boulevard Saint-Michel,
L'Estudiant que mormola les paraules de mel
i, arrepenjada al braç, la il·lusa cosidora.*

*Anem a Montparnàs, seguim la multitud
Que hi puja del París negrós de vells humors:
Anem-hi a recordar-nos de l'aire dels amors,
De quan era rabenta la nostra joventut.*

*Anem a Montparnàs d'alegre imatgeria;
Anem-hi a refrescar la suau alegria
D'un cor que sense això se'ns migraria.»⁵⁵⁴*

Amb la guerra gairebé perduda començava el degoteig d'exiliats. Artemi Aiguader era un d'ells però, a diferència d'altres consellers que s'havien adaptat a la vida parisenca lluny del conflicte, ell va marxar de Catalunya de mala gana. No era un home de món i no ho seria mai. Lluny del que era casa seva, Reus, Barcelona, no s'hi trobava bé i així va quedar palès en el lustre que va viure a l'exili, on l'enyor el va consumir.

554 Pere COROMINES. *La República i la Guerra Civil. Diaris i records*, p. 272-273.

1939-1946

L'esperança de tornar

4

4.1. De París a Montpeller

Perduda la guerra, Jaume Aiguader va creuar la frontera en començar el febrer de 1939 i va quedar-se uns dies a Perpinyà. Artemi també va traslladar-s'hi uns dies des de París per ajudar els seus familiars, entre els quals la filla menor del seu germà, Carme, i el fill gran Jaume Anton, que s'havia casat durant la guerra amb Mercè Escofet, filla de l'excalcalde d'ERC de Vilanova i la Geltrú, Antoni Escofet.⁵⁵⁵

Després Artemi va retornar a la capital francesa i a mitjans de mes va recriminar al seu germà que no s'hagués reunit amb ell encara. *«No he fet res ni de l'auto ni dels demás extrems que dius. Per una i altra cosa és indispensable la teva presencia aquí. Què fas a Perpinyà? Si tu vens podrem arranjar els papers teus i dels teus fills, si no no. No em facis encàrrecs, pots pensar com jo estic... boig... boig doncs tothom cau sobre mi i jo tindrè de fer un disbarat»*.⁵⁵⁶

Poc després Jaume Aiguader va anar a viure amb Artemi en un pis al número 11 del carrer Odessa, a tocar del cementiri de Montparnasse.⁵⁵⁷ Probablement el mateix en el que ja vivia Artemi. En aquells dies continuava sent un habitual del cafè-restaurant La Coupole, al boulevard Montparnasse, una zona que ja coneixia de la seva estada a París el 1935, on cada dimarts es trobava amb Pere Coromines, ja establert al barri, i altres com Ventura Gassol o Josep Maria Espanya.⁵⁵⁸

Segons Artur Bladé, Artemi, que també es movia per La Rotonde, el cafè de Montparnasse que en temps de la dictadura de Primo de Rivera acollia els conspiradors republicans com Macià, anava aleshores amb una gavardina verdosa *«la perfecta gavardina de l'expatriat internacional, amb caiguda de capa,*

555 César RODRÍGUEZ. *Antoni Escofet i Pascual (1880-1951)*, p. 18-19; Josep PUY. *Op. cit.*, p. 158.

556 ANC. Fons Jaume Aiguader. Carta d'Artemi Aiguader a Jaume Aiguader, [París, 13 de febrer de 1939].

557 Cristian AGUADÉ. *Op. cit.*, p. 57.

558 Pere COROMINES. *Op. cit.*, p. 277; Artur BLADÉ. *Dietari de l'exili, 1939-1940*, p. 106-107.

ja una mica eixalada, però encara bona per a seguir la pista de l'amor i entrar a la matinada al cafè clàssic dels conspiradors». I assegurava que a París hi havia trobat les dues coses «i no dic l'esperança perquè l'esperança no la va perdre mai».⁵⁵⁹

En els primers mesos de l'exili la majoria de catalans van aplegar-se a París o a ciutats del migdia francès com Tolosa de Llenguadoc, Montpeller, Marsella, Besiers i Perpinyà. Lluís Companys va encarregar a l'hellenista Lluís Nicolau d'Olwer, diputat d'ACR i governador del Banc d'Espanya durant la guerra, i a Carles Pi i Sunyer la constitució de la Fundació Ramon Llull.⁵⁶⁰ Una gestió en la que també van participar Tarradellas després de presentar la liquidació del departament de Finances i Antoni Maria Sbert, conseller de Governació i Assistència Social. Aquest darrer, a través de la seva mà dreta, l'escriptor figuerenc Josep Pous i Pagès, va acabar dominant l'ens.

La Fundació s'havia d'encarregar de la realització de tasques socials i culturals, però també polítiques, i va obrir una residència per a intel·lectuals i polítics a Montpeller i una altra a Tolosa. En un primer moment ho va fer gràcies a la contribució del Comité Nacional de Ayuda a la España republicana, que també va facilitar diners per a pagar els passatges dels primers exiliats que començaven a embarcar cap a Amèrica.⁵⁶¹

A finals de mes, Juan Negrín va començar a usar el Servicio de Evacuación de Refugiados Españoles (SERE) —creat ja després de l'evacuació de la zona del Cantàbric el 1937— per distribuir ajuts als exiliats a partir dels fons de què disposava. En el Consell Executiu del SERE va entrar com a vocal Jaume Aiguader.

Companys va accedir a l'entrada dels catalans a l'organisme després d'obtenir per escrit l'aval del SERE per ajudar a la Generalitat. Tanmateix, el president no va aconseguir que Negrín establís una quan-

titat fixa mensual per aquesta i quan els diners no arribaven va haver de refiar-se, en el millor dels casos, de l'atenció prestada pels organismes d'ajut oficials, dels partits polítics dels que formaven part o d'entitats humanitàries. Les males relacions dels dirigents d'Esquerra, sobretot de Companys, amb Negrín durant la guerra cuejaven.⁵⁶²

Aviat es va fer palès que el problema més gran a què la institució va haver de fer front era la manca de recursos propis. En començar l'exili, per tant, la Generalitat depenia dels ajuts del govern espanyol presidit per Negrín i, en menor mesura, de la solidaritat internacional, per mantenir-se i ajudar els catalans desplaçats. Per evitar que les autoritats franceses lliuessin a Franco els béns de la República, Negrín n'havia enviat carregaments cap a Holanda, els Estats Units i la URSS. I també cap a Mèxic en un iot, el Vita.

El líder de la fracció majoritària del PSOE Indalecio Prieto —enemistat aleshores amb el seu correligionari—, que es trobava a Mèxic quan el Vita va arribar a Veracruz, va aprofitar el retard dels col·laboradors de Negrín encarregats de rebre el carregament per aconseguir el control del iot i del seu contingut, amb el vist-i-plau del govern del president mexicà Lázaro Cárdenas.⁵⁶³ Davant d'aquesta situació i amb Negrín dificultant el finançament de la Generalitat, els diputats a Corts d'ERC i d'ACR van posar-se al costat de Prieto. L'objectiu era simple: obtenir recursos regulars.

Sense abandonar del tot les gestions amb el SERE —perquè no tots els seus béns havien navegat cap a Mèxic—, la Generalitat va veure amb esperança com el 31 de juliol de 1939 la Diputació Permanent de les Corts creava l'ens gestor dels béns del Vita: la Junta de Auxilio a los Republicanos Españoles.⁵⁶⁴ La JARE

559 Artur BLADÉ, «Diari de l'exili. Artemi Aguadé», *La Humanitat* [Mèxic], 15 de maig de 1947, p. 4.

560 Marta PESSARRODONA, «Lluís Nicolau d'Olwer: una incògnita catalana», *Via. Revista del Centre d'Estudis Jordi Pujol*, núm. 4, 2007, p. 65-73; Josep MASSOT, *Antoni M. Sbert. Agitador, polític i promotor cultural*, p. 109-129.

561 Joan SAURET, *L'exili polític català*, p. 40-42.

562 Daniel DÍAZ ESCULIES, *Entre filferrades: un aspecte de l'emigració republicana dels Països Catalans (1939-1945)*, p. 144-155. El SERE també és esmentat com a Servicio de Emigración de los Republicanos Españoles, vegeu Víctor CASTELLS, *Nacionalisme català a l'exili (1939-1946)*, p. 17.

563 Francisco GRACIA ALONSO i Gloria MUNILLA, *El tesoro del «Vita»*, p. 228-236.

564 Mercè MORALES, *La Generalitat de Josep Irla i l'exili polític català*, p. 105-109.

la va presidir Lluís Nicolau d'Olwer i tenia a Prieto de vicepresident, Carles Esplà com a secretari general i cinc vocals, cadascun dels quals cobrava 5.000 francs mensuals, incompatibles amb altres subsidis.

El president Companys designà Andreu i Abelló per formar part de la delegació mexicana de la JARE. A través de la Junta, doncs, la Generalitat finalment va aconseguir subvencions regulars amb uns diners que passaven primer per Nicolau d'Olwer i després per Companys i Sbert qui, com a director de la Fundació Ramon Llull, els distribuïa.⁵⁶⁵ Hi ha molt poca informació sobre què va fer Artemi en aquells mesos. En alguna ocasió va sortir de París sense que en sapiguem el motiu. El 26 d'agost, per exemple, anunciava a Jaume que arribava l'endemà a París, no se sap procedent d'on.⁵⁶⁶

Mentrestant a Barcelona, el Tribunal Regional de Responsabilidades Políticas franquista va obrir-li causa i, entre altres aspectes va assegurar que durant la guerra havia format part d'una trama de falsificació de passaports amb Vicente Gil «Portela» i Xavier Regàs —funcionari amic de Tarradellas—, al capdavant de l'oficina. Un aspecte del que no hi ha constància, ni venint dels informants que venia ha de ser verídica. També es deia que formava part de la Gran Logia Catalano-Balear, però una consulta al Centro Documental de la Memoria Histórica, a Salamanca, ho desmenteix atès que no hi consta cap filiació d'Artemi amb la masoneria. El Tribunal no va trobar a Catalunya ni diners a nom seu, ni tampoc cap empresa relacionada.⁵⁶⁷

En començar el setembre, França i la Gran Bretanya van declarar la guerra a Hitler davant la invasió de Polònia.⁵⁶⁸ Companys, en aquell moment es trobava en una situació debilitada. Eren nombroses les veus que li demanaven que plegués o que, com a mínim, delegués les seves funcions en un consell o assemblea, sota

la presidència de la Generalitat, on hi haguessin representades les diverses forces polítiques republicanes a l'exili. Amb tot, no hi havia tampoc unanimitat dins de la pròpia ERC sobre la conveniència que entre aquestes hi hagués el PSUC.

Al novembre de 1939 Artemi va mostrar-se d'acord amb la formació del Consell Nacional que pretenia endegar Lluís Companys per tal de blindar-se pels atacs que rebia sobretot dels qui no estaven d'acord que els ajuts procedents de la SERE o JARE les centralitzés només el president de la Generalitat i, en tot cas, per mitjà de la Fundació Ramon Llull.⁵⁶⁹ Aquesta, dirigida per Antoni Maria Sbert a través de Pous i Pagès, acumulava sospites de partidisme, d'altra banda lògiques a l'exili. En tot cas aquest era un estat d'opinió compartit pels Aiguader. Cristian, per exemple, havia expressat al seu pare que «*Sbert continua usant la Fundació Llull per fer-se una posició personal*».⁵⁷⁰

En la seva presa de posició sobre el Consell Artemi, a més, remarcava que l'organisme havia de tenir «*el caràcter d'Unitat Nacional Catalana amb gran abast moral i material*» i molt significativament demanava que se n'exclogués «*les sindicals i els comunistes*». Així mateix «*judica que ERC ha de destacar la seva personalitat*».⁵⁷¹ Una vegada més Aiguader deixava clar que era home de partit al marge d'influències i que no era filocomunista. La majoria de la resta d'enquestats no van especificar el paper del PSUC en el Consell per bé que la pugna entre ERC i el PSUC, alimentada durant la Guerra Civil, va pujar de to quan els comunistes es van mantenir neutrals en els moments inicials de la Segona Guerra Mundial de resultes del pacte de no agressió entre Hitler i Stalin.⁵⁷²

569 Mercè MORALES. *Op. cit.*, p. 81.

570 ANC. Fons Jaume Aiguader. Carta de Cristian Aguadé a Jaume Aiguader, 13 d'agost de 1939.

571 Francesc VILANOVA. *Als dos costats de la frontera: relacions polítiques entre exili i interior a la postguerra, 1939-1946*, p. 88.

572 La signatura del Tractat de no agressió entre el Tercer Reich i la Unió Soviètica, conegut com el pacte Ribbentrop-Molotov, pel nom dels ministres d'exterior va tenir lloc el 23 d'agost de 1939; Joan B. CULLA CLARÀ. *Esquerra Republicana de Catalunya, 1931-2012. Una història política*, p. 56.

565 Francesc CALVET i Josep Maria ROIG I ROSICH. *Josep Irla. President de la Generalitat de Catalunya a l'exili*, p. 194.

566 ANC. Fons Jaume Aiguader. Telegrama d'Artemi Aiguader a Jaume Aiguader, 26 d'agost de 1939.

567 TSJC. Expedient del Tribunal Regional de Responsabilidades Políticas, «Artemio Ayguade Miro», núm. 301.

568 Josep BENET. *El president Companys, afusellat*, p. 92-94, 114.

Juzgado Civil Especial

del

Tribunal Regional de Responsabilidades Políticas de Barcelona

Pieza de INVENTARIO

N.º 847 de 19 40

Dimanante

de los expedientes instruidos, por el Tribunal Regional con el
n.º 301 de 19 39, y por el Juzgado Instructor Provincial
de Barcelona con el n.º 167 de 1939

Contra

ARTEMIO AYGADE MIRO

Vecino de Barcelona

1939-1940

Expedient

d'Artemi Aiguader

instruït pel

Tribunal Regional

de Responsabilidades

Políticas de Barcelona.

TSJC

A nivell particular, a mitjans de gener de 1940 Artemi i «Berti», que dominava el castellà prou com per escriure'l, es trobaven a París. Jaume, en canvi, tornava a ser a fora i el seu germà l'insistia que el trobava a faltar perquè ja sabia que ell era la seva «*debilitat*».⁵⁷³ El dia 21 Artemi li explicava que juntament amb Ventura Gassol aniria a Le Havre al funeral de Consol, la mare de Josep Puig i Ferrer i que Pere Ferrer estava malalt.⁵⁷⁴

De la seva banda, Companys en aquell impàs va delegar finalment en Josep Irla la formació del Consell que promovia. El president del Parlament, però, va fracassar per la desavinença creixent dels partits i va acabar sent el propi president de la Generalitat qui va escollir-ne els membres. L'anomenat Consell Nacional Català, però, no seria operatiu degut a l'ocupació de França per l'exèrcit alemany.⁵⁷⁵

En l'entretant els responsables polítics de la Generalitat i dels distints partits polítics, sobretot ERC, vivien una veritable allau de peticions per traslladar-se a Amèrica en travessies atlàntiques finançades en part per la JARE i la SERE. Se'ls demanava suport econòmic, facilitats per obtenir visats i una plaça als vapors. Artemi no es va estar de provar d'ajudar els homes que havien treballat amb ell al Departament. A mitjans de maig de 1940, per exemple, va intercedir a favor de Dani Garcia Plaza amb una carta a Josep Andreu i Abelló. «*Tu vas viure ben d'aprop tots aquells meus moments i tu pots constatar amb la lleialtat que va servir la nostra causa*». I afegia que «*aquí ja ho veus passant tota aquesta amarga tragèdia. Tinc fe amb el triomf de les democràcies. Cal que així sigui pel bé de la humanitat*».⁵⁷⁶

El juny de 1940 Hitler va derrotar l'Exèrcit francès i arran d'un armistici pactat amb un nou govern post-

republicà va ocupar la zona nord —incloent París— i atlàntica de França, deixant una petita franja al sud-est dominada pels feixistes italians i el gruix de la zona sud del país, la pirenaica i mediterrània, en mans del govern titella de l'Estat Francès del mariscal Pétain, el que s'anomenà zona lliure: el règim de Vichy. L'ocupació alemanya, ja fos de manera formal o sota el govern col·laboracionista, va alterar la dinàmica de l'exili català per complet.

Amb l'ocupació de París, Artemi i família —com van fer la majoria d'exiliats catalans excepte Companys— van traslladar-se en tren al sud, a la zona lliure.⁵⁷⁷ El 5 de setembre de 1940 Jaume Aiguader residia a l'Hotel Eben-Hézer a Seta i encara que no consta és probable que Artemi i «Berti» també.⁵⁷⁸ En començar el 1941, afusellat ja el president Companys i davant la perspectiva d'una guerra mundial llarga, els germans Aiguader van començar a tramitar el permís per emigrar a Veneçuela al consolat de Marsella. També aquell primer trimestre van provar d'obtenir el visat per als Estats Units.

A Marsella Artemi va constatar en començar el febrer de 1941 que els seus visats tenien bones perspectives i insistia al seu germà, «*ets la meua debilitat. Per això em fas la teua víctima*».⁵⁷⁹ El 31 de març de 1941 Artemi, que constava com a industrial a la documentació francesa, i Jaume residien al carrer de Marcel de Serres, a Montpeller. Davant la perspectiva d'un viatge imminent Artemi va signar un document per donar permís al seu germà per fer les comunicacions que convingués en nom seu.⁵⁸⁰ En tot cas, Artemi va obtenir el visat de sortida per Mèxic abans que li fos atorgat a Jaume.⁵⁸¹

577 Fèlix MARTÍ. *Diplomàtic sense estat. Memòries*, p. 219.

578 Manuel PÉREZ NESPEREIRA. *Jaume Aiguader...*, p. 199.

579 ANC. Fons Jaume Aiguader. Carta d'Artemi Aiguader a Jaume Aiguader, [Marsella, 3 de febrer de 1941].

580 ANC. Fons Jaume Aiguader. Documentació Personal i familiar. «Procuration pour Autoriser à Effectuer les Opérations Postales, Télégraphiques et Téléphoniques, République Française».

581 Manuel PÉREZ NESPEREIRA. *Op. cit.*, p. 203.

573 ANC. Fons Jaume Aiguader. Carta d'Artemi Aiguader a Jaume Aiguader, [París, 11 de gener de 1940].

574 ANC. Fons Jaume Aiguader. Carta d'Artemi Aiguader a Jaume Aiguader, [París, 21 de gener de 1940].

575 Mercè MORALES. *Op. cit.*, p. 92-93; Josep SÁNCHEZ CERVELLO. *Op. cit.*, p. 409.

576 ANC. Fons Jaume Aiguader. Carta d'Artemi Aiguader a Josep Andreu i Abelló, [París, 15 de maig de 1940].

F. 14
SERVICIO DE MIGRACION
REGISTRO DE EXTRANJEROS

NUM. **137227**

SE EXPIDE EL **20** DE **Junio** DE **1941**.
A **AGUADE MIRO, ARTEMIO.**

CUYA LEGAL ESTANCIA EN MEXICO QUEDA COMPROBADA CON ESTA TARJETA.

DECLARACION DEL INTERESADO

CONSTITUCION FISICA **Fuerte.**
ESTATURA **1.71.** COLOR **blanco.**
PELO **gris.** OJOS **grises.**
DIENTES **sanos.** NARIZ **recta.**
BARRA **No usa.** SIGNO **No usa.**
SEÑAS PARTICULARES **ningunas.**

DATOS COMPLEMENTARIOS

EDAD **52** AÑOS. FECHA EN QUE NACIO **13 abril 1889.**
ESTADO CIVIL **casado.** PROFESION, OFICIO O
OCUPACION **Comerciante.**
IDIOMA NATIVO **español.** OTROS IDIOMAS
QUE HABLE **francés y catalán.**
LUGAR Y PAIS EN QUE NACIO **LEON, ESPAÑA.**

NACIONALIDAD ACTUAL **española.**
RELIGION **Romanista.** RAZA **blanca.**
LUGAR DE RESIDENCIA **León # 19 de 1900-1901.**
NOMBRE Y DOMICILIO EN MEXICO **JOSÉ ANDRÉS AGUADERA # 179.- México, D.F.**
FECHAS DEL INTERESADO **JOSÉ ANDRÉS AGUADERA # 179.- México, D.F.**

EL JEFE DEL SERVICIO MIGRATORIO.
DR. MANUEL GAMIO.

QUIEN ENTRO EN MEXICO POR **VERACRUZ, Ver.**
EL **16** **Junio de 1941.**
Aceptado en calidad de INMIGRANTE con
carácter de ASILADO POLITICO, por el
pl. término de un año, según título 111111

20 de juny de 1941

Fitxa del Servicio de Migración dels Estats Units Mexicans, d'Artemi Aguader, on es recull el seu caràcter d'asilat polític.

AGN

4.2. Rumb a Mèxic

El 4 d'abril de 1941 Artemi Aguader va salpar a bord del mercant francès Carimaré cap al nord d'Àfrica amb Albertina «Berti» Sperlova. Al port de Marsella van acomiadar-lo el seu germà, Josep Tarradellas, Ventura Gassol, Miquel Santaló, Pere Ferrer i Antoni Escofet. El vaixell va resseguir la costa fins a l'alçada de Pals i després va endinsar-se al Mediterrani camí d'Algèria, per arribar l'endemà a Orà.⁵⁸²

Artemi va emprendre el viatge cap a Amèrica amb una salut dèbil de resultes d'un accident al febrer, pel

que va patir una fractura de crani que va tenir-lo un mes a una clínica. Al seu amic Jaume Creus, exmembre també de les JEREC i amic personal de Macià, li havia dit que «efectivament la cosa ha estat un xic dura. Sortosament es pot ben bé dir que està sermentada [sic, tancada]».⁵⁸³

A l'embarcar feia només vuit dies que havia deixat el lliit. Després de l'escala a Orà van reprendre el viatge i el dia 11 van arribar a Casablanca.⁵⁸⁴ L'endemà el mercant va salpar rumb a Mèxic. Artemi, en el seu car-

583 ANC. Fons Jaume Creus. Carta d'Artemi Aguader a Jaume Creus, [Seta, 6 de març de 1941].

584 ANC. Fons Jaume Aguader. Carta d'Artemi Aguader a Jaume Aguader, 11 d'abril de 1941.

582 ANC. Fons Jaume Aguader. Carta d'Artemi Aguader a Jaume Aguader, 4 d'abril de 1941.

SERVICIO DE MIGRACION
REGISTRO DE EXTRANJEROS

NUM. **137225**

SE EXPIDE EL **20** DE **junio** DE **1941**.
AGUADER, ALBERTINA SPERLOVA DE

CUYA LEGAL ESTANCIA EN MEXICO QUEDA COMPROBADA CON ESTA TARJETA

A. Aguader
(Firma del interesado)

QUIEN ENTRO EN MEXICO POR **VERACRUZ, Ver.** EL **16** DE **junio** DE **1941**.

Aceptada en calidad de INMIGRANTE, como
corrector de ASILADA POLITICA, por el --
termino de un año, según Oficio # **11369**

CONSTITUCION FISICA
ESTATURA **1.61.**
PESO **castano**
OJOS **grises.**
MENTON **grises.**
BARBA **grises.**

MEDE FILACION DEL INTERESADO
Delgado.
Color **Blanco.**
Cabello **castano.**
Nariz **pequena.**
Busto **pequena.**
Señales PARTICULARES **ningunas.**

DATOS COMPLEMENTARIOS
EDAD **26** AÑOS. FECHA EN QUE NACIO **2 abril de 1915.**
ESTADO CIVIL **Casada.**
OCUPACION **su hogar.**
IDIOMA NATIVO **checo**
QUE HABLE **español y Francés y alemán.**
LUGAR Y PAIS DE SU NACIÓ **Innsbruck, Checoslovaquia.**
NACIONALIDAD ACTUAL **española.**
RELIGION **Romanista.**
LUGAR DE RESIDENCIA **Nápoles # 19-Hotel Casa Real.**
REFERENCIAL DEL INTERESADO **José Andreu Abelló, Pánuco # 179.-México, D.F.**

EL JEFE DEL PUESTO **RECORRIDO.**
DR. MANUEL GARCIA.

20 de juny de 1941

Fitxa del Servicio de Migración dels Estats Units Mexicans, d'Albertina Sperlova, on es recull el seu caràcter d'asilada política.

AGN

teig a Jaume, tenia sempre present Pere Ferrer a qui reiterava que s'estimava molt.⁵⁸⁵

Un mes de navegació atlàntica després, el 30 d'abril de 1941, Artemi i Berti van arribar a Fort-de-France, capital de la Martinica. Desembarcats, van durlos, a ells i a la resta d'exiliats en trànsit, al camp militar de Balata.⁵⁸⁶ Allí van coincidir amb altres catalans que esperaven també de poder continuar el seu viatge vers Cuba, Mèxic o altres destins americans com Joan Lluhí, Jaume Simó i Bofarull o els fills del doctor

585 ANC. Fons Jaume Aiguader. Carta d'Artemi Aiguader a Jaume Aiguader, 12 d'abril de 1941.

586 ANC. Fons Jaume Aiguader. Carta d'Artemi Aiguader a Jaume Aiguader, 30 d'abril de 1941.

Cristian Cortés, cunyat de Jaume Aiguader, entre d'altres.⁵⁸⁷ Artemi en l'afany d'arribar aviat a Mèxic va valorar si continuar via la República Dominicana o, fins i tot, Nova York, però les dificultats d'obtenir el visat li ho van treure del cap. El dia 10 encara era al camp.⁵⁸⁸

A la fi, el 18 de maig van poder sortir cap a la República Dominicana. El dia 26 deia a Josep Andreu i Abelló, establert a Mèxic, que «el viatge fins arribar aquí ha estat dur. Agreujat per lo que fa referencia a mi per l'estat de la meva salut». Va afegir que «la travessia fins aquí,

587 ANC. Fons Jaume Aiguader. Carta d'Artemi Aiguader a Jaume Aiguader, 3 de maig de 1941.

588 ANC. Fons Jaume Aiguader. Carta d'Artemi Aiguader a Jaume Aiguader, 10 de maig de 1941.

Ciutat de Mèxic, 11 de setembre de 1941

Per commemorar la Diada de Catalunya, cada any l'Orfeó Català de Mèxic feia una ofrena floral al monument conegut com «El Àngel de la Independència».

D'esquerra a dreta, entre d'altres: Josep Andreu i Abelló, Pere Bosch i Gimpera, Antoni Soler i Torner, Artemi Aiguader, Ramon Peypoch, Josep Maria Poblet. La nena en braços d'Hortènsia Padrós: Heidi Burguès. La noia al costat de la corona de flors: Cleòpatra Burguès.

A la dreta de la corona de flors, entre d'altres: Rosa Artís i Gener, Dolors Cortés, Maria Dolors Bargalló, Josep Tomàs i Piera...

HBP

tant en el barco com en el camp de concentració de la Martinica ha tingut totes les amargures imaginables».⁵⁸⁹ L'endemà dia 27 van arribar a Ciudad Trujillo. «*Estimat Jaume. Germà enyorat*», escrivia «*no pots imaginar-te lo que penso amb vosaltres i sobretot amb tu. El dia més feliç serà aquell que podràs juntar-te amb mi*».⁵⁹⁰

Allí els esperava el doctor Jaume Roig, a qui havia escrit aconsellat per Lluhí. Ell i «Berti» van instal·lar-se a l'Hotel Fausto amb la família de Manuel Azaña, mort el novembre de 1940 a Montalban. En principi va creure que sortiria el dia 7 cap a Cuba i d'allí passats uns dies podria arribar a Veracruz. Va adjuntar a Jaume una carta per a Josep Tarradellas, una per a Pere Ferrer i una altra per a la mare de la «Berti», Maria Sperlova, que havia romàs a Étréchy, a l'Illa de França. Josep Andreu i Abelló, de la seva banda, va fer saber a Artemi que «*el teu antic secretari Joan Macià que viu a la mateixa casa que nosaltres i que conviu intimament amb tots em demana et saludí i et trameti una abraçada*».⁵⁹¹

El 5 de juny, encara a l'Hotel Colón, Artemi va explicar a Josep Andreu, que els qui l'havien acomiadat a Marsella —de manera notòria el secretari general d'ERC, Josep Tarradellas— li havien demanat que de seguida que arribés el contactés però que duia informació política massa important per a copiar-la. Es referia a l'orientació del partit. Des de Casablanca que no tenia cap notícia d'ells i es mostrava «*intranquil i nerviós*» perquè encara no tenia visat de trànsit.⁵⁹² A la fi, l'11 de juny la parella Artemi i «Berti» va arribar a l'Havana, juntament amb Lluhí i altres, i amb un passatge en el vapor Monterrey preveien salpar cap a Mèxic en breu. Lluhí, en canvi, va quedar-se a esperar un altre vaixell.⁵⁹³

589 ANC. Fons Jaume Aiguader. Carta d'Artemi Aiguader a Josep Andreu i Abelló, 26 de maig de 1941.

590 ANC. Fons Jaume Aiguader. Carta d'Artemi Aiguader a Jaume Aiguader, 28 de maig de 1941.

591 ANC. Fons Jaume Aiguader. Carta de Josep Andreu i Abelló a Artemi Aiguader, 28 de maig de 1941.

592 ANC. Fons Jaume Aiguader. Carta d'Artemi Aiguader a Josep Andreu i Abelló, 5 de juny de 1941.

593 ANC. Fons Jaume Aiguader. Carta d'Artemi Aiguader a Josep Andreu i Abelló, 12 de juny de 1941.

El matí del 17 de juny de 1941 van arribar a Veracruz. Andreu i Abelló, que va trobar Artemi molt envellit, de seguida ho va comunicar per telegrama a Jaume.⁵⁹⁴ De tots el qui havien sortit amb ell del Marroc era l'únic que havia arribat, la resta eren encara a Santo Domingo o a l'Havana. «*Jo ho he atropellat tot per tal d'arribar lo més prompte possible*». Només arribar a Ciutat de Mèxic va estar quatre hores amb Indalecio Prieto per exposar-li els problemes dels exiliats a França. Al seu germà li reiterava, «*penso en tu com no pots pensar*» i li enviava una nova carta per a Tarradellas.⁵⁹⁵

4.3. Veniu, veniu

A finals de juny de 1941 Artemi Aiguader es va instal·lar amb «Berti» al número 56 de la plaça Rio de Janeiro, al barri de Roma Norte, proper al centre de Ciutat de Mèxic. Des d'aquest «*piset modest però molt bonic i confortable*» l'exconseller no va parar quiet. Va enviar al seu germà cartes per a Antoni Escofet, Pere Ferrer, Josep Tarradellas i Miquel Santaló, entre altres. Constatava que havia estat ben acollit i que els havien convidat a dinar a distintes cases.

A l'Orfeó Català van proposar-li de fer una conferència «*sobre els fets i estat de lo de casa nostra*». Disciplinat, home de partit, va respondre que no hi tenia problema si els dirigents d'ERC a França ho veien bé. Fet i fet, la impressió que Artemi va treure era que Mèxic era «*encisador i molt pintoresc*». Qui també feia una temporada que s'hi havia establert i que de seguida el va convidar a passar-hi uns dies al centre del país, a Zitacuaro, al ranxo Manga de Clavo, que administrava, va ser el seu íntim amic, el coronel Jesús Pérez Salas. Allí van poder parlar amb tota tranquil·litat dels episodis de la Guerra Civil que el 1947 el militar recolliria en les seves memòries.

Amb tot, Artemi enyorava el germà, «*avui fa tres mesos justos que em vaig separar de vosaltres*», i l'empla-

594 ANC. Fons Josep Andreu i Abelló. Carta de Josep Andreu i Abelló a Carles Pi i Sunyer, 15 de juny de 1941.

595 ANC. Fons Jaume Aiguader. Carta d'Artemi Aiguader a Jaume Aiguader, 18 de juny de 1941.

çava a anar-hi sense demora, «*veniu, veniu*». Va transmetre a Jaume que era conscient de les dificultats del viatge, però «*cal fer-lo*». Per fer-li-ho atractiu explicava que «*aquí Jaume estimat hi ha molt bones perspectives per fer negocis i coses interessants tant en l'aspecte teu professional com amb negocis. No us faci por la qüestió econòmica*». Insistia, «*veniu, veniu*».⁵⁹⁶

Malgrat les expectatives que transmetia, Artemí Aiguader va ser un més de tants exiliats republicans a qui va costar molt adaptar-se a la seva nova situació. En començar el juliol al pis només hi tenien els llits i una taula. «*Ja saps que m'agrada viure lo més confortable possible i que la TITELLA [així era com Jaume anomenava a «Berti» carinyosament, per bé que mostrant una realitat en la relació amb Artemí] meva té un culte al seu piset*». Sperlova, amb la seva mare a París, plorava.

Per obrir-se camí va demanar al seu germà que escrivís a Josep Andreu i Abelló i a Indalecio Prieto, que continuaven al capdavant del repartiment dels ajuts de la JARE, per tal d'insistir-los que es preocupessin «*de mi i que en soc mereixedor tant pel meu rol jugat pel meu càrrec, com pel que significo*». Sempre que a Jaume li semblés bé, «*tu tens la paraula, més ben dit, la pluma*». De tota manera, no volia transmetre una imatge pessimista.

«*La gent del país és molt interessant. Són molt “viva la Virgen”. Molt amables i gentils i malgrat tot tenen un alt concepte de “los refugiados” i sobretot ens tenen un gran respecte. Tota mena de facilitats. Aquí tinc la impressió de que hi ha un gran marge de negocis*». Artemí constata, així mateix, que «*dels nostres n'hi ha molts d'encarrilats, sobretot de catalans*» i estava convençut, com així va ser, que «*veurem dintre uns anys a molts enriquits*». També pensava que no calia «*treballar a sou d'un altre. Cal fer-ho per compte propi. Això no es difícil si es té ganes de fer-ho*».⁵⁹⁷

Artemí guardava les cartes que li responia Jaume en una carpeta —avui perduda—. Quan l'escrivia li de-

manava que fes com ell, que les rellegís perquè considerava que li deia «*coses interessants*» i que anés a Mèxic fent el mateix trajecte que ell. També expressava que la seva jove esposa era el seu millor suport aquells dies. «*Berti*», deia, «*és el meu àngel. Ella es cuida de tot lo de casa. Regateja com una fiera el centau, a qui cal en grau superlatiu, i em cuida com una mareta. Si veiessis com parla castellà te'n faries creus. Ademés t'estima molt i suspira perquè tu vinguis*».⁵⁹⁸

Jaume no havia obtingut el visat per anar a Mèxic fins el 4 de juny a la Prefectura de l'Erau, i el permís de sortida i la resta de documentació en regla per deixar França i embarcar-se, fins a mitjans de juliol.⁵⁹⁹ Artemí, en ser-ne informat, va esclatar de joia i va insistir també al seu germà que fes el possible per tal que Pere Ferrer se'ls unís. La nova l'havia animat i semblava que l'horitzó tenia millor color. «*Berti*» li preparava «*xocolata amb melindros i cafè quin cafè!*».⁶⁰⁰

«*Continuo foll d'alegria per la vostra proxima vinguda*», continuava. D'altra banda, constata que trobava a faltar allò d'essencial que havia tingut a Barcelona, «*la vida ací de nit es pot ben dir que no existeix. La gent es lleva de bon mati. A més en determinats llocs la nit no es pas tranquil·la. En Pere [Ferrer] i jo ens tornarem casolans*».⁶⁰¹ Constatava així que el farmacèutic havia estat un dels seus companys noctàmbuls més fidels del partit i la forta amistat que els unia.

Els darrers dies del juliol de 1941 Artemí els va viure amb el neguit de l'espera del seu germà. «*Veniu, vine. Jo ja preparo coses per tots NOSALTRES. Lo que no m'agrada de la teva carta és lo que dius que esperes de que si pots venir amb el teu fill [Jaume Anton; Cristian s'havia exilat a Xile, on es casaria amb Roser Bru, filla del diputat d'ERC Lluís Bru, i ja no veuria mai més al seu pare], que així serà, podràs fer grans coses. Encara que*

598 ANC. Fons Jaume Aiguader. Carta d'Artemí Aiguader a Jaume Aiguader, [Ciutat de Mèxic, s/d 1941].

599 Manuel PÉREZ NESPEREIRA. *Op. cit.*, p. 203.

600 ANC. Fons Jaume Aiguader. Carta d'Artemí Aiguader a Jaume Aiguader, [Ciutat de Mèxic, 21 de juliol de 1941].

601 ANC. Fons Jaume Aiguader. Carta d'Artemí Aiguader a Jaume Aiguader, [Ciutat de Mèxic, 23 de juliol de 1941].

596 ANC. Fons Jaume Aiguader. Carta d'Artemí Aiguader a Jaume Aiguader, [Ciutat de Mèxic, 30 de juny de 1941].

597 ANC. Fons Jaume Aiguader. Carta d'Artemí Aiguader a Jaume Aiguader, [Ciutat de Mèxic, 9 de juliol de 1941].

*deuen ser de tipus professional seria més del meu grat de que digueres que amb el teu fill i el teu germà. Quan et convenceràs tu i els teus de que com el teu germà i oncle dels teus fills no en teniu cap més».*⁶⁰²

Jaume Aiguader, doncs, malgrat l'estima òbvia, no sembla que tingués pel seu germà la passió que Artemi sentia per ell, que era molta. Era conscient, a més, que en més d'una ocasió el caràcter expeditiu d'aquest l'havia posat en entrebancs. En començar l'agost, Artemi maldava per aconseguir un visat de trànsit per Nova York pel seu germà, però resultava difícil. Continuava insistint, «vine, vine».⁶⁰³

A mitjans de mes Artemi tenia rodaments de cap, no sabem si de resultes de l'accident. En tot cas el que li preocupava no era pas ell sinó que el seu germà no es trobava bé. «*Estic alarmadíssim sobre el què em dius del teu estat de salut. Que fas! No fem punyetes*». Sense ell, les seves expectatives s'enfonsarien. «*El fracàs mèdic més gran d'en Jaume Aiguader seria de que no et posés bo i en condicions de venir*», expressava fent un joc amb la imatge del metge que no és capaç de guarir-se a si mateix.⁶⁰⁴

També aleshores Artemi va fer-se ressò de les gestions prop de Josep Andreu i Abelló i Indalecio Prieto per alliberar Ventura Gassol i Josep Tarradellas, detinguts en començar el mes a Marsella i sobre els que pesava una ordre d'extradició del règim franquista. Un i altre, deia, «*són mereixedors de tots els nostres esforços per tal de salvar llur vida*». A mitjans de setembre ambdós quedarien lliures.⁶⁰⁵ En aquell moment Artemi estava ocupat provant de procurar-se feina. Amb aquest propòsit va contactar amb Josep Carner-Ribalta, establert a Nova York, per tal que sondegés empreses interessades en transportar mercaderies, com

per exemple tabac, entre Europa i Mèxic a través del Marroc francès.⁶⁰⁶

El 17 d'agost de 1941 insistia al seu germà. «*Sempre penso en tu. Sempre ets present al pensament meu*». I continuava, «*jo no vull emocionar-me, ja saps que sóc un emotiu quant de tu es tracta. Sempre has estat la meua debilitat. Però no hi puc fer-hi més quan em comunico amb tu, per carta, m'emocio de tal manera que voldria tot jo buidar-me en ella!*». L'amor que Artemi expressava per Jaume era molt profund, com si considerés que pel seu intel·lecte més privilegiat l'hagués de protegir bo i essent ell el germà petit.

També el posava al corrent de la situació a Mèxic, que evidència que romania fidel a ERC i que el seu filocomunisme és un mite. «*En Comorera [que també era aleshores allí] va fer-me venir una representació [del PSUC] per tal de que ell i jo tinguéssim una conferència. Per carta m'he negat a tal cosa. Ço donarà joc. Jo estic d'acord amb tots els nostres d'ací. En Joan L[uhí]. que sempre fa l'ase n'hi ha tingut [de tracte]. Jo no*».⁶⁰⁷ Més quan a Mèxic corria que els comunistes havien expressat que millor que Franco afusellés Companys perquè així s'estalviarien de fer-ho ells.⁶⁰⁸

A l'acabar aquell agost Artemi continuava enderivat pel seu germà, encara a Montpeller. «*Penso molt en tu. El teu estat de salut em té molt capficat*». En canvi el seu semblava que tampoc millorava, però no pel cap sinó pel cor. «*Referent al meu estat de salut, tinc de dir-te que malgrat de que jo em trobo bé, les 5 radiografies que van fer-me no són satisfactòries totes elles. Lo del cap bé. Completament guarit. Les del cor i l'aorta no van com caldria. El cor dilatadíssim, l'aorta també. La pressió la mateixa 21 per 12*».⁶⁰⁹

602 ANC. Fons Jaume Aiguader. Carta d'Artemi Aiguader a Jaume Aiguader, [Ciutat de Mèxic, 27 de juliol de 1941].

603 ANC. Fons Jaume Aiguader. Carta d'Artemi Aiguader a Jaume Aiguader, [Ciutat de Mèxic, 3 d'agost de 1941].

604 ANC. Fons Jaume Aiguader. Carta d'Artemi Aiguader a Jaume Aiguader, [Ciutat de Mèxic, 11 d'agost de 1941].

605 ANC. Fons Víctor Castells. Carta d'Artemi Aiguader a Josep Carner-Ribalta, [Ciutat de Mèxic, 12 i 20 d'agost de 1941].

606 ANC. Fons Víctor Castells. Carta d'Artemi Aiguader a Josep Carner-Ribalta, [Ciutat de Mèxic, 27, 29 i 30 de setembre de 1941].

607 ANC. Fons Jaume Aiguader. Carta d'Artemi Aiguader a Jaume Aiguader, [Ciutat de Mèxic, 11 d'agost de 1941].

608 ANC. Fons Josep Andreu i Abelló. Carta de Josep Andreu i Abelló a Pere Bosch i Gimpera, [Ciutat de Mèxic, 23 de setembre de 1940].

609 ANC. Fons Jaume Aiguader. Carta d'Artemi Aiguader a Jaume Aiguader, [Ciutat de Mèxic, 27 d'agost de 1941].

Ciutat de Mèxic, circa 1942

Artemi Aiguader i la seva esposa Albertina «Berti» Sperlova al seu apartament.

Al fons, penjat a la paret, un retrat de «Berti», pintat per Carme Cortés.

EAE

Malgrat el seu estat, Indalecio Prieto considerava que el seu ànim havia millorat des de l'arribada. «*Artemio está muy bien, magnífico. Es otro muy distinto al que llegó. No pase usted cuidado por él*». Li expressava a Jaume que al seu germà «*se le atenderá en cuanto nos sea posible, es decir, sin faltar a las normas de equidad que nos hemos impuesto*», que no el deixaria al marge i s'excusava que si hi havia retards no era cosa seva.⁶¹⁰

Era cert. A mitjans de juny la Junta havia aprovat pagar els bitllets de la Martinica a Santo Domingo i de l'Havana a Veracruz del viatge d'Artemi, i d'altres despeses. Així mateix s'acordà abonar-li el subsidi que li corresponia.⁶¹¹ La delegació de la JARE podia fer de més i de menys a conveniència. I d'això es queixaven molts exiliats, perquè Prieto amb l'excusa que Franco no sabés de quants diners disposava la República no va fer mai un inventari dels fons que repartia.⁶¹²

4.4. El retrobament

El 15 d'octubre de 1941, Jaume Aiguader va anar de Montpeller a Portvendres i va embarcar dos dies després cap a Orà, on va arribar el dia 19. D'allí va anar a Casablanca, d'on el 31 d'octubre va salpar amb el vaixell portuguès Quanza. Després de creuar l'Atlàntic i havent passat un parell de dies a les Bermudes va desembarcar a Veracruz el 18 de novembre i dos dies després ja era a Ciutat de Mèxic.⁶¹³ Amb Jaume van salpar la seva esposa divorciada Carme Cortés, el seu fill Jaume Anton, amb la jove Mercè i la neta nascuda ja a França, Elisabeth.⁶¹⁴

610 ANC. Fons Jaume Aiguader. Carta de Indalecio Prieto a Jaume Aiguader, [Ciutat de Mèxic, 13 de setembre de 1941].

611 Llibre d'actes de la JARE, 1941-1942. Acta JARE, 17 de juny de 1941.

612 Àngel HERRERÍN. *El dinero del exilio: Indalecio Prieto y las pugnas de posguerra (1939-1947)*; Josep SÁNCHEZ CERVELLO. *La Segunda República en el exilio (1939-1977)*, p. 68-69.

613 ANC. Fons Jaume Aiguader. Caixa 2. Obra personal i política. Nota personal.

614 César RODRÍGUEZ. *Antoni Escofet i Pascual (1880-1951)*, p. 20.

En el mateix vaixell anaven altres dirigents d'Esquerra, la majoria amb les seves famílies, com Joan Ventosa i Roig, Joan Balart, Ramon Frontera, Vicenç Guarner, Joan Moles, Màrius Calvet i Joan Casanelles. També dos bons amics d'Artemi, Pere Ferrer i Josep Gispert, entre altres.⁶¹⁵ Artemi va disposar-ho tot per tal que el seu germà i Carme Cortés s'allotgessin d'entrada al seu pis. Per Ferrer i Gispert va trobar un hotel de preu mòdic.⁶¹⁶

Artemi en tot moment va ajudar als qui l'havien acompanyat al Departament de Seguretat Interior o lluitat amb la Columna Macià-Companyans.⁶¹⁷ I va recomanar com a mínim una trentena de noms ja a l'estiu de 1939 per tal que poguessin embarcar cap a Mèxic.⁶¹⁸ En la mateixa línia en començar el 1942 va demanar a Josep Andreu i Abelló que inclogués a Josep Soler i Arumí, l'inspector de serveis del Departament de Seguretat Interior i home de la total confiança d'Aiguader, en el primer vaixell que salpés de Casablanca cap a Mèxic, una vegada obtingut el permís de les autoritats franceses per sortir del país. «*Em permeto demanar-te amb tot l'interès que fassis per ell i els seus tot el precís per donar compliment als seus desitjos. Tu, tan bé com jo saps els serveis que prestà a la nostra causa i com és mereixedor del apoi del nostre partit*», va sentenciar.⁶¹⁹ Josep Andreu i Abelló —que juntament amb Artemi havia estat un dels solucionadors de l'afer Rebertés— va respondre que així ho faria.⁶²⁰

615 Manuel PÉREZ NESPEREIRA. *Op. cit.*, p. 205.

616 ANC. Fons Jaume Aiguader. Carta d'Artemi Aiguader a Jaume Aiguader, [Ciutat de Mèxic, 8 de novembre de 1941].

617 ANC. Fons Jaume Aiguader. ANC. Fons Jaume Aiguader. Carta d'Artemi Aiguader a Josep Andreu i Abelló, [Ciutat de Mèxic, 6 de novembre de 1941] i a Jaume Aiguader, [Ciutat de Mèxic, 8 de novembre de 1941].

618 ANC. Fons Generalitat de Catalunya a l'exili. «Llista de refugiats recomanats per polítics d'Esquerra Republicana de Catalunya per a emigrar», juny-agost de 1939.

619 ANC. Fons Jaume Aiguader. Carta d'Artemi Aiguader a Josep Andreu i Abelló, [Ciutat de Mèxic, 12 de gener de 1942].

620 ANC. Fons Jaume Aiguader. Carta de Josep Andreu i Abelló a Artemi Aiguader, [Ciutat de Mèxic, 15 de gener de 1942].

Ciutat de Mèxic, 11 de setembre de 1942

Ofrena dels exiliats catalans al Monumento a la Independència,
en commemoració de l'Onze de Setembre

Es pot reconèixer, entre d'altres: Roc Boronat, Jaume Aiguader, Joan Loperena, Artemi Aiguader,
Martí Rouret, Marià Serra i Badell, Pere Ferrer, Joaquim Duran, Josep Maria Poblet,
Maria Dolors Bargalló, Rafael Trueta, Ferran Zulueta, Antoni Soler, Amadeu Oliva,
Jaume Serra i Hünter, Salvador Armendares...

FJI

Malgrat les expectatives creades i les il·lusions, a l'abril de 1942, a l'any d'arribar a Mèxic, la situació d'Artemi no era bona. S'havia traslladat a un pis al carrer Milán 14, al barri de Juárez, no molt lluny d'on vivia fins aleshores i va tornar a insistir a Andreu i Abelló que l'ajudés amb els fons de la JARE. «*Encara que tinc la seguretat que no m'oblides i no m'oblidas em veig obligat a reiterar-te l'urgència del que personalment vareig dir-te. No he pagat el lloguer encara SOS*».

Prieto volia ajudar els Aiguader, però Artemi remarcà que eren dos casos diferents. Del seu germà gran en depenia la família del seu fill «*i l'apendix [Carme Cortés], que tu no ignores*». I, per tant, creia que ja tenia prou maldecaps com per ajudar-lo a ell, més del que ja havia fet. «*Prou pena que tinc de que els diners que li he manllevat i que dec tornar-los-hi faci que no pugui comprar coses que li son indispensables*», reiterava. Li demanava, per tant, que li ho fes entendre a Prieto.⁶²¹

A mitjans d'abril aquest darrer va concedir-li un donatiu de tres-cents pesos.⁶²² Entre finals de mes i mitjans de maig, Artemi i «Berti» van passar un parell de setmanes amb Jesús Pérez Salas i la seva esposa Teresa al ranxo Manga de Clavo.⁶²³ Aiguader, és clar, no comptava amb un coixí econòmic. Durant l'estiu va tramitar una petició d'auxili urgent a la JARE. És a dir, a Josep Andreu i Abelló i Indalecio Prieto. Va tornar a recordar al primer el «*remarcable interès*» que tenia en el fet que Soler i Arumí pogués viatjar a Mèxic.⁶²⁴

Aquest va arribar a Mèxic a l'octubre procedent de Lisboa.⁶²⁵ En aquell moment l'assumpte de la subven-

ció a Artemi encara no s'havia resolt i va insistir a Josep Andreu i Abelló.⁶²⁶ En aquell moment, però, el govern mexicà encapçalat des de desembre de 1940 per Manuel Ávila Camacho, va posar fi a la delegació de la JARE. L'aparició d'uns fons d'aquesta fora de Mèxic, que podien generar una crisi que el govern mexicà es va voler estalviar, va dur-lo a constituir la Comisión Administradora del Fondo de Auxilio a los Republicanos Españoles, tutelada per Mèxic.⁶²⁷

Fins aleshores, en el joc d'ajudes, en molts casos discrecionals i a partir de la voluntat dels homes que les repartien, hi havia de fons també els posicionaments polítics. Andreu i Abelló participava d'aquests moviments de manera notòria i per això afectava la pau dins del partit. Precisament a mitjans d'aquell octubre Santaló va arribar a Mèxic procedent de Marsella per posar ordre, cosa que només va aconseguir de manera parcial.⁶²⁸

Josep Andreu i Abelló era membre del Comitè Executiu d'ERC. Josep Tarradellas, secretari general del partit, li havia demanat en salpar cap a Mèxic que mantingués una actitud nítida de compliment de les directrius de la direcció nacional d'Esquerra a l'exili francès, que defensava l'Estatut i la Constitució republicana com a reivindicació primera en cas de retorn. El de Montblanc, però, no li va fer cas i s'havia apropiat als postulats autodeterministes que des de Londres defensava Carles Pi i Sunyer a través del seu Consell Nacional de Catalunya.⁶²⁹

L'excalcalde de Barcelona l'havia creat a l'estiu de 1940 amb l'argument de donar veu al catalanisme en un moment en què els dirigents d'ERC a França havien de procurar no ser detinguts i extradits a Espanya. A la pràctica l'ens de Pi i Sunyer havia derivat cap a

621 ANC. Fons Jaume Aiguader. Carta d'Artemi Aiguader a Josep Andreu i Abelló, [Ciutat de Mèxic, 9 d'abril de 1942].

622 ANC. Fons Jaume Aiguader. Carta de Josep Andreu i Abelló a Artemi Aiguader, [Ciutat de Mèxic, 11 d'abril de 1942]; Llibre d'actes de la JARE, 1941-1942. Acta de la JARE, 11 d'abril de 1942.

623 ANC. Fons Jaume Aiguader. Carta d'Artemi Aiguader a Jaume Aiguader, [Manga de Clavo, 27 d'abril de 1942].

624 ANC. Fons Jaume Aiguader. Carta d'Artemi Aiguader a Josep Andreu i Abelló, [Ciutat de Mèxic, 19 de juny de 1942].

625 AGN. Fitxa del Servicio de Migración, Josep Soler i Arumí; Josep VALL. *Op cit.*, p. 277.

626 ANC. Fons Jaume Aiguader. Carta d'Artemi Aiguader a Josep Andreu i Abelló, [Ciutat de Mèxic, 10 de juliol i 1 d'octubre de 1942].

627 Abdon MATEOS. *De la Guerra Civil al exilio. Los republicanos españoles y México*, p. 166-168.

628 Carles Pi i Sunyer. *Memòries de l'exili (I). El Consell Nacional de Catalunya, 1940-1945*, p. 109-113.

629 Joan ESCULIES. *Josep Andreu...*, p. 213-220.

Ciutat de Mèxic, 4 de febrer de 1943

Reunió política basco-catalana. D'esquerra a dreta, dempeus: Joan Loperena, x, Ramon Frontera x, x, x, Martí Rouret, Antoni Maria Sbert, Ot Duran d'Ocon, Pere Bosch i Gimpera, x, Miquel Peña, Julio de Jáuregui, x, Antoni Soler, x, x, x, x; asseguts: x, Antoni Dot, Miquel Santaló, Telesforo de Monzón, Josep Tomàs i Piera, Artemi Aiguader, Jaume Aiguader, Ferran Zulueta, x, x i Santiago Aznar.

FUE

posicions separatistes enfrontades als postulats propis de l'ortodòxia d'Esquerra. Aquesta divergència va augmentar quan a les acaballes de novembre de 1942 Tarradellas va haver de passar a Suïssa per fugir de l'ocupació total de França.⁶³⁰

Contra l'actitud erràtica d'Andreu i Abelló, els germans Aiguader, malgrat el seu passat vinculat a Estat Català i a les JEREC, van mantenir a l'exili mexicà una posició legalista. La compartien en aquell moment amb Joan Lluhí, Enric Canturri, Antoni Escofet, Pere Ferrer, Martí Rouret, Roc Boronat i Antoni Dot, entre altres.⁶³¹ En aquest context Artemi va donar suport a Miquel Santaló quan aquest va arribar a Mèxic amb un document de Josep Irla, president de la Generalitat enlloc de l'afusellat Companys, reconeixent-lo com a delegat plenipotenciari per tal de resoldre els conflictes al si d'ERC i del Govern.⁶³² Un càrrec que, d'altra banda, no preveia l'Estatut de 1932 i que va alçar molts recels.

En aquest marc apareixia un Aiguader més conciliador que en altres temps, però com sempre involucrat en la política d'ERC i en les llargues assemblees de partit. Joan Ventosa i Roig recordava un Artemi encara en plena forma «*amb la rapidesa que li dona el seu costum de maniobrar en les reunions de barriada*».⁶³³ Artur Bladé explicava que «*l'Artemi podia parlar en llatí, fer l'ullet a l'Andreu, tustar l'espatlla d'en Santaló i exercir la seva profunda filofosia política de la unió i l'abraçada*». Afegia també que usava sovint la paraula «*pres-tància, que ell pronunciava amb el to del ministre que diu "lliga de les nacions" o "tractat de pau"*».

L'escriptor assenyalava que «*l'Artemi, a Mèxic, ja feia una mica de pena. No s'hi sentia bé i només retrobava el seu tarannà en aquelles reunions del Consell Directiu de l'Esquerra, dalt de l'Orfeó [Català], dins d'aquella cambra que feia olor de golfa, moblada amb una tau-*

la d'hostal i set o vuit cadires que no s'aguantaven».⁶³⁴ Unes reunions agitades. Les disputes en el si de l'Esquerra Republicana mexicana van fer que en començar el 1943 la Comunitat Catalana de Mèxic hagués de deixar d'usar el local de l'Orfeó Català perquè els dirigents d'aquest no compartien el suport de la Comunitat al Consell de Londres de Pi i Sunyer.

4.5. Mort en vida

El 30 de maig de 1943 Jaume Aiguader va morir d'un infart. L'endemà en l'enterrament, Artemi va acompanyar el taut cobert amb dues banderes, la separatista d'Estat Català i la republicana, visiblement emocionat. Al cementiri va obrir la tapeta de la caixa i va mirar el seu germà per darrera vegada aguantant el plor.⁶³⁵ El traspàs sobtat va impedir que el seu fill petit, Cristian i l'esposa, Roser Bru viatgessin de Santiago de Xile a Mèxic quan tenien previst el retrobament.⁶³⁶

Després de la defunció del seu germà, Artemi ja no es va recuperar anímicament. En començar el juliol tornava a ser al ranxo Manga de Clavo refugiant-se amb el seu amic Pérez Salas. En nom de la Comunitat Catalana de Mèxic Josep Andreu i Abelló el va requerir per organitzar un acte en memòria de Jaume, però Artemi estava enfonsat. «*Jo encara penso estar uns dies ací. Tinc tanta por de retrobar-me entre els records íntims del meu germà! Tinc tanta por a la agudesada del dolor que pot produir-me*».⁶³⁷

En l'entretant, al setembre, Josep Andreu i Abelló, Pere Bosch i Gimpera, Ramon Peypoch, Diego Martínez Barrio, Bernardo Giner de los Ríos i altres exiliats mexicans van manifestar-se partidaris d'una acció conjunta catalanista i republicana espanyola. Andreu i

634 ARTEMI BLADÉ, «Diari de l'exili. Artemi Aguadé», *La Humanitat* [Mèxic], 15 de maig de 1947, p. 4.

635 «La mort i l'enterrament del doctor Aiguader», *Xaloc*, setembre-desembre de 1981, p. 95-96.

636 CRISTIAN AGUADÉ. *Op. cit.*, p. 81.

637 ANC. Fons Jaume Aiguader. Carta d'Artemi Aiguader a Josep Andreu i Abelló, [Zitacuaro, 1 de juliol de 1943].

630 JOSEP SÁNCHEZ CERVELLÓ. *Op. cit.*, p. 405.

631 MANUEL PÉREZ NESPHEREIRA. *Op. cit.*, p. 209-210.

632 MERCÈ MORALES. *Op. cit.*, p. 200-223.

633 JOAN VENTOSA I ROIG. *Notes de la nostra vida a Mèxic (1942-1956)*, p. 41.

Abelló, a més, i per motius més que obvis, va dir que era necessari sumar-hi els socialistes prietistes. Es va acordar crear una ponència per redactar unes bases programàtiques. Els prietistes defensaven un pacte amb les dretes no franquistes i els monàrquics des de 1940, que no compartien els republicans d'Izquierda Republicana i Unión Republicana. Finalment s'aconseguí un acord acceptant el pacte requerit per Prieto i la possibilitat d'una Espanya federal.

Artemi va seguir aquest moviment polític de ben a prop. A l'octubre va entrar a formar part del Directori d'ERC a Mèxic amb Miquel Santaló, Josep Andreu i Abelló, Antoni Maria Sbert, Martí Rouret, Lluís Mestres, Roc Boronat, Joaquim Bilbeny, Josep Mascort, Ignasi Canadell, Samuel Morera, Francesc Messeguer, Jaume Guitart i Antoni Escofet, així com de la Delegació del Comitè Executiu juntament amb Santaló, Andreu i Abelló, Rouret i Sbert.⁶³⁸ En l'entretant la conjunció catalano-espanyola en la que participava Josep Andreu i Abelló va evolucionar.

El 20 de novembre es va arribar a l'acord entre ERC (Josep Andreu i Abelló), ACR (Pere Bosch i Gimpera), el PSOE prietista (Indalecio Prieto i Manuel Albar), Unión Republicana (Diego Martínez Barrio i Félix Gordón Ordás) i Izquierda Republicana (Carles Esplà i Pedro Vargas) per constituir la Junta Española de Liberación (JEL).⁶³⁹ La UGT socialista es va adherir al pacte, el PCE s'hi va oposar i la CNT es va mantenir al marge. La plataforma va assumir les atribucions de Negrín, que amb els seus seguidors va criticar l'acord. El pacte es comprometia a ser fidel a la Constitució i els estatuts mentre Espanya «*en plena soberania no decidís reformar-los*».

Artemi Aiguader va donar suport a la JEL i el seu plantejament. D'altra banda, la participació de Josep Andreu i Abelló en qualitat de dirigent d'ERC i també de Pere Bosch i Gimpera va aprofundir les diferències d'ambdós amb el Consell de Londres de Carles

Pi i Sunyer. Antoni Maria Sbert i Miquel Santaló també van donar suport a la iniciativa.⁶⁴⁰ A mitjans de desembre de 1943 Enric Canturri, Joan Casanelles, Antoni Dot, Francesc Farreras i Duran, Pere Ferrer, Joan Lluhí, Antoni Xirau, entre altres, van fer públic un manifest lamentant l'entrada de l'ERC mexicana a la JEL. Consideraven que comprometia les institucions catalanes amb un pacte que no garantia ni la República ni l'Estatut.

Josep Tarradellas es va assabentar de la creació de la JEL trobant-se a Suïssa i també n'era contrari en creure que donar-hi suport era «*definir-se en un sentit o altre, cosa que hauria pogut perjudicar el dia de demà a Catalunya*». I creia que si calia formar part d'un organisme polític general espanyol calia que aquest representés a tots els partits i tendències que havien defensat la República i mentrestant mantenir-se al marge.⁶⁴¹

És a dir, col·laborar amb l'exili republicà espanyol sí, però si aquest representava la totalitat de forces i no una part perquè això podia perjudicar el dia de demà. Una idea del pensament de Tarradellas sorgida i gravada en foc després del fracàs del Sis d'Octubre de 1934 perquè considerava que Companys havia lligat el futur de l'autonomia catalana a una opció —el suport dels socialistes espanyols— i que això no s'havia de repetir.⁶⁴²

En síntesi a Mèxic hi havia un sector d'ERC que se sentia pròxim a les tesis de Pi i Sunyer, i un de legalista disposat a acatar les directrius de la direcció nacional d'ERC a l'exili francès i dels seus principals càrrecs institucionals —Tarradellas, Irla, Rovira i Virgili, Sauret— quan això fos possible. Entre aquests darrers, però, existia una divergència respecte a la col·laboració amb plataformes d'abast espanyol. En la conformació de tendències s'encreuaven elements complexos

638 «Nota d'Esquerra Republicana de Catalunya», *La Humanitat* [Mèxic], 15 d'octubre de 1943, p. 4.

639 Javier TUSELL. *La oposición democrática al franquismo, 1939-1962*, p. 66-68; CDMH. Arxiu Carles Esplà. Actes de la JEL i documentació relacionada.

640 AMTM. Carta d'Antoni Xirau a Josep Tarradellas, [Ciutat de Mèxic, 5 de setembre de 1945]; Vicenç RIERA LLORCA. *Els exiliats a Mèxic*, p. 72-74.

641 AMTM. Carta de Josep Tarradellas a Miquel Santaló, [París, 27 de setembre de 1945]; Joan ESCULIES. *Josep Andreu...*, p. 244.

642 En profunditat a Joan ESCULIES. *Evitar l'error...*

—de molts dels quals encara no es disposa informació per bastir un esquema complet— vinculats a interessos polítics, ideologia, amistat, favors, dependència econòmica o laboral, entre altres.

Pere Ferrer, per exemple, tenia un laboratori amb Farreras i Duran i va alinear-se amb aquest i no pas amb Artemi. El menor dels Aiguader, degut a la seva vinculació a les JEREC podia semblar que hauria d'alinear-se amb els qui no volien participar de les plataformes republicanes. En canvi, Lluhí i Casanelles, gens separatistes, defensaven aquesta posició. Què significava això? La trajectòria política anterior a l'exili dibuixava les coordenades d'on podia trobar-se cada dirigent d'ERC, però no determinava les seves decisions en un moment en què la dificultat de comunicació Mèxic-França era molta, la Segona Guerra Mundial continuava i cadascú vivia una nova situació personal. Les lleialtats derivades dels càrrecs polítics i a la Generalitat implosionaven.

Per damunt de tot, però, Artemi, fent palesa la bona relació en la distància que mantenia amb Josep Tarradellas i el seu arrencament amb els seus posicionaments, li feia informes periòdics de la situació d'ERC a Mèxic, en castellà degut al control postal a què era sotmesa la correspondència i en un llenguatge en clau per esquivar sospites policials. A finals de juny de 1944, per exemple, va constatar que la situació del partit havia millorat molt respecte al moment en què havia arribat Santaló gràcies «a la solvencia y seriedad de nuestra firma [el partit, dit en clau]. Coincidia amb aquest que «vuestro buen sentido os hará ver que no es lejano el día en que vuestras actividades comerciales [la política del partit] serán preciosas». Va afegir que combatien el legalisme Carles Pi i Sunyer, Josep Tomàs i Piera, Salvador Armendares, Jaume Miravittles, Joan Lopereña, en total una trentena. Artemi, però, considerava que el suport que les comunitats catalanes d'Amèrica donaven al Consell de Londres s'havia desinflat.

Hi havia un segon grup que si bé legalista pretenia, segons Artemi, aconseguir la direcció de l'ERC mexicana.⁶⁴³ Al capdavant hi havia Antoni Xirau, Joan Lluhí i Joan Casanelles —aquest íntim de Tarradellas, els pri-

mers més distanciat d'ell—. En un anàlisi molt fi, Artemi explicava que aquests tres «*sostienen que son ellos los sabios, los demás somos pepas*». El tarannà de mirar per damunt de l'espatlla a la resta era perenne en el comportament del nucli format al voltant de L'Opi-nió en començar els anys 1930. Els seguien Enric Canturri, Joan Balart, Antoni Dot, Francesc Farreras i Duran, Pere Ferrer «*este más o menos*» i alguns altres.

Artemi es mostrava fidel a Santaló, l'escollit per la direcció nacional d'ERC a l'exili francès per posar ordre, i sostenia que la majoria feia com ell. Entre els quals, Antoni Maria Sbert «*siempre mariposeando*», Josep Andreu i Abelló «*veleidoso*», Antoni Escofet, Martí Rouret i més d'un centenar. Aiguader es presentava seguidor de la política endegada per Tarradellas i Irla. És a dir, de l'ortodòxia del partit.⁶⁴⁴

Així ho va remarcar a mitjans d'agost. «*Ten la Seguridad de que todos te queremos y todos esperamos mucho de tu inteligencia y demás virtudes, que tu tienes en alto grado*». Així mateix li insistia —a Tarradellas li mancaven un parell de mesos per deixar l'exili suís i tornar a París— que «*tan pronto como las circunstancias sí te lo permitan tomes de nuevo la gerencia de nuestra casa [ERC] y actúes*» i li assegurava el seu suport.

Aiguader també apostava per mantenir ERC a la Junta Española de Liberación, cosa que Tarradellas no compartia. En tot cas, expressava «*ya sabes como os quiero [a ell i família]*» i afegia «*para ti toda mi estima y todo mi fervor. Con la Seguridad de que no pasaran muchos meses sin abrazarnos personalmente recibelos bien fuertes y fraternales*». ⁶⁴⁵ Malgrat el desig, Artemi i Tarradellas ja no es van tornar a veure.

Aquella primavera-estiu de 1944 els aliats van prendre Roma i desembarcar a les costes de Normandia per alliberar França del nazisme. Era el principi de la fi de la guerra. A mitjans d'agost van desembarcar també a la Costa Blava francesa, fet que va accelerar la retirada de l'exèrcit nazi. El 25 d'agost París va ser alliberat. El 6 d'octubre, Josep Irla va fer la prime-

644 AMTM. Carta d'Artemi Aiguader a Josep Tarradellas, [Ciutat de Mèxic, 27 de juny de 1944].

645 AMTM. Carta d'Artemi Aiguader a Josep Tarradellas, [Ciutat de Mèxic, 11 d'agost de 1944].

643 Dolors PLA. *Els exilis catalans a Mèxic. Un estudi de la immigració republicana*, p. 353.

Ciutat de Mèxic, 30 d'octubre de 1945

Commemoració del 5è aniversari de l'afusellament de Lluís Companys, celebrat a l'Anfiteatre Bolívar, decorat amb l'obra «La creación», el primer gran mural del pintor mexicà Diego Rivera.

A més de Miquel Santaló presidint l'acte, s'hi poden observar, entre d'altres: Enric Pérez Farràs, Francesc Farreras i Duran, Francesc Senyal, Joan Balart, Artemi Aiguader, Antoni Xirau, Antoni Maria Sbert, Enric Canturri, Lluís Nicolau d'Olwer, Antoni Dot, Josep Andreu i Abelló, Ot Duran d'Ocon i el dirigent galleguista Alfonso Daniel Rodríguez Castelao.

SMS

ra declaració pública com a president de la Generalitat i va anunciar el retorn del Consell Nacional que havia formulat Companys amb la intenció d'ampliar-lo i amb la funció d'assessorar-lo a ell i preparar el retorn a Catalunya. El descabdellament, però, seria molt més complex del que imaginava.⁶⁴⁶

El 10 de gener de 1945 Artemi, malgrat no ser diputat, va assistir a la sessió de les Corts celebrada al Club France mexicà per escoltar el parlament del vicepresident de la cambra, Miquel Santaló, i després a un sopar al Restaurant Papillon dels germans Dalmau i Antoni Costa —Dalmau, a més militant d'ERC, havia estat el cap de cerimonial del Parlament de Catalunya—, amb Pere Bosch i Gimpera, Antoni Maria Sbert i Josep Andreu i Abelló. Aquest darrer aleshores, en veure que l'aposta de Pi i Sunyer no prosperava i que el lehendakari José Antonio Aguirre havia deixat enrere la seva fase separatista i ja no li donava suport, va retornar als rengles del legalisme.⁶⁴⁷

Des que havia arribat a Mèxic, amb un posat protector i paternal, Artemi havia escrit més que en tota la seva vida. Cartes als amics escampats pel món.⁶⁴⁸ A mesura que les reunions del Consell Directiu d'Esquerra van decaure ell va fer el mateix. Artur Bladé recordava que se'l trobava passejant solitari per l'avinguda Juárez o prenent el sol pel passeig de la Reforma, «amb la seva gavardina —potser la mateixa de París— qui li devia afegir llenya al foc de les seves enyorances» i que sovint treia de la butxaca una carta misteriosa d'algun bon amic d'una comunitat catalana de Llatinoamèrica «on les coses sempre anaven bé... per a l'Esquerra» perquè «la vida i la prosperitat del partit li foren en els darrers temps gairebé una obsessió».⁶⁴⁹ Artemi va ser, doncs, un home de partit fins al final.

646 Joan SAURET. *Op. cit.*, p. 91-102.

647 «Homenatge a Miquel Santaló», *L'Emigrant*, 4 de març de 1945, p. 3.

648 ANC. Fons Jaume Aiguader. Cartes d'Artemi Aiguader a Josep Andreu i Abelló, [Ciutat de Mèxic, 22 de gener i 11 d'agost de 1944].

649 Artur BLADÉ, «Diari de l'exili. Artemi Aguadé», *La Humanitat* [Mèxic], 15 de maig de 1947, p. 4.

Una de les ocasions en les que Artemi podia consumir el seu enyor era al sopar que cada any, per la Festa Major de Sant Pere, els exiliats reusencs a Mèxic celebraven, tot fent plans per quan tornessin a la ciutat estimada, com ara dedicar un carrer al seu protector, el president de la República Lázaro Cárdenas.⁶⁵⁰

Al febrer de 1945 va publicar un article recordant el seu amic Pere Coromines, mort a Buenos Aires al desembre de 1939.⁶⁵¹ Era, després del seu germà —de qui una vegada mort es considerava una mica l'hereu— l'altra figura política que admirava. L'home d'acció que havia estat, donava pas aleshores a l'home nostàlgic. L'escriptor Artur Bladé, qui millor va saber copsar el personatge, va expressar que després de la mort de l'«*admirat germà*», Artemi que «*fins aleshores havia conreat l'esperança i l'abraçada fraternal amb els vells companys de partit, decandí ràpidament*», convertint-se en una «*ombra del què havia estat*».⁶⁵²

En l'entretant, les perspectives de finalització de la Segona Guerra Mundial impactaren en la política de l'exili. El president de les Corts, Diego Martínez Barrio, va abandonar la JEL i va anunciar la intenció de convocar la Diputació Permanent per formar un executiu amb què presentar-se davant els guanyadors. L'aposta del PNV per aquesta via, donat que a la JEL ja no hi eren, va deixar el plantejament autodeterminista de Pi i Sunyer desemparat. Tarradellas, que havia bregat fort durant el darrer any per tal que l'excalde retornés al legalisme i a l'ortodòxia del partit ho aprofità.

A finals de maig Artemi va rebre notificació de la mort de l'amic i familiar Lluís Bru a Santiago de Xile i va escriure amb enyor a Miquel Guinart a Montpeller.⁶⁵³ Des de la distància va valorar positivament que

650 Marian ROCA. «Els sopars de la nostra Festa Major» i «Mèxic o Lázaro Cárdenas?», a *Records de la meua vida*, p. 71-73.

651 Artemi AGUADÉ, «Pensant en don Pere Coromines», *La Humanitat* [Mèxic], febrer de 1945, p. 4.

652 Artur BLADÉ. «Morts a l'exili (86). Artemi Aiguader i Miró», *Avui*, 21 d'abril de 1978, p. 4; Artur BLADÉ, «Diari de l'exili. Artemi Aguadé», *La Humanitat* [Mèxic], 15 de maig de 1947, p. 4.

653 AMTM. Carta de Carles Duran a Artemi Aiguader, [Santiago de Xile, 11 de maig de 1945]; ANC. Fons Miquel Guinart. Posta d'Artemi Aiguader a Miquel Guinart, 20 de maig de 1945.

en el Congrés Nacional d'ERC que es va celebrar a Tolosa de Llenguadoc en començar el juny de 1945 s'aconseguís, en teoria, la unitat del partit fent tornar a la cleda a Pi i Sunyer i que oblidés el seu Consell londinenc. De tota manera Aiguader no va compartir l'encàrrec de Josep Irla a l'excalcalde per tal que formés un govern a l'exili. Expressava que això li havia produït *«pena y algo mas»*. Amb tot acatava. *«No me extenderé en consideraciones sobre ello, cuando así se ha hecho es que así interesa y de que honradamente se conceptua solución, cuando podamos platicar, con detalles —deia a Tarradellas—, veras quan justificada es la pena y lo algo mas»*. En tot cas, Pi i Sunyer no se'n va sortir.

Artemi va transmetre una vegada més que *«nuestra familia de ERC cree fervorosamente en ti y en tus condiciones personales para no dejarte coaccionar por nada, ni por nadie, que no sea la conveniencia de la Patria y de nuestros ideales»*. Requeria també a un Tarradellas que es movia frenèticament per tot França per reorganitzar el partit que informés més a Miquel Santaló i a Andreu i Abelló *«pues no es impropio hacerlo y asi superarías a la molestia que en ellos veo»*. I deixava veure el seu afany de retornar a França. *«Tengo unas ganas locas de regresar, cuando menos a esa, y volver a la plenitud de mis actividades políticas»*. Reiterava la seva *«fraternal estima y de nuestra compenetración»*.⁶⁵⁴

Mentrestant Tarradellas va valorar la possibilitat de viatjar a Mèxic, amb l'aquiescència d'Irla, però la gestió política i familiar li ho van fer postposar. Va felicitar Aiguader i li va agrair la *«tasca, encaminada a possibilitar la unitat de tots vosaltres»* i va reiterar-li la coincidència de posicions.⁶⁵⁵ A finals de setembre Artemi hi corresponia i mostrava el desig de tornar a França i expressava que si no ho havia fet de moment era perquè no estava al seu abast. En primer lloc per la salut, que ja tenia més completament recuperada. *«La meva més gran medicina fou la desfeta dels estats opressors*

que omplena el meu cor d'esperança de retrobar, aviat, la Pàtria, amb plena dignitat».

Artemi expressava també que el govern que finalment havia constituït Irla *«pel fet d'ésser el del meu Poble mereix el meu respecte»* i que davant la cridòria de molts aquesta era la seva posició. A més tenia fe en el *«savoir faire»* de Tarradellas i confiança en ell, *«absoluta, amb el teu seny i sentit polític»*. Amb tot li deia que Irla *«no agrada a ningú, rectifico, dic malament, sí, hi ha qui n'és fervorós, els comunistes, aqueixos sí. Pero tu, com jo, recordem tantes coses!»*.⁶⁵⁶ Una vegada més Aiguader deixava clar que el seu filocomunisme durant la Guerra Civil era un mite.

A mitjans d'octubre de 1945 Artemi havia pres la decisió de tornar a França. Reiterava la compenetració amb Tarradellas. *«La teva personalitat en l'ordre d'efectivitats organitzadores, era cosa esperada, i per mi sapiguda; esperada, perquè coneixó bé el teu temperament; sapiguda, per cartes que tinc rebudes de bons amics de França que m'ho diuen»*. Constatava que a l'ERC mexicana *«tothom és disciplinat, ortodox i fins entusiasta»*. Així mateix li suggeria que escrivís a Pere Ferrer, cap de la minoria catalana a la Diputació Permanent de les Corts a l'exili. *«Es porta bé»* i afegia que haver-lo situat en aquesta posició *«és cosa meva»*.⁶⁵⁷ Era una forma de lligar-lo al legalisme i a les directrius que venien de la direcció nacional d'ERC a l'exili francès.

En l'edició pòstuma de la biografia *Miquel Servet* que va escriure Jaume Aiguader, Artemi i Jaume Anton, volien afegir-hi uns mots d'ofrena en què apareixia Tarradellas com a *«expressió del carinyo que't sentia el nostre Jaume»*.⁶⁵⁸ Una visió contraposada a la que tenia el fill menor, Cristian, que considerava que

654 AMTM. Carta d'Artemi Aiguader a Josep Tarradellas, [Ciutat de Mèxic, 13 de juny de 1945].

655 AMTM. Carta de Josep Tarradellas a Artemi Aiguader, [París, 20 de setembre de 1945].

656 AMTM. Carta d'Artemi Aiguader a Josep Tarradellas, [Ciutat de Mèxic, 28 de setembre de 1945].

657 AMTM. Carta d'Artemi Aiguader a Josep Tarradellas, [Ciutat de Mèxic, 16 d'octubre de 1945].

658 AMTM. Carta d'Artemi Aiguader a Josep Tarradellas, [Ciutat de Mèxic, 15 de març de 1946]. Ni a l'edició de *Miquel Servet* impresa a Mèxic el 1945, ni a la reedició impresa a Barcelona el 1980, apareixen aquests mots ni cap text signat per cap familiar.

Tarradellas i Jaume Aiguader no eren particularment amics.⁶⁵⁹

El 13 de desembre de 1945 Artemi Aiguader es va casar a Mèxic amb Albertina Sperlova David. Ell, que apareixia amb l'ocupació de comerciant, tenia cinquanta-sis anys. Ella, trenta. Un dels testimonis de la boda va ser el seu inseparable amic Jesús Pérez Salas.⁶⁶⁰ Malgrat l'enllaç, Artemi vivia enyorat. Parlava sovint, segons Bladé, de «*la vista de les Rambles, les "fàries", les converses, els ressopons, les hores d'amor serenes sota el cel de Catalunya*».⁶⁶¹

En començar el 1946 va posar fil a l'agulla per tornar a França i segurament va ser això el que va motivar que es casessin, per tal de facilitar els tràmits. Va demanar els visats d'ell i «Berti» al consolat francès. A l'abril li van respondre que estaven en tràmit. Al maig va insistir.⁶⁶² Tarradellas va seguir la qüestió i va constatar que en la primera llista de catalans que havien demanat de tornar, Artemi no hi era. Malgrat ser dels primers en demanar-ho l'expedient «*s'havia desviat de camí*», però l'havien informat que no hi havia impediment per concedir-li el visat.

Li va assegurar també que amb qui des de l'agost de 1945 presidia el govern de la República, José Giral, provarien d'aconseguir finançament per als passatges per tal que no hi hagués «*exiliats de dues menes*» i que tothom qui volgués pogués tornar. Josep Tarradellas, molt optimista, creia que no trigarien en tornar a Catalunya i que ho farien «*en forma d'un sol bloc perquè, per damunt de tots els matisos que hi puguí haver entre nosaltres, l'Esquerra continua essent el grup de patriotes i d'homes demòcrates que desitgem fer una gran Catalunya*». Així mateix esperava que quan arribés el moment Artemi compliria el seu deure «*i el teu patriotisme serà al servei dels nostres*

659 Cristian AGUADÉ. *Op. cit.*, p. 134.

660 FamilySearch.org. Acta de matrimoni d'Artemi Aiguader i Albertina Sperlova, 13 de desembre de 1945.

661 «Artemi Aiguader Miró», *L'Emigrant* (Santiago de Xile), 25 de desembre de 1946, p. 7.

662 AMTM. Carta d'Artemi Aiguader a Josep Tarradellas, [Ciutat de Mèxic, 11 de maig de 1946].

ideals i dels principis del nostre Partit. Hi confio d'una manera absoluta».⁶⁶³

En aquell moment Aiguader assegurava trobar-se millor, malgrat que estava millor quan era fora de Ciutat de Mèxic per la qüestió de l'altitud. L'havia ajudat també un viatge de vint dies a Nova York entre finals de juny i principis de juliol. Va continuar elogiant Tarradellas. «*Crec no ferir la teva modèstia al dir-te que amb goig constato de que continues sent l'home que jo sempre he admirat i volgut. Organitzador, dinàmic, ponderat, i amb clara visió del moment, ets el nervi d'aqueixa santa creuada "PER CATALUNYA", quin preciós instrument és la nostra ER*». I va obrir-se a ajudar-lo quan fos a França.⁶⁶⁴

Després d'informar-se que la seva petició de visat es cursava, va demanar a Tarradellas que s'impliqués en les gestions per tal que la seva documentació no quedés encallada. Va arreglar-se-les per aconseguir els diners del passatge. Només calien els visats. Demanava que si era necessari que en parlés amb Irla i insitia «*mai he demanat res amb tant interès*» i desesperat afirmava que era per la seva «*salut física i espiritual*».⁶⁶⁵

En començar el setembre Tarradellas va informar Artemi que, per fi, França li havia concedit el visat i que tal com li havia promès s'havia ocupat de l'assumpte.⁶⁶⁶ Aiguader, que l'escrivia amb molta freqüència, ja no va respondre. Aquell mes, amb problemes de tensió i coronaris creixents, va emmalaltir de gravetat.⁶⁶⁷ La seva salut va empitjorar en els tres mesos posteriors i el 30 de novembre de 1946 va traspasar als cinquanta-set anys. A Bladé, amb la seva mort, li va semblar que s'esfumava «*tota una etapa de certa*

663 AMTM. Carta de Josep Tarradellas a Artemi Aiguader, [París, 29 de juny de 1946].

664 AMTM. Carta d'Artemi Aiguader a Josep Tarradellas, [Ciutat de Mèxic, 9 de juliol de 1946].

665 AMTM. Carta d'Artemi Aiguader a Josep Tarradellas, [Ciutat de Mèxic, 17 de juliol i 19 d'agost de 1946].

666 AMTM. Carta de Josep Tarradellas a Artemi Aiguader, [París, 4 de setembre de 1946].

667 «Malalt», *L'Emigrant*, setembre de 1946, p. 29.

ARTUME ASQUADER I MIRC

DE MEXIC es conseqüens que ha mort en aquella ciutat — un viviu reclus — el senyor Antoni Sureda i Miró, ex Conseller de la Generalitat, i fundador, i membre del Directori d'Espanya Republicana de Catalunya.

Frais temps qui entrava mollet : l'émigrant avait malheureusement été victime de la grippe et se sentait fatigué. Malheureusement en fin de les choses, une surprise nous attendait : une voiture est arrivée à la porte de la messe.

Partida escrupulosa, amante de Cataluña, Ramon Seguer, havia jurat la seva vida al servei de la llibertat de la Pàtria. Durant els cinquanta hores d'1 a 10 de la nit de tot el dia els que el conegueren que adreçaven en ell la seva confiança, el seu optimisme i la fecció amb que sabia resoldre els més espessos problemes que — provocats per les circumstàncies laborals i la guerra civil — se li presentaven, però, en acabar del President Comandant, havia la Conselleria de Governació de la Generalitat.

El seu desenvolupament econòmic una gran diversificació de del a la qual vint i nou anys no sols els seus companys de partit i els totalitaris sinó que considero a Mèxic, sinó també gran nombre de immigrants dels altres pobles de la Espanya entot de qualse volien contrariar els fills d'aquesta gran terra nació mexicana que no dia va obrir els braços al nostre retorn i una cosa quan els varem desfogar.

[illegible]

Chiamano ex post Armani, per quella libertà al cui
cui la sua dedizione tutta s'ha bene esposta, tornano a re-
mai, come un tempo intollerante.

Artemi AIGUADÉ

és mort

De Alacaz una unitat una de
l'assessors: Si voste esti-
mar una d'elles Alacaz, en-
Coneixes de Governació del Co-
llor de Catalunya, si mai el
potent dir de la seva vida.

A curare l'accent sulla distruzione d'omero e di troia a troia, se potessero realizzare fino a la B del nostro stile, al nostro stile, siamo proprio grati, ma non, i da curare stile, malgrado per gli stili che c'è un bel, alcuni dicono che la parola in-temperanza è la malattia.

Un altre bon amic meu me
dona el peu del cotxe! Tant
que l'anchura! En totas les an-
tes fiamos hi hauran la gran-
dessa de vehicular Catalunya.

que ell havia servit amb tot entusiasme, des de l'Alcaldia de Baeza; com a millitant estudiant del mateix Punt; a la Camarilla de Governadors de Baeza; com a governador.

[illegible]

All were familiar, collected in the same region, LA (HIVELA/4). TAT culture of new recorded species.

Que la terre se gonfle !

DIARI DE L'EXILI. - ARTEMI AGUADE

Per Artur BLADE

Die 29 de novembere 1841

[illegible]

Na valéria fer sua bela sentimentalidade, porque pareceu-lhe instigado a curiosidade; quer ele não quer a curiosidade que ele sempre possuiu, em sua vida, desde pequena. E, assim, em sua vida, desde pequena, ele não quer a curiosidade que ele sempre possuiu, em sua vida, desde pequena.

[illegible]

La Distribución de la clase de los
alimentos en la dieta de la Comunidad,
en el caso de Japón. Véase, así como se
de muestra la relación, con que una
parte importante de la población.

Depois, a 1.ª e 2.ª, não se deu lugar à 3.ª e a 4.ª, em razão de Montemorlano "Le Bonheur". No entanto, que de um lado a falta de tempo e de outro a falta de espaço não permitiram ao leitor conhecer o conteúdo das obras. Assim, a 1.ª e 2.ª, não se deu lugar à 3.ª e a 4.ª, em razão de Montemorlano "Le Bonheur". No entanto, que de um lado a falta de tempo e de outro a falta de espaço não permitiram ao leitor conhecer o conteúdo das obras.

L'Attard a l'època, la feia una mica de pena. Va bé, però bé! (s'adona que no se'n té pas) i se'n tornava en aquells moments del meu èxili de no l'Espresso, dalt de l'edifici, des d'on aquells crims que jo feia de petit, m'havia anat fent l'habitació i set o vuit cadells que no es comptaven. Cella sense company: L'Attard m'ho parlava en italià, els Telle i l'Albino, m'era l'Amorosa (des d'aquella) i en la seva profunda filosofia política de la mà de l'Internacional. — Però — en deia la ci — se la veia com a l'atropellat amb el seu cor i els seus braços!

Azulele din sticlă lăcrimă militanilor, din
mănușile de piele și metalice, degetele
crăpate cu cântăreț pe un dinelă, trăsuri cap
de șarpe albe, de care pînă la urmă...

"gratuito", que só prometia a mim e a do ministro que era "fiel de seu nome" e "trabalha de pau". Tinha a minha assinatura e o nome do ministro sempre, e era grátis, ex-ante, de que ali, a los-dar-se, se consideraria uma coisa (nem a dos Pere Constantes).

[illegible][illegible][illegible][illegible][illegible]

81. 4198 The temperature increase due to total ammonia oxidation is 7.2°C/mol, approximately constant across the range in water temperature reported (Table 1).

1946-1947

La premsa republicana
de l'exili a França,
Mèxic i Xile es feu ressò
de la mort
d'Artemi Aiguader.

concepció sui generis de la política catalana i dels anys romàntics de l'Esquerra».⁶⁶⁸

L'enterrament, que va coincidir amb el del general Sebastián Pozas, mort el dia 29, va constituir una grandiosa manifestació de dol a la qual varen sumar-se companys de partit i catalans i republicans de Mèxic entre els quals Diego Martínez Barrio, José Giral, Indalecio Prieto, Lluís Nicolau d'Olwer, Enric Pérez i Farràs i el general José Miaja.⁶⁶⁹

Artur Bladé ens ha deixat un testimoni impagable d'aquell funeral: «*Ni discursos ni plors. Tot ha passat simplement a la claror feble d'una posta de sol lenta i tranquil·la. L'aire feia olor d'herba. Quan la caixa que tancava el cos de l'Artemi ha anat baixant, poc a poc, a la tomba, mitjançant aquest dispositiu de barres i cordes que utilitzen a Mèxic, com si el pas definitiu cap a l'altre món tingués certament quelcom de salt mortal, m'he recordat de l'enterrament del poeta francès Verlaine, al mig dels amics i les amigues. Conten que una d'aquestes, la més bona, la més fidel, va tenir en aquell moment una suprema inspiració. Va agenollar-se a la vora de la fossa i parlant al mort va dir aquestes paraules: "Paul! Tous les amis sont là!"*».

Si algú de nosaltres hagués dit també aquestes paraules a l'Artemi, possiblement hauríem sentit la seva resposta apagada: "Hola nois!"».⁶⁷⁰

La seva vídua, Albertina Sperlova David, va tornar a casar-se a Mèxic, però el 28 de juliol de 1951 va morir amb només trenta-sis anys d'un atac de cor.⁶⁷¹ En aquell moment la vida i actuació política d'Artemi Aiguader es començava a oblidar. La historiografia el va reduir, en el millor dels casos, a un nom entre altres noms, a esmentar-lo com el germà de Jaume i també com l'inconscient que amb una ordre irreflexiva ha-

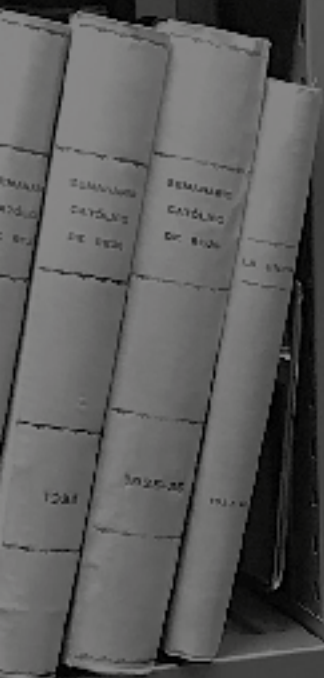
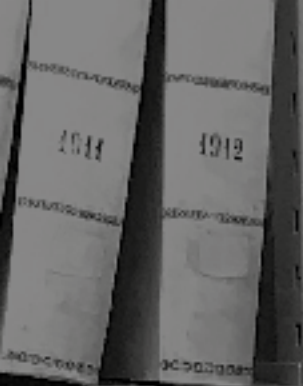
668 Artur BLADÉ, «Diari de l'exili. Artemi Aguadé», *La Humanitat* [Ciutat de Mèxic], 15 de maig de 1947, p. 4.

669 «Esquerra Republicana de Catalunya. Artemi Aiguader i Miró», *L'Emigrant*, desembre de 1946, p. 7.

670 Artur BLADÉ, «Diari de l'exili. Artemi Aguadé», *La Humanitat* [Ciutat de Mèxic], 15 de maig de 1947, p. 4.

671 FamilySearch.org. Acta de defunció d'Albertina Sperlova, 29 de juliol de 1951.

via desencadenat els Fets de Maig de 1937. Artemi, però, va ser més rellevant que això. Va ser una figura molt notable en el desplegament d'Esquerra Republicana de Catalunya en la dècada del 1930 en una tasca entre bastidors. I així mateix, una peça cabdal durant la Guerra Civil per tal que el seu partit mantingués la preponderància política amb què hi havia arribat i un dels consellers que més va maldar per posar ordre a la rereguarda.

Fons documentals i gràfics

AFB	Arxiu Fotogràfic de Barcelona
AHCB	Arxiu Històric de la Ciutat de Barcelona
AGA	Archivo General de la Administración, Alcalá de Henares
AGN	Archivo General de la Nación, Ciutat de Mèxic
AMR	Arxiu Municipal de Reus
AMTM	Arxiu Montserrat Tarradellas i Macià
ANC	Arxiu Nacional de Catalunya
ANF	Archives Nationales de France, Pierrefitte-sur-Seine
APV	Abel Pascual i Ventosa, Barcelona
ARF	Albert Roqué i Fíguls, Barcelona
BCXA	Biblioteca Central Xavier Amorós, Reus
CDMH	Centro Documental de la Memoria Histórica, Salamanca Arxiu Carles Esplà
CIMIR	Centre de la Imatge Mas Iglesias de Reus
CLR	Centre de Lectura de Reus
CPR	Col·lecció Pere Ruiz, Reus
EAE	Elisabeth Aguadé Escofet, Ciutat de Mèxic
EFE	Agencia Efe
FCPS	Fundació Carles Pi i Sunyer
FFM	Francesc Farrés i Malian, Vic
FJI	Fundació Josep Irla
FOP	Francesc Olesti i Prats, Reus
FRA	Família Rahola-Aguadé, Barcelona
FUE	Fundación Universitaria Española
HBP	Heidi Burguès i Padrós, Sant Cugat del Vallès
IEFC	Institut d'Estudis Fotogràfics de Catalunya
IISH	International Institute of Social History, Amsterdam
RCR	Registre Civil de Reus
SMS	Salomó Marqués i Sureda, L'Escala
TSJC	Tribunal Superior de Justícia de Catalunya
UB-BPR	Universitat de Barcelona - Biblioteca del Pavelló de la República

ENMIG DE FAISTES

EL

MEMÒRIES D'UN MILITANT CATALANISTA

MANEL LÓPEZ ESTEVE

ELS FETS DEL 6 D'OCTUBRE DE 1934

Pròleg de Josep Fontana

EDITORIAL BRAS

62

6 D'OCTUBRE

tal com jo l'he vist

LAYMAMI, BAUDINA

EDITORIAL ATENA - BARCELONA

JAUME AIGUADER

LA NACIÓ POPULAR

MANUEL PÉREZ MEMÓRIES

l'aixecament militar i la guerra civil d catalunya (1936-1939)

VICENÇ GUARNIER

Publicacions de l'Abadia de Montserrat

Memòries polítiques

Joan Puig i Ferrer

Proa

L'EXILIAD

(Diccionari de l'exili 1939-19)

A. Bladé i Desun

Cristian Aguadé

MEMÒRIES D'UN CATALÀ DE XILE

UNA HISTÒRIA DE L'EXILI DEL 35

Pròleg de Jaume Aiguader

L'AVENÇ

José Luis Martín Ramos

La rereguarda en guerra

Catalunya, 1936-1937

MANUEL CRUJELS

ELS FETS DE MAIG BARCELONA 1937

LA COLUMNA MACIÀ

Bibliografia

A. MONOGRAFIES

- AGUADÉ I CORTÉS, Cristian. *Memòries d'un català de Xile. Una historia de l'exili del 39*. Barcelona: La Magrana, 2009.
- AISA I PÀMPOLS, Ferran. *Contrarevolució. Els Fets de Maig de 1937*. Barcelona: Edicions de 1984, 2007.
- *República, guerra i revolució. L'Ajuntament de Barcelona (1931-1939)*. Barcelona: Base, 2009.
- ALBAIGÈS I OLIVART, Josep Maria. *El Macià desconegut. Militar, enginyer, polític i hisendat*. Lleida: Pagès editors, 2012.
- ALQUÉZAR I ALIANA, Ramon. *L'Ajuntament de Barcelona en el marc del Front d'Esquerres*. Barcelona: Columna, 1986.
- ANGUERA I NOLLA, Pere. *L'ombra de l'estel blanc. Estudis sobre el catalanisme polític*. Reus: Associació d'Estudis Reusencs, 1989.
- «El catalanisme a Reus i al Baix Camp», a: ANGUERA I NOLLA, Pere. *Del Reus contemporani: fragments d'història*. Reus: Centre de Lectura, 1998, p. 151-154.
- *Història general de Reus. Entre ambdues dictadures, 1923-1975*. Reus: Ajuntament de Reus, 2003.
- ANGUERA I NOLLA, Pere; GORT I JUANPERE, Ezequiel; MELICH I MARTRA, Jordi. *Aproximació a la història de Reus, vol. II*. Reus: Publicacions de l'Ajuntament de Reus, 1980.
- ARNAVAT I CARBALLIDO, Albert. *Classe contra classe. El conflicte social del 1915 a Reus*. Reus: Edicions del Centre de Lectura, 1985.
- ARNAVAT I CARBALLIDO, Albert; MUIÑOS, Maria; TOUS I VALLVÉ, Jordi. «Reus sota la Restauració borbònica (1874-1923)» a: ANGUERA I NOLLA, Pere. *Història general de Reus. Una societat en ebullició, 1800-1923, vol. III*. Reus: Ajuntament de Reus, 2003.
- AYMAMÍ I BAUDINA, Lluís. *El 6 d'octubre tal com jo l'he vist*. Barcelona: Editorial Atena, 1935.
- BALCELLS I GONZÁLEZ, Albert. *El pistolerisme (1917-1923)*. Barcelona: Pòrtic, 2009.

- *El projecte d'autonomia de la Mancomunitat de Catalunya del 1919 i el seu context històric*. Barcelona: Parlament de Catalunya, 2010.
- BATTESTINI I PONS, Rafael. *Nicolau Battestini i Galup (1895-1981). Testimoni d'una època*. Lleida: Pagès editors, 2009.
- BARAS GÓMEZ, Montserrat. *Acció Catalana (1922-1936)*. Barcelona: Curial, 1984.
- BENET I MORELL, Josep. *El president Companys, afusellat*. Barcelona: Edicions 62, 2015.
- BLADÉ I DESUMVILA, Artur. *Dietari de l'exili, 1939-1940*. Barcelona: Pòrtic, 1976.
- *De l'exili a Mèxic*. Barcelona: Curial, 1993.
- BRUGUERA I BATALLA, Rafel. *Martí Rouret. L'Escala, Móra d'Ebre, Barcelona, Mèxic*. Barcelona: Fundació Josep Irla, 2019.
- CALVET I COSTA, Felip; ROIG I ROSICH, Josep Maria. *Josep Irla. President de la Generalitat de Catalunya a l'exili*. Barcelona: Fundació Salvador Vives Casajuana, 1983.
- CANTURRI I RAMONET, Enric. *Memòries: república, guerra i exili*. La Seu d'Urgell-Barcelona: Ajuntament-L'Avenç, 1987.
- CASANOVAS I CUBERTA, Joan. *Joan Casanovas i Maristany, president del Parlament de Catalunya*. Barcelona: Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 1996.
- CASTELLS I BENOSA, Víctor. *Nacionalisme català a l'exili (1939-1946)*. Barcelona: Dalmau editors, 2005.
- COLL I TORRELLES, Josep; PANÉ, Josep. *Josep Rovira, una vida al servei de Catalunya i del socialisme*. Barcelona: Ariel, 1978.
- CONSELL MUNICIPAL DE BELLVER DE CERDANYA. *Com ocorregueren els Fets de Bellver de Cerdanya*. Bellver de Cerdanya: Consell Municipal, 1937.
- COSTA I DEU, Joan; SABATÉ I PUIG, Modest. *La nit del 6 d'octubre a Barcelona*. Valls: Cossetània, 2006.
- COSTAFREDA I FELIP, Mercè. «Apunts sobre el catalanisme a Reus i Tarragona durant la Restauració» a: MIR, Conxita (ed.) *Actituds polítiques i control social a la Catalunya de la restauració: 1875-1923*. Lleida: Virgili & Pagès, 1989.
- CRUELLES I PIFARRÉ, Manuel. *Els Fets de Maig. Barcelona 1937*. Barcelona: Editorial Juventud, 1969.
- *El 6 d'Octubre a Catalunya*. Barcelona: Pòrtic, 1970.
- CULLA I CLARÀ, Joan Baptista. *El catalanisme d'esquerra (1928-1936). Del grup de L'Opinió al Partit Nacionalista Republicà d'Esquerra (1928-1936)*. Barcelona: Curial, 1977.
- *El republicanisme lerrouxista a Catalunya (1901-1923)*. Barcelona: Curial, 1986.
- *Esquerra Republicana de Catalunya, 1931-2012. Una història política*. Barcelona: La Campana, 2013.
- DALLET HEMPHILL, Catherine. *Siblings. Brothers and Sisters in American History*. New York: Oxford University Press, 2011.
- DÍAZ I ESCULIES, Daniel. *Entre filferrades: un aspecte de l'emigració republicana dels Països Catalans (1939-1945)*. Barcelona: PAM, 1993.
- DUEÑAS I ITURBE, Oriol. *Carme Ballester. Compromís, resistència i solitud*. Maçanet de la Selva: Editorial Gregal, 2018.
- DUNYÓ I CLARÀ, Joan. *Joan Ventosa i Roig, 1883-1961*. Barcelona: Fundació Roca Galès, 1983.
- ESCODA I VILÀ, Josep Maria. *Reus de la Dictadura a la República. Introducció a la seva història*. Reus: Edició Centre de Lectura, 1979.
- ESCULIES I SERRAT, Joan. *Joan Solé i Pla. Un separatista entre Macià i Companys*. Barcelona: Edicions de 1984, 2011.
- *Josep Tarradellas. Dels orígens a la República*. Barcelona: Edicions Dau, 2012.
- *Via fora, lladres! El separatisme català i el teatre patriòtic*. Barcelona: Edicions de 1984, 2014.
- *Evitar l'error de Companys. Tarradellas i la lliçó dels Fets d'Octubre*. Barcelona: Ed. 1984, 2014.
- *Josep Andreu Abelló. Els clarobscurs del catalanisme*. Barcelona: Edicions de 1984, 2015.
- «El procés de generació d'un sistema polític d'obediència catalana» a: ROIG I ROSSICH, Josep Maria i CATTINI, Giovanni. *La Segona República a Catalunya. Els temps de les il·lusions, 1931-1933*. Barcelona: Ara Llibres, 2015.
- *A la recerca de Prat de la Riba*. Barcelona: Pòrtic, 2017.
- *Josep Fontbernat, conseller de Tarradellas*. Barcelona: Fundació Josep Irla, 2017.
- *Ernest Lluch. Biografia d'un intel·lectual agitador*. Barcelona: La Magrana, 2018.

- FERRAN I SANS, Marc. *Humor i sàtira a Reus. La premsa satírica (1868-1936)*. Reus: Edicions del Centre de Lectura, 1992.
- FERRÉ I TRILL, Xavier. *Pere Cavallé, ciutadania republicana*. Reus: Edicions del Centre de Lectura, 2009.
- FRANCÉS I LADRÓN DE CEGAMA, Josep Maria. *Memorias de un cero a la izquierda: cincuenta años de la vida de una ciudad y de cuatro continentes a través de los recuerdos de un hombre perfectamente gris*. Mèxic DF: Olímipo, 1962.
- GALLART I SORT, Amadeu. *La lluita per la República a la Seu, a l'Alt Pirineu i a Andorra. La figura d'Enric Canuturri (1931-1939)*. Seu d'Urgell: Edicions Salòria, 2020.
- GALLEGO I MARGALEF, Ferran. *Barcelona: mayo de 1937: la crisis del antifascismo en Cataluña*. Barcelona: Debate, 2007.
- GARCIA OLIVER, Joan. *El eco de los pasos*. Barcelona: Planeta, 2008.
- GASCÓN RICAÓ, Antonio i GUILLAMÓN IBORRA, Agustín. *Nacionalistas contra anarquistas en la Cerdaña (1936-1937)*. Barcelona: Descontrol, 2018.
- GOVERN DE LA GENERALITAT; TARRADELLAS I JOAN, Josep. *Crònica de la Guerra Civil a Catalunya, vol. I*. Barcelona: Edicions Dau, 2008.
- *Crònica de la Guerra Civil a Catalunya, vol. II*. Barcelona: Edicions Dau, 2009.
- GRACIA ALONSO, Francisco i MUNILLA CABRILLANA, Gloria. *El tesoro del «Vita»*. Barcelona: Universitat de Barcelona, 2011.
- GUARNER I VIVANCO, Vicenç. *L'aixecament militar i la guerra civil a Catalunya (1936-1939)*. Barcelona: Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 1975.
- GUINART I CASTELLÀ, Miquel. *Memòries d'un militant catalanista*. Barcelona: Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 1988.
- HERNÁNDEZ I CARDONA, Xavier i ÍÑIGUEZ I GRÀCIA, David. *La Columna Macià-Companys*. Barcelona: Fundació Josep Irla, 2013.
- HERRERÍN LÓPEZ, Àngel. *El dinero del exilio: Indalecio Prieto y las pugnas de posguerra (1939-1947)*. Madrid: Siglo Veintiuno Editores, 2007.
- IVERN I SALVÀ, Maria Dolors. *Esquerra Republicana de Catalunya (1931-1936), 2 volums*. Barcelona: Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 1988-1989.
- IZQUIERDO I BALLESTER, Santiago. *República i autonomia. El difícil arrelament del catalanisme d'esquerres, 1904-1931*. Catarroja, Afers, 2006.
- JARDÍ I CASANY, Enric. *Companys i el 6 d'Octubre*. Barcelona: Proa, 1997.
- LLATES I SERRAT, Rossend. *Ésser català no és gens fàcil, 1931-1936*. Barcelona: Editorial Aedos, 1971.
- LÓPEZ I ESTEVE, Manel. *Els Fets del 6 d'Octubre de 1934*. Barcelona: Base, 2013.
- LÓPEZ I SÁNCHEZ, Pere. *Rastros de rostros en un prado rojo (y negro). Las Casas Baratas de Can Tunis en la revolución social de los años treinta*. Barcelona: Virus Editorial, 2013.
- MADARIAGA FERNÁNDEZ, Javier de. *Tarradellas y la industria de guerra de Cataluña (1936-1939)*. Lleida: Milenio, 2008.
- MANENT I SEGIMON, Albert. *Josep Maria Espanya. Conseller de la Mancomunitat i de la Generalitat de Catalunya*. Barcelona: Rafael Dalmau editor, 1998.
- MARTÍ I AMBEL, Fèlix. *Diplomàtic sense estat. Memòries*. Barcelona: Proa, 2006.
- MARTÍN RAMOS, José Luis. «Governació (1931-1939)» a Francesc BONAMUSA (dir.) *Generalitat de Catalunya. Obra de govern, 1931-1939*. Barcelona: Generalitat de Catalunya, 2006, p. 227-302.
- (ed.). *Ordre i violència a Catalunya (1936-1937)*. Barcelona: Dau, 2011.
- *La rereguarda en guerra. Catalunya, 1936-1937*. Barcelona: L'Avenç, 2012.
- (ed.). *Els Fets de Maig*. Barcelona: El Viejo Topo, 2010.
- «La rebelión anarquista de mayo de 1937 y sus consecuencias» a: VIÑAS MARTÍN, Àngel (ed.). *En el combate por la historia. La República, la Guerra Civil, el Franquismo*. Barcelona: Pasado&Presente, 2012, p. 299-312.
- *Territori capital. La guerra civil a Catalunya, 1937-1939*. Barcelona: L'Avenç, 2015.
- MARTÍNEZ I FIOL, David. *Leviatán en Cataluña. La lucha por la administración de la Generalitat republicana, 1931-1939*. Sevilla: Espuela de Plata, 2019.
- MARTÍNEZ I FIOL, David; ESCULIES I SERRAT, Joan. *L'Assemblea de Parlamentaris de 1917 i la Catalunya rebel*. Barcelona: Generalitat de Catalunya, 2017.

- 1917. *El año en que España pudo cambiar*. Sevilla: Espuela de Plata, 2018.
- MASSOT I MUNTANER, Josep. *El desembarcament de Bayo a Mallorca: agost-setembre de 1936*. Barcelona: Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 1987.
- Antoni M. Sbert. *Agitador, polític i promotor cultural*. Barcelona: Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 2000.
- MATEOS LÓPEZ, Abdon. *De la guerra civil al exilio. Los republicanos españoles y México*. Madrid: Biblioteca Nueva, 2005.
- MÈLICH I MARTRA, Jordi. *El Foment republicà nacionalista de Reus*. Reus: 1986 [Treball inèdit].
- MIRALLES PALENCIA, Ricardo. «La leyenda sobre Juan Negrín y sus seis acusaciones» a: VIÑAS MARTÍN, Ángel (ed.). *En el combate por la historia. La República, la Guerra Civil, el Franquismo*. Barcelona: Pasado&Presente, 2012, p. 833-846.
- MORADIELLOS GARCÍA, Enrique. *Negrín. Una biografía de la figura más difamada de la España del siglo XX*. Barcelona: Península, 2015.
- MORALES I MONTOYA, Mercè. *La Generalitat de Josep Irla i l'exili polític català*. Barcelona: Edicions Base, 2008.
- MORELLÓ I BAGET, Jordi i PIÑOL I ALABART, Daniel. *La lluita per l'aigua a Reus. Abastament, gestió i conflictes, des de els orígens fins a principis del segle XX*. Lleida: Pagès editors, 2006.
- PAGÈS I BLANCH, Pelai. *Catalunya en guerra y en revolución (1936-1939). La crisis del antifascismo en Cataluña*. Sevilla: Espuela de Plata, 2007.
- PASCUAL, Josep Maria. «Un complot desconocido» a: Enric UCÉLAY-DA CAL i Arnau GONZÁLEZ VILALTA. *Contra Companys, 1936. La frustración nacionalista ante la Revolución*. València: Publicacions de la Universitat de València, 2012.
- PÉREZ I NESPEREIRA, Manuel. *Jaume Aiguader. La nació popular*. Barcelona: Fundació Josep Irla, Ajuntament de Barcelona, 2018.
- PÉREZ SALAS, Jesús. *Guerra en España, 1936-1939*. Mèxic DF: Grafos, 1947.
- PI I SUNYER, Carles. *La República y la guerra. Memorias de un político catalán*. Mèxic: Ediciones Oasis, 1975.
- *Memòries de l'exili (I). El consell nacional de Catalunya, 1940-1945*. Barcelona: Curial, 1978.
- PLA BRUGAT, Dolores. *Els exilis catalans a Mèxic. Un estudi de la immigració republicana*. Catarroja: Editorial Afers, 2000.
- POBLET I GUARRO, Josep Maria. *Vida i mort de Lluís Companys*. Barcelona: Pòrtic, 1976.
- *Jaume Aiguader. Una vida «amb Catalunya i per Catalunya»*. Barcelona: Teide, 1977.
- PONS I GARLANDÍ, Joan. *Un republicà enmig de faistes*. Barcelona: Edicions 62, 2008.
- PORTA I CAPDEVILA, Frederic Josep. *Josep Dencàs i Puigdollers. Vida política (1930-1936)*. Treball final de màster. Universitat Pompeu Fabra, 2019.
- POUS I PORTA, Joan; SOLÉ I SABATÉ, Josep Maria. *Anarquia i república a la Cerdanya (1936-1939). El «Cojo de Málaga» i els Fets de Bellver*. Barcelona: Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 1988.
- POZO I GONZÁLEZ, Josep Antoni. *La Catalunya anti-feixista: el govern Tarradellas enfront de la crisi política i el conflicte social (setembre de 1936-abril de 1937)*. Barcelona: Edicions Dau, 2012.
- *Poder legal y poder real en la Cataluña revolucionaria de 1936*. Sevilla: Espuela de Plata, 2012.
- PUIG I FERRETER, Joan. *Memòries polítiques*. Barcelona: Proa, 1981.
- PUIGSECH I FARRÀS, Josep. *Falsa leyenda del Kremlin. El consulado y la URSS en la Guerra Civil española*. Madrid: Biblioteca Nueva, 2014.
- PUY I JUANICO, Josep. *Samuel Morera, alcalde republicà de Terrassa*. Barcelona: Fundació Josep Irla, 2019.
- POZO GONZÁLEZ, Josep Antoni. *El poder revolucionari a Catalunya durant els mesos de juliol a octubre de 1936. Crisi i recomposició de l'Estat*. UAB, 2002 [tesi inèdita].
- RIERA I LLORCA, Vicenç. *Els exiliats a Mèxic*. Barcelona: Curial, 1994.
- RISQUES I CORBELLÀ, Manel; BARRACHINA, Carles. *Procés a la Guàrdia Civil, Barcelona: 1939*. Barcelona: Pòrtic, 2001.
- ROCA I ROSELL, Francesc. «Els Decrets de S'Agaró, o Pla Tarradellas, més de seixanta anys després» a: AADD. *1899-1988. Tarradellas o la reivindicació de la memoria*. Lleida: Pagès editors, 2003, p. 101-109.

- ROCA I MUNTÉ, Marian. *Records de la meua vida*. Reus: Edicions del Centre de Lectura, 1979.
- RODRÍGUEZ I SOLÀ, César. *Antoni Escofet i Pascual (1880-1951)*. Vilanova i al Geltrú: Ajuntament, 2003.
- ROIG I ROSICH, Josep Maria. *L'Estatut de Catalunya a les Corts Constituents*. Barcelona: Curial, 1978.
- Francesc Macià. *De militar espanyol a independentista català (1907-1923)*. Barcelona: L'esfera dels llibres, 2006.
- ROTGER I DUNYÓ, Agnès. *Joan Ventosa i Roig. Impulsor del cooperativisme, de Catalunya a Mèxic*. Barcelona-Valls: Fundació Roca i Galès, Cossetània Edicions, 2012 [Col·lecció Cooperativistes Catalans, 21].
- RUBIRALTA I CASAS, Fermí. *Joan Cornudella i Barberà (1904-1985): biografia política. 50 anys*. Barcelona: Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 2003.
- Daniel Cardona i Civit. Catarroja: Afers, 2008.
- Miquel Badia. *Vida i mort d'un líder separatista*. Barcelona: Duxelm, Fundació Josep Irla, 2011.
- RUSSO, Gus i MOLTON, Stephen. *Brothers in Arms. The Kennedys, the Castros, and the Politics of Murder*. Nova York: Bloomsbury, 2008.
- SALLÉS I BONASTRE, Anna. *Quan Catalunya era d'Esquerra*. Barcelona: Edicions 62, 2008.
- SANAHUJA I BONFILL, Josep Maria. *Les conselleries de Governació i Justícia de la Generalitat de Catalunya, 1931-1934*. Barcelona: Generalitat de Catalunya, 1992.
- SÁNCHEZ I CERVELLÓ, Josep. *La Segunda República en el exilio (1939-1977)*. Barcelona: Planeta, 2005.
- SANTA-MARIA, Glòria i TUR, Pilar. «Introducció» a Irene POLO. *La fascinació del periodisme. Cròniques (1930-1936)*. Barcelona: Quaderns Crema, 2003.
- SAURET I GARCIA, Joan. *L'exili polític català*. Barcelona: Aymà, 1979.
- SEMPRÚN-MAURA, Carlos. *Revolución y contrarevolución en Cataluña (1936-1937)*. Barcelona: Tusquets, 1978.
- SOLANO I BUDÉ, Alexandre. *La gestió de l'Ajuntament de Barcelona republicà (1931-1936)*. Tesi doctoral. Universitat de Barcelona, 2018.
- SOLDEVILA I ZUBIBURU, Ferran. *Història de la proclamació de la República a Catalunya*. Barcelona: Curial, 1977.
- SOLÉ I SABATÉ, Josep Maria; VILLARROYA, Joan. *La repressió a la rereguarda de Catalunya (1936-1939)*. Barcelona: Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 1989.
- SOLER I BECERRO, Raimon. *Les eleccions municipals del 12 d'abril de 1931 a Catalunya*. Barcelona: Institut de Ciències Polítiques i Socials, 2015 [Working Papers, 342].
- TERMES I ARDÈVOL, Josep. *Misèria contra la pobresa: els fets de la Fatarella el gener de 1937. Un exemple de resistència pagesa contra la col·lectivització agrària durant la Guerra Civil*. Catarroja: Afers, 2005.
- TONA I NADALMAI, Abelard. *Memòries d'un nacionalista català. Del nacionalisme radical al comunisme*. Barcelona: Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 1994.
- TORRENT I MARTÍNEZ, Joan i TESIS I MARCA, Rafael. *Història de la premsa catalana, vol. I*. Barcelona: Editorial Bruguera, 1966.
- TRUETA I RASPALL, Josep. *Fragments d'una vida*. Barcelona: Ed.62, 1978.
- TUSELL GÓMEZ, Javier. *La oposició democràtica al franquisme, 1939-1962*. Barcelona: Planeta, 1977.
- UCELAY-DA CAL, Enric i GONZÁLEZ VILALTA, Arnau. *Contra Companys, 1936. La frustración nacionalista ante la Revolución*. València: Publicacions de la Universitat de València, 2012.
- Joan Lluhi i Vallescà. *L'home que va portar la República*. Barcelona: Edicions Base, 2017.
- UCELAY-DA CAL, Enric. «Com es fixà la imatge dels "dolents": les Joventuts d'Esquerra Republicana - Estat Català i la problemàtica d'un "feixisme català"» a: UCELAY-DA CAL, Enric, GONZÁLEZ VILALTA, Arnau i NÚÑEZ SEIXAS, Xosé Manuel (eds.) *El catalanisme davant del feixisme, 1919-2018*. Maçanet de la Selva: Ed. Gregal, 2018, p. 217-258.
- UCELAY-DA CAL, Enric, PICH I MITJANA, Josep i GONZÁLEZ I VILALTA, Arnau. *L'aparença d'un poder propi. La Mancomunitat de Catalunya i el catalanisme*. Catarroja: Afers, 2019.
- VALL I SEGURA, Josep (coord.) *Esquerra a Mèxic, 1941-1980*. Barcelona: Fundació Josep Irla, 2011.
- VENTOSA I ROIG, Joan. *Notes de la nostra vida a Mèxic (1942-1956)*. Vilanova i la Geltrú: El Cep i la Nansa Edicions, 2004.

VIGO I BÈNIA, Emili. *Quatre sagetes roges. El periodisme militant del director de La Humanitat a l'exili*. Francesc Montero (cur.). Barcelona: Acontravent, 2011.

VILANOVA I VILA-ABADAL, Francesc. *Als dos costats de la frontera: relacions polítiques entre exili i interior a la postguerra, 1939-1946*. Barcelona: Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 2011.

VILLARROYA I FONT, Joan. «L'expedició a Mallorca» a: SOLÉ I SABATÉ, Josep Maria; VILLARROYA I FONT, Joan (dirs.). *Breu Història de la Guerra Civil a Catalunya*. Barcelona: Edicions 62, 2005, p. 134-136.

VIÑAS MARTÍN, Àngel. «Los apoyos exteriores, palancas de la victoria y de la derrota» a: VIÑAS MARTÍN, Àngel. (ed.). *En el combate por la historia. La República, la Guerra Civil, el Franquismo*. Barcelona: Pasado&Presente, 2012, p. 252-263.

B. ARTICLES

BRICALL I MASIP, Josep Maria. «Aproximación a los decretos de S'Agaró», *Studia Historica. Historia Contemporánea*, vol.3, 1985, p. 111-118.

CASALS I COUTURIER, Muriel. «La burguesia industrial i la guerra», *L'Avenç*, març de 1984, p. 42-45.

COLOMER I CALSINA, Leandre i MASCARELL I CANALDA, Ferran. «Ens vam governar, ens volem governar i ens tornarem a governar. Conversa amb Josep Taradellas», *L'Avenç*, desembre de 1976, p. 24-35.

ESCULIES I SERRAT, Joan. «La Falç (1918-1939). Història d'una joventut del nacionalisme radical català», *Afers*, 78, 2014, p. 495-523

— «Corrupció a la rereguarda durant la Guerra Civil», *El País (Quadern)*, 14 de març de 2019, p. 1-3.

— «1935. Reorganitzar ERC des de la presó», *L'Avenç*, novembre de 2019, p. 46-51.

— «Separatistas y lerrouxistas contra el mariscal Joffre», *El País (Catalunya)*, 3 de maig de 2020, p. 8.

— «Companys, descalç?», *El País (Quadern)*, 15 d'octubre de 2020, p. 1-3.

FERRÉ I TRILL, Xavier. «Foment Nacionalista Republicà. D'Unió Federal al suport a Acció Catalana», *Afers*, 82, (2015), p. 623-643.

GASCÓN RICAÑO, Antonio; GUILLAMÓN IBORRA, Agustín. «Martín Escudero, Antonio (1895-1937): "El Durruti de la Cerdanya" (1)», *Catalunya*, novembre de 2014.

— «Martín Escudero, Antonio (1895-1937): "El Durruti de la Cerdanya" (i 2)», *Catalunya*, desembre de 2014.

GONZÁLEZ I VILALTA, Arnau. «La representació parlamentària catalana a les Corts republicanes (1931-1939): Del catalanisme hegemònic i pragmàtic a la vinculació amb la política espanyola», *Butlletí de la Societat Catalana d'Estudis Històrics*, n.XVIII, 2007, p. 157-172.

IZQUIERDO I BALLESTER, Santiago. «El nacionalisme republicà a Catalunya (1904-1910)», *Butlletí de la Societat Catalana d'Estudis Històrics*, n.XXIII (2012), p. 19-63.

MARTÍN RAMOS, José Luis. «Ni hundimiento, ni eclipse. La activa presencia de Esquerra Republicana de Catalunya en la política de retaguardia durante la Guerra Civil», *Ayer*, 79/2010 (3), p. 247-279.

PESARRODONA I ARTIGUES, Marta. «Lluís Nicolau d'Olwer: una incògnita catalana», *Via. Revista del Centre d'Estudis Jordi Pujol*, n.4, 2007, p. 65-73.

PICH I MITJANA, Josep; MARTÍNEZ I FIOL, David; CONTRERAS RUIZ, José. «Somriures abans de la tempesta. Josep Maria Planes, impulsor del periodisme satíric i d'investigació durant la Segona República», *Afers*, 88, 2017, p. 753-783.

SOLER I BECERRO, Raimon. «La construcció de l'hegemonia política: Esquerra, 1931-1933», *Eines*, 14, 2011, p. 103-107.

— «Les eleccions municipals de 1934 a Catalunya», *Segle XX. Revista catalana d'història*, 8, 2015, p. 47-75.

TOUS I VALLVÉ, Jordi. «FRN. Una iniciativa perdurable», *Foment*, núm. 11, 2006, p. 7-9.

UCELAY-DAL, Enric. «La formació d'Esquerra Republicana de Catalunya», *L'Avenç*, juliol de 1977, p. 59-67.

C. PREMSA

Barcelona

Butlletí del Casal Català de l'Esquerra de l'Eixample
Butlletí d'Esquerra Republicana de Catalunya.
Federació de Barcelona-Ciutat
Campana de Gràcia, La
DIC
Diluvio, El
Esquella de la Torratxa, L'
Full Oficial del Dilluns de Barcelona
Humanitat, La
Nau, La
Opinió, L'
Pamflet
Publicitat, La
Vanguardia, La
Veu de Catalunya, La
Última Hora
Xut!

Ciutat de Mèxic

Humanitat, La
Xaloc

Montblanc

Aires de la Conca

Montpeller

Humanitat, La

Reus

Circunstancias, Las / Circumstàncies, Les
Consecuente, El
Crónica reusense
Diario de Reus
Foment
Gazeta de Carnestoltes
Kabila, La

Santiago de Xile

Emigrant, L'

Tarragona

Boletín Oficial de la provincia de Tarragona
Boletín de la Sociedad de Atracción de Forasteros
(Syndicat d'Initiative)
Considerat, El
Cruz, La
Llibertat
Poble Català, El
Restaurador, El
Tierra, La

Índex onomàstic

- Abad de Santillán, Diego 104, 114, 123, 134, 137, 144
- Abelló i Pascual, Pau 38, 40, 46
- Acea, Josep 104
- Aguadé Escofet, Elisabeth 171
- Aguadé i Busquets, Gertrudis 21, 45, 63
- Aguadé i Cortés, Carme 53, 159
- Aguadé i Cortés, Cristian 53, 61, 154, 161, 168, 175, 180
- Aguadé i Cortés, Jaume Anton 53, 81, 93, 97, 103, 159, 168, 171, 180
- Aguadé i Cortés, Núria 53
- Aguadé i Miró, Rosa 21, 45, 51
- Aguadé i Serra, Jaume 21, 22, 23, 44, 45, 47
- Aguirre y Lecube, José Antonio 179
- Aiguader i Miró, Jaume 13, 14, 15, 16, 17, 21, 22, 23, 25, 29, 45, 49, 51, 53, 55, 57, 58, 59, 60, 61, 63, 65, 66, 69, 70, 71, 72, 73, 74, 76, 77, 78, 79, 80, 81, 82, 85, 86, 87, 93, 94, 95, 97, 100, 101, 107, 115, 128, 142, 149, 153, 155, 159, 160, 163, 165, 167, 168, 169, 171, 172, 173, 174, 175, 180, 181, 183
- Alaix i Torres, Aníbal 42
- Alavedra i Segurañas, Joan 65, 67, 121
- Albar Catalán, Manuel 176
- Alberich i Vilella, Domènec 32
- Albert i Barris, Miquel 121
- Alfons XIII 53
- Alomar i Vilallonga, Gabriel 37, 53, 67, 68
- Álvarez González-Posada, Melquíades 25, 27, 33
- Andreu i Abelló, Antoni 16
- Andreu i Abelló, Josep 16, 57, 58, 63, 64, 115, 117, 119, 121, 130, 138, 144, 150, 161, 163, 165, 166, 167, 168, 169, 171, 173, 175, 176, 177, 178, 179, 180
- Anguera de Sojo, Oriol 65, 75
- Antónov-Ovséienko, Vladímir 17, 143
- Aragay i Daví, Amadeu 69, 80, 89, 115
- Arlandis i Esparza, Hilari 92, 94, 96
- Armendares i Torrent, Salvador 172, 177
- Armengol i Rovira, Isidre 80
- Arrando Garrido, Alberto 130
- Artís i Gener, Rosa 166
- Asens i Giol, Josep 145
- Aulés i Huguet, Emili 38, 40
- Ávila Camacho, Manuel 173
- Aymat i Pujol, Pau 53
- Azaña Díaz, Manuel 79, 101, 153, 167
- Azcárate Menéndez-Morán, Gumersindo de 27
- Aznar Sarachaga, Santiago 174
- Badia i Capell, Josep 16, 75
- Badia i Capell, Miquel 16, 69, 72, 73, 76, 77, 80, 81, 82, 83, 86, 87, 89, 91, 93, 94, 99, 125
- Balart i Armengol, Joan 171, 177, 178
- Ballesté i Domènech, Agustí 61
- Ballester i Llasat, Carme 69, 110, 113
- Banús i Moreu, Joan 96
- Barbé i Horta, Joan 38, 40
- Bargalló i Serra, Maria Dolors 69, 74, 77, 80, 166, 172
- Barrera i Maresma, Martí 70, 71, 73, 80, 81,

83, 85, 113, 148
 Barri, Joaquim 68
 Barrio Navarro, José del 104
 Barriobero y Herrán, Eduardo 99
 Bartrina d'Aixemús, Joaquim Maria 52
 Battestini i Galup, Nicolau 63, 65, 68, 69, 71, 74, 77
 Bayo Giroud, Alberto 105
 Bermúdez, Sergi 90
 Bertral i Terré, Reis 68, 71
 Bertran de Quintana, Josep Maria 66, 83
 Bilbeny i Bosch, Joaquim 176
 Bladé i Desumvila, Artur 15, 55, 63, 91, 103, 111, 123, 149, 159, 179, 181, 183
 Bloch, Lazare 65
 Bofill i Mates, Jaume 51
 Bonamusa i Gaspà, Francesc 19
 Bonet, Salvador 25
 Boronat i Font, Roc 60, 62, 69, 73, 172, 175, 176
 Bosch i Arduña, Joaquim 32
 Bosch i Gimpera, Pere 166, 174, 175, 176, 179
 Bota i Villà, Lluís 96
 Bru i Jardí, Josep 16
 Bru i Jardí, Lluís 16, 75, 86, 148, 168, 179
 Bru i Llop, Roser 168, 175
 Brunet i Solà, Manuel 65
 Burguès i Padrós, Cleòpatra 166
 Burguès i Padrós, Heidi 166
 Caballé i Goyeneche, Joan 27, 29
 Caixés i Gilabert, Josep 38, 40
 Calvet de Arce, Màrius 171
 Calvet i Mora, Josep 107, 112, 125, 134, 137, 152
 Campalans i Puig, Rafael 53
 Canadell i Cantarell, Ignasi 176
 Cano i Coloma, Josep 128
 Canturri i Ramonet, Enric 90, 97, 99, 105, 113, 175, 176, 177, 178
 Capdevila i Puig, Andreu 152
 Capdevila i Vilallonga, Lluís 71, 105
 Cárdenas del Río, Lázaro 160, 179
 Cardona i Civit, Daniel 90, 125

Carner-Ribalta, Josep 169
 Carrasco i Formiguera, Manuel 16, 55
 Carrasco i Formiguera, Rossend 16
 Casals i Noguera, Àngel 96
 Casanelles i Ibarz, Joan 77, 79, 107, 171, 176, 177
 Casanovas i Maristany, Joan 58, 64, 66, 85, 105, 119, 121
 Castelar y Ripoll, Emilio 27
 Castells, Paula 21
 Català i Guasch, Josep 96
 Cavallé i Llagostera, Pere 58
 Centrich i Nualart, Bru 96
 Closas i Cendra, Rafael 107, 112
 Coll i Llach, Pere 89
 Coll i Torrelles, Josep 109, 111, 122, 124, 127, 130, 131, 149
 Colldeforns i Margalló, Amadeu 68, 75, 86, 89, 125, 136
 Colldeforns i Rosell, Josep 136
 Colominas i Elias, Antoni 43
 Colominas i Elias, Josep 27, 32, 34, 38, 40, 46
 Comas i Calvet, Pere 64, 65, 77, 79
 Comorera i Soler, Joan 17, 92, 107, 112, 117, 118, 121, 125, 127, 134, 138, 139, 149, 151, 152, 169
 Companys i Jover, Lluís 11, 12, 13, 17, 19, 25, 35, 55, 59, 61, 64, 69, 73, 79, 83, 85, 86, 89, 93, 94, 95, 97, 99, 103, 105, 107, 110, 112, 113, 114, 117, 118, 119, 123, 125, 129, 133, 134, 141, 142, 143, 144, 145, 150, 151, 152, 153, 155, 157, 160, 161, 163, 175, 178
 Companys i Jover, Manuel 94, 96
 Companys i Jover, Ramon Maria 85
 Cornudella i Barberà, Joan 125
 Coromines i Muntanya, Pere 29, 93, 99, 142, 157, 159, 179
 Cortada i Dolcet, Roldan 139
 Cortés i Juan, Dolors 166
 Cortés i Lladó, Carme 25, 45, 58, 153, 170, 171, 173
 Cortés i Lladó, Cristian 165

Costa i Deu, Joan 91, 93, 95, 97
 Costa i Martín, Francesc 61, 75
 Costa i Vilanova, Antoni 179
 Costa i Vilanova, Dalmau 179
 Costal i Marinell-lo, Cassià 94, 96
 Creus i Ventura, Jaume 164
 Cruells i Pifarré, Manuel 93, 143, 149, 151
 Cuixart, Emili 90
 Cunillera i Rius, Miquel dels Sants 95
 Cussó i Arnal, Artur 92, 94, 96
 Dameson i Aspa, Andreu 147
 Dardalló i Altés, Joaquim 85, 109, 115
 Dato e Iradier, Eduardo 37, 41, 121
 Dencàs i Puigdollers, Josep 63, 66, 69, 71, 72, 73, 75, 76, 77, 79, 80, 81, 83, 84, 85, 87, 89, 91, 93, 94, 95, 97, 99, 101, 117, 121, 125
 Deu i Olivan, Amadeu 61, 95, 97
 Deu i Olivan, Joan 95
 Díaz Sandino, Felip 107, 112, 114, 144
 Domènech i Montaner, Lluís 21
 Domingo i Sanjuan, Marcel·lí 33, 34, 35, 37, 41, 50, 55
 Dot i Arxer, Antoni 69, 174, 175, 176, 177, 178
 Duran 123
 Duran d'Ocon, Ot 174, 178
 Duran i Bach, Carles 71, 75, 80, 83
 Duran i Bach, Joaquim 172
 Duran i Isern, Joan 113
 Duran i Ventosa, Lluís 99
 Duran, Ramon 69, 93
 Durruti Dumange, Buenaventura 104
 Eroles i Batlle, Dionís 109, 111, 117, 121, 122, 123, 124, 125, 129, 130, 133, 137, 138, 145
 Escofet i Alsina, Frederic 94, 96, 107, 109
 Escofet i Andreu, Josep 75, 78, 83, 121
 Escofet i Mercè, Mercè 159, 171
 Escofet i Pascual, Antoni 159, 164, 175, 176, 177
 Escrig i Gozalbo, Ricard 59, 61
 Escrivà i Prades, Alfred 96
 Espanya i Sirat, Josep Maria 101, 107, 155, 156, 159

Esplà i Rizo, Carles 161, 176
 Estapé, Pere 90
 Esteve i Guau, Martí 89, 155
 Estivill de Llorach, Antoni 33, 35, 37
 Fàbregas i Pàmies, Evarist 56, 58
 Fàbregas i Valls, Tomàs 104, 109, 124
 Farreras i Duran, Francesc 86, 176, 177, 178
 Fernández i Dilmé, Manuel 96
 Fernández Sánchez, Aurelio 104, 106, 109, 111, 114, 117, 121, 122, 124, 125, 130, 133, 137, 138, 139, 144, 150, 152
 Ferrer i Batlle, Pere 94, 95, 107, 115, 127, 142, 163, 164, 165, 167, 168, 171, 172, 175, 176, 177
 Ferrer i Brugués, Enric Jacint 71
 Figueras i Parisi, Joan 38, 40, 46
 Fina, Jaume 90
 Font de Rubinat, Pau 49
 Font i Orobítg, Marian 61, 82
 Fontbernat i Verdaguer, Enric 94, 96
 Fontbernat i Verdaguer, Josep 65, 73, 81
 Forcades i Riera, Alexandre 69, 76
 Franco Bahamonde, Francisco 169
 Fronjosà i Salamó, Joan 70, 73
 Frontera i Bosch, Ramon 85, 128, 171, 174
 Fusté i Segú, Joan 136
 Fuster, Marià 53
 Gabarró i Gil, Bartomeu 96
 Galarza Gago, Ángel 137, 139, 145
 Galés i Martínez, Manuel 64, 85, 86
 Gambús, Xavier 42
 Garcia Birlán, Antonio 107, 112
 Garcia Oliver, Joan 104, 105, 106, 114, 145
 Garcia Plaza, Daniel 163
 Garcia, Concepció 117, 123
 Garí, Josefina 71
 Gassol i Rovira, Ventura 12, 55, 58, 63, 64, 66, 71, 72, 74, 77, 79, 80, 81, 82, 85, 87, 94, 99, 100, 101, 107, 110, 112, 118, 155, 156, 159, 163, 164, 169
 Gil Aucejo «Portela», Vicente 109, 122, 124, 161
 Giner de los Rios, Bernardo 175

Giral Pereira, José 79, 125, 181, 183
 Giró i Briansó, Francesc 38, 40
 Gispert i Vila, Josep 61, 171
 Gómez Garcia, Enric 109, 113
 González, Salvador 104
 Gordón Ordás, Félix 176
 Grau i Canals, Andreu 38, 40
 Grau i Jassans, Josep 96
 Grau i Ros, Francesc 68
 Guarner i Vivanco, Vicenç 106, 114, 171
 Guinart i Castellà, Miquel 82, 107, 109, 115, 124, 155, 179
 Guitart i Soler, Jaume 176
 Herrera Camarero, Pedro 125, 134, 137, 144
 Hill, Rosa 78
 Hitler, Adolf 161, 163
 Hurtado, Marià 68
 Irla i Bosch, Josep 163, 175, 176, 177, 180
 Isgleas i Piarnau, Francesc 123, 134, 137, 141, 150, 151
 Janer, Enric 67
 Jáuregui Lasanta, Julio de 174
 Jiménez de la Beraza, Ricardo 114
 Joffre i Plas, Josep 54
 Juan i Domènech, Josep 107, 112, 125, 134, 137, 152
 Largo Caballero, Francisco 113, 115, 139, 143, 145, 153
 Layret i Foix, Francesc 35, 37, 51
 Lerroux García, Alejandro 29, 50, 81, 85, 89, 91
 Llardent i Comas, Ferran 96
 Llates i Serrat, Rossend 91
 Llorens i Abelló, Joaquim 96
 Lloret i Ordeix, Pere 50
 Lluch i Martín, Enric 16
 Lluhi i Vallescà, Joan 19, 64, 70, 73, 77, 79, 89, 107, 115, 157, 165, 167, 175, 176, 177
 Loperena i Romà, Joan 38, 40, 69, 157, 172, 174, 177
 López i Mas, Joan 46
 López Segarra, Martín 90

López, Antoni 104
 Luengo Muñoz, León 96
 Macià i Lamarca, Joan 123, 167
 Macià i Llussà, Francesc 18, 27, 47, 49, 50, 51, 53, 55, 59, 61, 65, 66, 70, 71, 72, 74, 76, 77, 78, 79, 80, 81, 83, 85, 94, 101, 109, 116, 125, 129, 140, 142
 Mallo i Bosch, Macià 55, 96
 Manzanares i Baró, Josep 94, 96
 Martí i Cabot, Jaume 94, 96, 99
 Martí i Capdevila, Josep Maria 136
 Martí i Català, Joan 96
 Martí i Feced, Carles 153
 Martí, Josep 61
 Martín Ramos, José Luis 17, 19
 Martín Escudero, Antonio 131, 141
 Martínez Barrio, Diego 80, 175, 176, 179, 183
 Mas i Casas, Valeri 145
 Mas, Antoni 80
 Mascort i Ribot, Josep 176
 Massip i Izàbal, Josep Maria 103
 Massip i Tarragó, Rafael 68
 Massó i Ventós, Josep 68
 Maura Gamazo, Miguel 99
 Maurín i Julià, Joaquim 55, 127
 Merelo de Barberà, Josep Maria 43
 Messeguer i Villoro, Francesc 176
 Mestres i Albet, Pere 83
 Mestres i Capdevila, Lluís 85, 176
 Mestres i Miquel, Josep 37
 Miaja Menant, José 183
 Micó i Busquets, Mercè 113
 Mir, Jaume 61
 Miravittles i Navarra, Jaume 12, 103, 104, 105, 106, 118, 177
 Miret i Musté, Josep 104, 114, 152
 Miró i Aguadé, Pau 21, 23, 24, 25, 29
 Miró i Casamitjana, Pau 21
 Miró i Castells, Rosa 21, 23, 45, 49, 157
 Miró i Sala, Artemi 29
 Moles i Marquina, Joan 105, 108, 171
 Moles i Ormella, Joan 105
 Molino i López, Alfred 110, 144

Monné i Llop, Narcís 38, 40
 Monplet i Prunés, Francesc 94, 96
 Montseny i Mañé, Frederica 145
 Montserrat i Oromí, Núria 113
 Monzón y Ortiz de Urruela, Telesforo de 174
 Morera i Ribas, Samuel 131, 176
 Mori i Ballester, Benet 68, 100
 Muñoz, Manuel 119
 Narro i Colorrio, Edmond 94, 96
 Negrín López, Juan 17, 153, 160, 176
 Nicolau d'Olwer, Lluís 160, 161, 178, 183
 Nin i Pérez, Andreu 107, 112, 125, 127
 Noguer i Comet, Ramon 35, 55, 92, 94, 96
 Nougués i Subirà, Julià 34
 Olaso i Piera, Joaquim 109, 111, 124, 127
 Oliva i Ayats, Amadeu 172
 Oliva i Oliva, Antoni 84
 Oliva, Enric 53
 Ornosa i Murgadas, Josep 38, 40
 Ortega i Garriga, Ramir 96
 Padrós i Viñals, Hortènsia 166
 Palacín i Soldevila, Ricard 64
 Pallejà i Vendrell, Ramon 31, 38, 40
 Peiró i Belis, Joan 55, 59
 Peña i Masip, Miquel 174
 Perenya i Reixachs, Alfred 35, 37
 Pérez i Farràs, Enric 65, 70, 96, 178, 183
 Pérez Nespereira, Manuel 15
 Pérez Salas, Jesús 90, 105, 139, 143, 145, 149, 153, 167, 173, 175
 Perramon i Playà, Llorenç 106, 114
 Pétain, Philippe 163
 Peypoch i Pich, Ramon 166, 175
 Pi i Margall, Francesc 45, 150
 Pi i Sunyer, August 35
 Pi i Sunyer, Carles 12, 70, 76, 80, 81, 82, 85, 87, 89, 93, 97, 99, 142, 150, 160, 173, 175, 176, 177, 179, 180
 Pich i Pon, Joan 50
 Piera i Pagès, Simó 94, 96
 Pijoan i Fortuny, Francesc 46
 Planas i Subirana, Antoni 96
 Planes i Martí, Josep Maria 67

Poblet i Guarro, Josep Maria 15, 166, 172
 Pons i Garlandí, Joan 103, 104, 105, 106, 108, 109, 113, 114, 122, 123, 124, 137, 143, 155
 Pons i Torres, Isidre 32, 46
 Porqueras i Fàbregas, Joan 107, 112
 Pou i Mas, Joaquim 96
 Pous i Pagès, Josep 160, 161
 Pozas Perea, Sebastián 183
 Prat de la Riba i Sarrà, Enric 31, 39
 Prieto Tuero, Indalecio 113, 160, 167, 168, 169, 171, 173, 176, 183
 Prieto, Camil 33
 Primo de Rivera y Orbaneja, Miguel 53, 55
 Prunés i Sató, Lluís 106
 Puig i Cadafalch, Josep 50
 Puig i Ferreter, Joan 55, 58, 60, 63, 70, 71, 79, 87, 89, 100, 101, 155, 163
 Puig i Vila, Nònit 96
 Puig Pujades, Josep 64, 69, 85
 Pujol i Font, Joan Lluís 55, 64
 Pujol i Pons, Josep 38, 40
 Quintana, Josep 97
 Rebertés i Llopart, Andreu 81, 113, 117, 119, 121, 122, 123, 151, 171
 Rebull i Capdevila, Cristòfol 109, 124
 Regàs i Castells, Xavier 161
 Ricart i March, Joan 96
 Riera i Gironès, Emili 96
 Riera i Puntí, Josep 69, 75, 83
 Rius, Emilià de 84
 Rivera Barrientos, Diego 178
 Roca i Munté, Marian 31
 Rodríguez Castelao, Alfonso Daniel 178
 Rodríguez Salas, Eusebi 125, 127, 129, 131, 135, 138, 139, 141, 143, 145, 149, 151, 153
 Rodríguez, Rosa 71
 Roig i Padró, Jaume 167
 Roig, Josep 90
 Rossell i Vilar, Pere Màrtir 73
 Rouret i Callol, Martí 85, 86, 119, 125, 128, 130, 138, 148, 157, 172, 174, 175, 176, 177
 Rovira i Canals, Josep 104, 127
 Rovira i Virgili, Antoni 51, 55, 92, 148, 176

Sabaté i Puig, Modest 91, 93, 95
 Sagalà i Camps, Esteve 38, 40
 Sala, Maria 21
 Salvà i López, Francesc de Paula 96
 Salvadó i Castell, Hilari 83, 94, 138, 144
 Salvat, Ramon 51
 Samblancat i Salanova, Àngel 73
 Samper i Ibàñez, Ricard 87
 Sánchez Guerra y Martínez, José 41
 Sandé, Manuel 77
 Santaló i Parvorell, Miquel 64, 83, 164, 174, 176, 177, 178, 179, 180
 Santasusagna i Vallès, Joaquim 55
 Sardà i Martí, Manuel 33, 35, 36, 38, 39, 40, 41, 43, 46, 51
 Sauret i Garcia, Joan 86, 115, 176
 Sbert i Massanet, Antoni Maria 125, 134, 150, 152, 160, 174, 176, 177, 178, 179
 Segú i Horta, Baltasar 46
 Selves i Carner, Joan 80, 81
 Senyal i Ferrer, Francesc 178
 Serra i Badell, Marià 148, 172
 Serra i Hünter, Jaume 12, 70, 83, 92, 118, 136, 172
 Serra i Moret, Manuel 53
 Simó i Bofarull, Jaume 16, 38, 40, 47, 54, 57, 165
 Simó i Bofarull, Josep 16, 35, 37, 38, 39, 40, 47
 Solé i Cristòfol, Joan 141
 Solé i Pla, Joan 69, 107, 117, 121
 Soler i Arumí, Josep 121, 123, 127, 129, 138, 171, 173
 Soler i Bru, Joan Baptista 70, 71, 72, 73, 74, 77, 79, 80, 81, 82, 85, 86, 87, 100, 101, 107, 131, 136, 143, 155
 Soler i Elies, Miquel 94, 96
 Soler i Torner, Antoni 106, 114, 166, 172, 174
 Soler, Manuel 55
 Sorribes i Bracons, Joan 94, 96
 Soteras, Antoni 80
 Sperlova David, Albertina 155, 163, 164, 165, 168, 170, 173, 181, 183

Stalin 161
 Sunyol i Garriga, Josep 103
 Tarradellas i Joan, Antònia 16
 Tarradellas i Joan, Josep 16, 64, 65, 71, 73,
 77, 79, 83, 107, 109, 111, 112, 114, 115, 119,
 120, 121, 123, 127, 129, 130, 131, 133, 134,
 135, 137, 141, 142, 143, 145, 149, 151, 152,
 153, 155, 161, 164, 167, 169, 173, 176, 177,
 179, 180, 181
 Tauler i Palomeras, Joan 63, 69, 73, 74,
 75, 77, 81, 84, 85, 86, 115, 130, 142
 Tejedor, Jesús 69
 Tomàs i Piera, Josep 80, 81, 84, 85, 86,
 90, 107, 166, 174, 177
 Tomàs i Rossich, Joan 65
 Tomàs i Torruella, Ramon 16
 Torrents i Rossell, Josep 96, 104, 114
 Torres i Barberà, Humbert 35, 50, 84
 Torres i Companys, Antoni 96
 Torres i Picart, Joan 119, 121
 Trabal i Sans, Josep Antoni 86
 Tricaz i Arnillas, Claudi 46, 47
 Trueta i Raspall, Rafael 172
 Tusó i Temprado, Tomàs 94, 96
 Ulled i Altemir, Jesús 99
 Vàchier i Pallé, Jaume 66, 68, 94
 Valdés i Valdés, Miquel 107, 112, 125, 134,
 143
 Vallès i Pujals, Joan 50
 Vallès, Domènec 61
 Valls, Jaume 90
 Vargas Guerendiain, Pedro 176
 Ventós i Casadevall, Antoni 82, 84
 Ventós i Casadevall, Ernest 71
 Ventosa i Calvell, Joan 50
 Ventosa i Roig, Joan 83, 88, 90, 96, 99,
 171, 175
 Vidal i Jové, Joan Francesc 111
 Vidiella i Balart, Josep Ramon 33
 Vidiella i Franch, Rafael 109, 113, 114, 121,
 124, 125, 130, 133, 134, 143, 152
 Vila, Josep 61, 97
 Vilalta i Oromí, Jaume 35
 Vilalta i Vidal, Antoni 71, 76

Virgili i Veciana, Gaietà 38, 40
 Xirau i Palau, Antoni 16, 77, 176, 177, 178
 Xirau i Palau, Joaquim 53
 Xirau i Palau, Josep 16, 53
 Zulueta i Giberga, Ferran 172, 174

Artemi Aiguader i Miró (Reus, 1889 – Ciutat de Mèxic, 1946)

inicia de ben jove un fort compromís polític que el porta el 1914, amb només vint-i-cinc anys, a esdevenir regidor republicà a Reus durant vuit anys.

Passada la Dictadura primoriverista i instal·lat al cap i casal de Catalunya, el 1931 la proclamació de la República és el detonant d'una renovada militància, ara a Esquerra Republicana, de la qual en serà dirigent al Comitè Executiu Central, representant la Federació de Barcelona Ciutat.

Amb l'esclat de la Guerra Civil, el seu do de gentes i caràcter enèrgic i resolutiu el duen primer al Comitè Central de Milícies Antifeixistes i després a esdevenir conseller de Seguretat Interior, des d'on es fa càrrec de l'ordre públic de Catalunya maldant per acabar amb el desgavell a la rereguarda.

La derrota i l'exili el porten a França i finalment a Mèxic, —continuant com un actiu i lleial militant del partit— on hi mor sense haver pogut tornar mai a Catalunya.

FUNDACIÓ

JOSEP IRLA

Joan Esculies i Serrat (Manresa, 1976)

Escriptor i historiador. Professor associat a la Universitat de Vic – Universitat Central de Catalunya i professor col·laborador a la Universitat Oberta de Catalunya.

Ha publicat, entre altres llibres i articles sobre el catalanisme, les biografies:

Joan Solé i Pla. Un separatista entre Macià i Companys (2011), *Josep Andreu Abelló, els clarobscurs del catalanisme*; *Josep Fontbernat, conseller de Tarradellas* (2015), *A la recerca de Prat de la Riba* (2017) i *Ernest Lluch. Biografia d'un intel·lectual agitador* (Premi Gaziol de biografies i memòries 2018).